

KORUNK

PÉLDAMUTATÓ ÉLET • AZ ÚJ
NEMZETKÖZI REND NICOLAE
CEAUŞESCU ELVTÁRS FELFOGÁ-
SÁBAN • AZ ALKOTÓ GONDO-
LATRÓL • A MINŐSÉG KÖVE-
TELMÉNYE • MŰVELT ÁLOM A
SZABADSÁGRÓL • POLITIKAI
SAJTÓNK KEZDETEI KOLOZS-
VÁRT • SEXTIL PUŞCARIU LE-
VELEI KRISTÓF GYÖRGYHÖZ •
ERWIN WITTSTOCK ÉS A HAZAI
MAGYAR IRODALOM • MÉLTA-
TÁSOK – MŰHELYVALLOMÁSOK

1978 • 1

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM • 1978. JANUÁR

* * * Példamutató élet 1

BÁNYAI JÓZSEF • Fáklya ragyog (vers) 4

NEGOIȚA, IRIMIE • Évfordulóra (vers, Csordás Elemér fordítása) 4

VIRGIL TEODORESCU • Tiszta kút (vers, Csordás Elemér fordítása) 5

MIHAI BENIUC • Hazám (vers, Ádám Zsigmond fordítása) 5

FRANZ STORCH • Hogy az ember láthassa az embert (vers, Brassay János fordítása) 6

KALLÓS MIKLÓS • Kommunistának lenni... 7

GÁLL ERNŐ • Az alkotó gondolatról 9

RÁCZ GYÖZÖ • A forradalmi művészet demokratizmusa 11

GÁLL JÁNOS • Az új nemzetközi rend Nicolae Ceausescu elvtárs felfogásában 14

KÜN JÁNOS • Világkereskedelem és az új nemzetközi gazdasági rend 18

SZTRANYICZKI GÁBOR • A minőség követelménye 22

VASILE ZAHARIA • Az intenzív gazdasági növekedés 24

JEGYZETEK

HERÉDI GUSZTÁV • Állandó kérdésein: a népszaporulat 28

GAZDA JÓZSEF • Nagy Albert rajzai 30

FÓRUM

G. E. • Méltatások — műhelyvallomások 33

JAKÓ ZSIGMOND • Kedves Barátaim! 33

HERÉDI GUSZTÁV • Néprajzkutatás és a Korunk 35

DR. KÓS KÁROLY • Oldódó elszigeteltség 36

NAGY JENŐ • Köszönöm... 37

BENKŐ SAMU • „Tudós emberek hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálnak” 38

SZIGETI JÓZSEF • Apáczai mához szóló üzenete 39

NAGY GÉZA • Pápai Páriz Ferenc műve fölött 41

FÁBIÁN ERNŐ • Az Encyclopaedia erkölcsi jelentéséről 44

DOKUMENTUMOK

GAAL GYÖRGY • Sextil Pușcariu levelei Kristóf Györgyhöz 46

RITOÓK JÁNOS • Erwin Wittstock és a hazai magyar irodalom 50

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

VITA ZSIGMOND • A politikai sajtó kezdetei Kolozsvárt 60

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Példamutató élet

Ünnep után vagyunk, de az ünneplés visszhangja még nem ült el, öröme még fészkel bennünk, s arra készlet, hogy emlékezzünk és összegezzünk. Ezt annál inkább érdemes megtenni, mert pártunk főtitkáranak, az ország elnökének, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a köszöntése olyan eseménysorozat volt, amely meszszenenő tanulságokkal szolgál, olyan következtetések levonására ad alkalmat, amelyek igen-igen hasznosak az előttünk álló időszak számára, munkánk további végzése, mi több, följavítása tekintetében.

Népünk hagyományos szokása, hogy megbecsüli kiváló fiait, méltóképpen ünnepli őket életük határkövet jelentő napjaiban, s ezzel mintegy kifejezi háláját, rokonszenvét, együttérzését, de ugyanakkor várakozását, bizodalmit is a jövőt illetően.

Az olyan jeles államférfit, mint Nicolae Ceaușescu elvtárs, születésének 60. és forradalmi tevékenységének 45. évfordulója alkalmából megkülönböztetett figyelemmel, szeretettel, hálával és ragaszkodással köszöntöttük. Híven tükrözik ezt a különböző vállalatok, intézmények, bizottságok, városok, falvak munkaközösségeinek hozzá küldött üdvözlő táviratai, egyének levelei, melyek a köszöntésen túl utalóan kifejezik azt is, mit jelent számukra az ország elnökének tanítása, segítése, elvi útbaigazítása, gondoskodása: „Kifejezzük őszinte örömlünket és köszönetünket a városunk fejlesztése iránti gondoskodásáért — írják a tusnádfürdőiek —, azért, hogy a város az Ön közvetlen irányításával és állandó segítségével nem egészen tíz esztendő alatt szerény településből a korszerű civilizáció összes vívmányaiival fölszerelt fürdőhely rangjára emelkedett.“ Ugyanezt hangoztatják — többek között — táviratukban a kézdivásárhelyi keményítőgyár dolgozói is: „Atyai gondoskodásának köszönhetően, szeretett Nicolae Ceaușescu elvtárs, Kézdivásárhely az utóbbi évtizedben rohamosan fejlődött. Világszínvonalú új vállalatunk van, egyre jobb élet- és munkakörülményekkel rendelkezünk.“

A szebeni gépalkatrészeket gyártó vállalat dolgozói arra emlékeznek, hogy Ceaușescu elvtárs háromszor is meglátogatta üzemüket, s rámutatnak arra, hogy az akkor „folytatott dialógus, a kapott ösztönző szavak és jótanácsok mai eredményeink alapját képezték“.

A főtitkári „öztönző szavak és jótanácsok“ fokozott munkára serkentenek, ötleteket szülnék, további haladáshoz és jobb minőségi munkához vezetnek, s a dolgozók többsége az ünnepi alkalmat újabb termelési följánások, túlteljesítő vállalatok megtételére használta föl. Ime mit sürgönyöztek a nagykarolyi gyapotfonoda dolgozói:

„Kiváló termelési eredményekkel köszöntjük az Ön születésnapját és forradalmi munkásságának évfordulóját, következetesen teljesítjük, sőt, túlszárnyaljuk az összes tervmutatókat, s meggyőződésünk, hogy így töretlenül követjük az Ön magasztos és ösztönző példáját.“ Az aradi vagongyár dolgozói táviratukban rámutatnak arra, hogy az államfőnek „a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése és Románia kommunizmus felé haladása szolgálatában kifejtett lankadatlan munkássága eleven példa vállalatunk valamennyi dolgozója számára“.

Érdemes hangsúlyozni, hogy miből fakad ez a serkentőerő, ez az ösztönzés: többek között az újszerű vezetői munkastílusból. Abból, hogy az államfő — régi nemes hagyományok folytatója- és egyben megújítójaként — lankadatlanul járja az országot, nincs megye, ahova bizonyos időközönként el ne látogatna, nincs város, amelyet föl ne kerestt volna, a jelentős üzemeket, munkatelepeket, főiskolákat, bányákat pedig több alkalommal is meglátogatta, s személyesen vigyázta a munka jó menetét, gazdag tapasztalatait pedig készségesen adta át a további javítás, serkentés végett. Ez az állandó jelenlét, ez a lankadatlan terepjárás, ez a folyamatos tömegkapcsolat a kommunista vezető sajátja, és abból az óhajból fakad, hogy szüntelenül a dolgozók körében legyen, közvetlenül élje az ország

életét, a helyszínen segítsen a gondok megoldásában, vállalva küzdjön a jobb élet megteremtésében. A sürgönyökből, levelekből pedig világosan kiderül, hogy mennyire hasznára válik az egyes vállalatoknak, falvaknak, intézményeknek, végső fokon az egész országnak ez a terepjárási, tömegkapcsolatra törekvő munkastilus, s hogy a dolgozók teljes mértékben értékelik és hasznosítják is.

Az izzig-vérig gyakorlati érzékű, nagy tapasztalatú országjáró ember ugyanakkor alaposan fölkészült, kimagasló eredeti teljesítményeket fölmutató ideológiai-politikai elméleti szakember is.

Régóta tudjuk ezt; aki hallotta beszédeit, olvasta írásait, tanulmányozta a különféle tanácskozásokon, értekezleteken előterjesztett jelentéseit, nyilatkozatait, megismerhette sajátos, alkotó gondolkodásmódját; tapasztalhatta, hogy megállapításait, következtetéseit széles körű elméleti tudásra építi. Gazdag ideológiai ismereteinek és alapos gyakorlati tapasztalatának összegezéseket pedig jelentős mértékben járult hozzá a marxizmus—leninizmus korszerű megújításához, gyarapításához, a világ jelenkori követelményeinek megfelelő továbbfejlesztéséhez. Erdemes a kérdést bővebből is megvizsgálni.

Nicolae Ceaușescu elvtárs közel másfél évtizedes országglásának korszaka mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban sajátos követelmények jegyében, sajátos körülmények között alakult ki. A nemzetközi munkásmozgalom addigi eredményei — és tegyük hozzá: hibái is — mind-mind sürgetően vetették föl a marxista tanítások megfelelő alkalmazásának a kérdését, érve ezen valamennyi országban a sajátos nemzeti viszonyokhoz való alkalmazást, nemzetközi síkon pedig az új helyzetnek megfelelő politikát. Pártunk főtájkára mindkét vonatkozásban megfelelt a várakozásnak, s jelentőset alkotott mind hazai, mind világszinten; újító módon közelítette meg a kérdéseket, s korszerű válaszokat fogalmazott meg. Ez pedig nem sikerült volna a szilárdan megalapozott elméleti tudás és a sokirányú tereptapasztalat szerencsés ötvöződése nélkül, hazánk és sajátos körülményeinek elmélyült ismerete híján. Mindezek együtt viszont lehetővé tették a szocializmus romániai útjának kidolgozását. Ebben az értelemben hangoztatta a politikai és gazdaságtudományok doktora címének adományozása alkalmából mondott beszédében: a valóság „nap nap után igazolja, hogy a szocialista elvek különböző országokban és különböző korszakokban más- és másként valósulnak meg, a forradalmi erőnek, a forradalmi pártnak a szerepe pedig éppen az, hogy mélyrehatóan megértse a realitásokat, és hazája konkrét körülményeinek megfelelően dolgozza ki a társadalom forradalmi, a szocializmus révén, a munkásosztály vezetése széles néptömegek által történő átalakításának útját.

Minden más, szűklátókörű dogmatikus megragadása a problémáknak, minden olyan kísérlet, hogy bármilyen formában, közöttük elméleti formában is, kikényszerítsék bizonyos, az illető ország és korszak gazdasági-társadalmi realitásától elszakított sablonok alkalmazását, csak károsíthatja a dolgozók érdekeit, csak akadályozhatja a forradalmi folyamat sikeres kidolgozását.

Véleményem szerint kommunista pártunk érdeme, hogy idejében felismerte a dialektikus materializmusnak, a marxizmus—leninizmusnak ezeket az alapvető igazságait, és velük összhangban cselekedett.

Tegyük mi hozzá, hogy a párt helyes tájékozódásában, a sikeres politika kidolgozásában Nicolae Ceaușescu elvtársnak orozslánrésze volt. Ugyanezt mondhatjuk az alkotó jellegű marxizmus hazai viszonyoknak megfelelő, továbbfejlesztést nyújtó csúcsteljesítményére, a pártprogramra is.

A sajátos körülményeket tekintetbe vevő politika egyik megnyilvánulása a párt viszonyulása a nemzetiségi kérdéshez. Az ez irányú elméleti megfogalmazások és gyakorlati intézkedések között szerepel — többek között — az a határozott, tettekben tetet őlított törekvés is, hogy a nemzetiségek egyenjogúságához megteremtjük a szükséges anyagi föltételeket is, ennek pedig a legjárhatóbb, legeredményesebb útja az ország területének arányos fejlesztése, a termelőerők helyes elosztása oly módon, hogy a nemzetiségek lakta vidékek is megfelelő mértékben fejlődjenek, s ezen az alapon biztosítsák számukra minden, ami a korszerű, civilizált, szocialista életmódhoz szükséges.

„Miközben tehát töretlenül megvalósítjuk a jogegyenlőség jegyében fogant forradalmi nemzetiségi politikát, megteremtünk minden feltételt, hogy a dolgozók azt a nyelvet használhassák, amelyet jobban értenek, mindennemű megszorítás nélkül részt vehessenek a társadalom vezetésében, egyidejűleg mindent megtegyünk bármilyen nacionalista megnyilatkozás leküzdéséért. Saját tapasztalatból tudjuk, hogy a sovinizmus, a nacionalizmus — legyen román, magyar, német, zsidó vagy más természetű — ellensége a nép érdekeinek, a szocializmusnak és a kommunizmusnak.“

Ebben a vonatkozásban idézzük, amit Péterfi István akadémikus, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke írt az évforduló alkalmából *Testvéri egységben a pártmutatta úton* címmel az *Előre* január 25-i számában:

„Az elmúlt tanévben például az iskoláskor előtti, az általános és középiskolai oktatásban több mint 400 000 gyermek tanult a nemzetiségek nyelvén; a felsőoktatás 120 000 nappali tagozatos diákja közül pedig 9741 az együttélő nemzetiségekből való, és anyanyelven vagy román nyelven képezi magát.“ A népművelésre vonatkozóan ugyanebből a cikkből idézzük a következő adatokat:

„A múlt esztendőben műkedvelő művészeti mozgalmunk több mint 560 000 tagot tömörített 37 000 művészegyháttese közül 3700 — 54 000 taglétszámmal — a nemzetiségek nyelvén tevékenykedett. De pártunk következetes nemzetiségi politikájának tanúságaként megemlíthetjük azt is, hogy a nemzetiségek nyelvén 52 központi és helyi kiadvány jelenik meg 740 000 példányban.“

Nicolae Ceaușescu elvtárs születésnapján nemcsak az ország, a nép, a párt ünnepelt. Köszöntötte őt az egész nemzetközi munkásmozgalom, a haladó világ, népünk és hazánk valamennyi barátja. És — tegyük hozzá — szerte a világon sok a barátunk, akik tisztelettel tekintenek államunk elnökére.

Érthető módon.

Ha az előbb arra utaltunk, hogy pártunk vezetőjének lankadatlan országjárása milyen eredményes, mennyire kifejezi az új típusú kommunista vezető munkastílusát, akkor e helyütt emlékeztetünk arra, hogy ugyanez külpolitikai vonatkozásban is érvényes. Mint államfő Nicolae Ceaușescu elvtárs sokra értékeli az államfők közti két- és többoldalú kapcsolatteremtést, a közvetlen tárgyalásokat, az egyes országok körülményeinek, helyzetének a helyszínen történő alaposabb megismerését, a személyi kontaktusok kiépítését, s e felfogás szellemében egy szocialista állam, egy új életet építő nép, békeszerető ország, egy lendületesen fejlődő nemzetgazdaság követeként évről évre a különböző földrészek sok-sok országát kereste föl. Szerte a világon megbeszéléseket folytatott, különféle nemzetközi tanácskozásokon vett részt. És ugyanígy számos államfő, pártvezető, a különböző nemzetközi szervezetek, intézmények, mozgalmak, bizottságok képviselői látogattak el hozzá, és keresték föl Nicolae Ceaușescu elvtársat, folytattak érdemleges tárgyalásokat, kötöttek velünk jelentős megegyezéseket.

Ezek a tárgyalások Románia sajátos, önálló külpolitikájának megnyilvánulásai. Mindenki előtt ismertek e politika nagy eredményei: nálunk vették föl a kapcsolatot nem egy esetben olyan államok küldöttei, akik különben nem találkoznak egymással soha, sehol sem; mi közvetítettünk a különböző konfliktusokban érintett felek közt éppen úgy, mint például a ciprusiak konfliktusában; támogatjuk a fõlszabadult népek országépítését, és segítséget nyújtunk azoknak, amelyek még harcolnak az idegen iga lerázása végett; küzdünk azért, hogy a nemzetközi kapcsolatokban új elvek, új szempontok érvényesüljenek, s hogy az egyenlőség, az egymás belügyeibe való beavatkozás, az erőszakról való lemondás, a kölcsönös segítség szellemében új világrend alakuljon ki, amely ne ismerjen elnyomást, jogtiprást, imperialista kizsákmányolást. És az egész világ tudja, hogy ilyen irányú törekvéseink valóban nem kevés eredményt értek el. Mindebben pedig köztársaságunk elnökének döntő szerep jutott. És ezt a külföld is értékeli. Erre vallanak a világ négy tájáról koronás főktől és köztársasági elnököktől, pártvezetőktől és tudósoktól érkezett üdvözlő táviratok, üzenetek, levelek, kitüntetések, a különböző országokban tartott ünnepi gyűlések, kiállítások, tudományos szessziók.

„Mindenki értse meg alaposan — vallja pártunk fõtitkára —: kötelességünk egyre aktívabban hozzájárulni a világviszonylatban fölmerülő új, forradalmi koncepciók tanulmányozásához és fejlesztéséhez. Hazai munkásságunk szervesen hozzátartozik a világ forradalmi átalakítására hivatott forradalmi dialektikus materialista elvek érvényesítésének általános folyamatához. Pártunk és népünk csakis így töltheti be szerepét a mai társadalomban, csakis így jelentkezhethet erõtelenen a haladásért, a békéért és a szocializmusért vívott küzdelem aktív osztagaként.“

Íme, ezért meggyõzõdéssel csatlakozunk azokhoz, akik hangoztatták, hogy január 26-án nemcsak pártunk fõtitkárát, nemcsak az állam, a köztársaság elnökét, hanem a nemzetközi munkásmozgalom, a világ haladó, békeszerető erõinek kiváló személyiségét köszöntöttük. És kívánjuk, hogy ezután is, életének hetedik évztédében is jó erõben, egészségben, eredményesen folytassa áldozatos munkáját.

KORUNK

BÁNYAI JÓZSEF

FÁKLYA RAGYOG

Nicolae Ceaușescu elvtárs születésnapjára

Munkás menetszlopunk élén
fáklya ragyog. Húszmillió
szívet melegít. A lángot
húszmillió szív táplálja.
Fáklya ragyog előttünk, és
lépésünk biztos, mint a
napkelte. Gondolatunk
forrásvíz és tükör. Óvodások
kacaja, felnőttek eltökéltsége,
elődök ifjúsága
köszönti a tavaszt. Az örökéltű
januári tavaszt. Ma egymást
melengetik a barázdák. A gyárkémények
fölvetik homlokukat.
Emelkedik a higanyszál. A fagy
tehetetlen. Új termés kenyere
csiráztatja ígéretét. Napkelte.
Fáklya ragyog: ország domborzata
rajzolódik ki egyre élesebben,
egyre szebben — amilyennek akartuk.
Ország szép arca éles fáklyafényben.
Jövők szerelme igazolja
jelenünket. Szándékaink előtt
jégzajlás hőköl. Terveink
fellegvárak útját egyengetik.
Láthatárunk: a kommunizmus.
Dolgozunk.
Múltunk, jelenünk és jövőnk:
a becsület.
Múltunkra, jelenünkre, jövőnkre
fáklya fénye ragyog.

NEGOIȚĂ IRIMIE

ÉVFORDULÓRA

Nicolae Ceaușescu elvtárs születésnapjára

Egek felé az áldott ősi rögéből
úgy sarjadott, mint Horia büszke tölgye,
történelmek viharát állva nőtt föl —
vele nőttünk a múltból a jövőbe.

Homloka hegyfok zászlódíszben állva,
kárpáti bérc — és mi, a karjai,
hivatottak vagyunk gondolatára
egy vágyott kort valóra váltani.

Mert jó, igaz csak így lehet az eszme:
a kommunista holnapba vezetve.

VIRGIL TEODORESCU

TISZTA KÚT

Mint egykor amaz alma az örök vonzerőt,
úgy igazolják eszménk diadalát a tettek —
tisztá kút az igazság, melyből folyók erednek,
és hajnalcsillagot tűz homlokára e föld.

Hogy legszebb gyöngyeinkből füzért fonjunk az égre,
irányítónk, a párt
— merészen meghaladva Euklidész tanát —
pályánkat fel a csúcsra tudatosan kimérte.

Hitiinkből: himnuszunkból életerő fakad,
dicsőség fénye árad jelünkre: cimerünkre —
legforróbb vágyainkat hozza beteljesülve
e korszakkal felérő magasztos pillanat.

CSORDAS ELEMÉR fordításai

MIHAI BENIUC

HAZÁM

Ha tudni akarod, unokám, ki voltam,
tanuld meg könyv nélkül a történelmet.
Tudd meg, abban az országban születtem,
amely fölött ott világlik Dózsa
homlokán a tüzes vaskorona.
Itt törték kerékbe Horeát,
mert biztatta az éhező tömeget,
hogy rázza le az ember jármát,
és törje meg az elvetemült nemességet.
Hazám sűrű lombú erdőiben
— mert rászedte és becsapta császára —
fel-felhangzik Iancu eszeveszett furulyája.
Itt minden egyes sziklaél
szörnyű forrongásról mesél,
a sokaság jajáról,
mely megunt a szolgaságot.
Minden kővön zajló patakocska,
mintha ólálkodó ellenséget
sejtene a sötét völgyben,
vicsorog rá, őt ugatja.
És az ember, bármerre megy,
sírhantot lát, keresztet,
s a kalászkok, míg hajladoznak,
embervérrel táplálkoznak.
Ezért kenyerünk erényt s ismeretlen,
roppant emberi erőket rejteget,
s a víz, ha iszod, tele van étellel,
lélekkal és nehéz harcok borzalmával.
Ezért, unokám, ha írásra biztatom
magam, úgy érzem, jelt adok,
és kiegyenesített kaszával ezt kiáltom:
Előre!

Ezért talán darabos a szavam,
nem édeskés mélabú,
hanem kemény parancs
vagy golyó, melyet azokba repítsed,
kik keresztezik terveinket,
kik meg akarták láncolni a Köröst s a hegyeket.

Unokám, hogy örökösöm lehess,
egy-két könyvet hagyhatok csak neked.
De tudd meg, benne zeng az új, erős élet,
mely megtörte és legyőzte az ellenséget.

ADAM ZSIGMOND fordítása

FRANZ STORCH

HOGY AZ EMBER LÁTHASSA AZ EMBERT

ki ne állana őmellé
aki hitével ajánlotta
kétkeljedjünk a kétkedésben

HOGY AZ EMBER LÁTHASSA AZ EMBERT

ki ne nevezné barátjának őt
aki őszinteséggel ajánlotta
gyanakodjunk a gyanakvásra

HOGY AZ EMBER LÁTHASSA AZ EMBERT

ki ne mondaná testvérenek őt
aki jogosan ajánlotta
jogtalanítsuk a jogtalanságot

HOGY AZ EMBER LÁTHASSA AZ EMBERT

ki ne értékelné őt nagyra
aki tettekben ajánlotta
alázzuk meg a megaláztatást

HOGY AZ EMBER LÁTHASSA AZ EMBERT

ki ne értené őt meg teljesen
aki eszményeket állítva ajánlotta
tegyük szabaddá a szabadságot

HOGY AZ EMBER LÁTHASSA AZ EMBERT

és: ki ne helyeselné őneki
aki a békéért aggódva ajánlotta
háborúzzunk a háborúval míg nem késő

HOGY AZ EMBER LÁTHASSA AZ EMBERT

BRASSAY JÁNOS fordítása

Forradalmárnak lenni ...

Nicolae Ceauşescu elvtárs, a kiváló forradalmár, pártunk és államunk vezetője, napjaink kiemelkedő államférfia 60 esztendő.

A Nicolae Ceauşescu elvtárs közvetlen irányításával kidolgozott és az ő alkotó marxista gondolkodásának a jegyeit magán viselő pártprogram megállapítja, hogy a párt tevékenységében, történelmi hivatásának betöltésében jelentős szerepe van — és lesz a jövőben is — a forradalmi káderek, a politikai vezetők tevékenységének: „A vezető kádereknek, a politikai személyiségeknek a forradalmi tevékenység szervezéséhez és vezetéséhez való hozzájárulását az határozza meg, hogy mennyiben emelkednek fel a társadalmi fejlődés objektív követelményeinek, a szocialista és kommunista társadalom építését vezérlő törvényszerűségek tudományos ismeretének színvonalára. A káderek, a vezetők csakis a néptömegekkel szoros egységben, szabadságukat, jólétüket, boldogságukat, a haza előhaladásának ügyét, a szocializmus és a kommunizmus eszményeit szolgálva érvényesülhetnek.“ A pártprogram egy másik ismert — Nicolae Ceauşescu elvtárs beszédeiből átvett — megfogalmazása szerint „forradalmárnak lenni, kommunistának lenni azt jelenti, hogy merészen kutatjuk az újat, mindig előre nézünk, a fejlődő irányában, s cselekszünk, hogy egyesítsük a tömegek erőfeszítéseit a társadalom forradalmi átalakítása érdekében“.

Nicolae Ceauşescu elvtárs személyiségének, tevékenységének, szerepének a jellemzésére aligha találunk az idézeteknél helytállóbb, pontosabb leírást. A hatvan esztendő háromnegyed részét a forradalmi mozgalomban töltötte. Rendkívüli akaraterője, a mozgalom, a forradalmi harc, a nép ügyének tántoríthatatlan szolgálata, kivételes szervező- és mozgósítóképessége, politikai éleslátása magas tiszt-ségekre emelte a pártban. Alkotóképessége teljes — mondhatni: történelmi — méreteken akkor bontakozott ki, amikor a Román Kommunista Párt élére került, a szocialista Románia vezetőjévé vált.

A IX. pártkongresszustól kezdve Románia történelmének megvalósításokban leggazdagabb korszakát éli, és ezt a korszakot Nicolae Ceauşescu elvtárs neve fémjelzi. Ugyanebben az időszakban a Román Kommunista Párt, szocialista államunk és ezek vezetője, Nicolae Ceauşescu elvtárs rendkívül intenzív, új eszmékben és gyakorlati kezdeményezésekben gazdag tevékenységet folytatott és folytat a kommunista és a munkásmozgalom egységének megszilárdítása, a béke védelme, a népek közötti közeledés, megértés és barátság előmozdítása, az új gazdasági és politikai világrend megteremtése érdekében, megkülönböztetett nemzetközi tekintélyt szerezve magának.

A pártprogram jellemzésében a kimagasló politikai személyiséget a tömegek eszményeivel, a nemzet érdekeivel való azonosulás jellemzi. Nicolae Ceauşescu elvtárs, pártunk és államunk legmagasabb vezetőposztjára emelkedve, olyan politikai vonalat munkált ki, amely egészében és minden artikulációjában a szocialista román nemzetnek, a szocialista Románia nemzeti különbségre való tekintet nélkül egységes népének a felemelkedését szolgálja. Politikai gondolkodásának egyik vezérmotívuma a nemzeti és nemzetközi oldalak, mozzanatok egybeesése a politikában, az a meggyőződés, hogy a nemzetközi érdekek nem állanak a nemzeti érdekek fölött vagy azokon kívül, hanem a nemzeti érdekek előmozdítása révén valósulnak meg. Ez az álláspont — belpolitikai síkon — az ország, a nép összes alkotóerőinek maximális mozgósításához, a szocialista gazdaság és civilizáció építésének világméreteken is kivételes üteméhez vezet, azon meg gondolás szerint, hogy a szocializmus ügyét minden nép legjobban saját országának szocialista felvirágoztatásával szolgálhatja. Nemzetközi síkon ebből az álláspontból a szocialista országok, a kommunista és munkásmozgalom új típusú egységének, az államok közötti kapcsolatok új elveken való megszervezésének, az új gazdasági és politikai világrendnek az előmozdítása következik.

A tömegek eszményeivel, a nemzet érdekeivel való azonosulás fejeződik ki abban is, hogy az új helyzeteknek, feladatoknak megfelelő új bel- és külpolitikai vonal kidolgozása a régi — elméleti és gyakorlati — hibákkal való határozott szembenézés, kritika, leszámolás folyamán ment végbe. A IX. kongresszustól eltelt időszak immár tucatnyi esztendeje bizonyítja, hogy Nicolae Ceauşescu elvtárs

kezdeményezésére és közvetlen vezetésével minden politikai, jogi, szervezési intézkedés megtörtént annak érdekében, hogy a múltbeli hibák ne ismétlődhessenek meg többé. Amint azt legutóbb az országos pártértekezlet is megerősítette, a szocialista Romániában új, forradalmi munkásdemokráciát, új, forradalmi humanizmust valósítunk meg, mely koncepciójában és keresztülvitelének gyakorlati módzataiban eredeti, a szocialista építés általános tapasztalatát alkotó módon gyarapító elemeket tartalmaz.

Merészen kutatni az újat, mindig előrenézni — a forradalmárnak ez a pártprogramban foglalt jellemvonása magasrendű formában ölt testet Nicolae Ceaușescu elvtárs gondolkodásában és tevékenységében, aki a marxizmus—leninizmus alapvető és általános érvényű tanításaihoz való szilárd hűségét kivételes alkotókészséggel párosítja. Számára a marxizmus valóban a cselekvés vezérfonala, és nem merev dogmák rendszere. Beszédeiben, írásaiban állandóan hangsúlyozza a dialektikus és történelmi materializmus fontosságát, politikai gondolkodásában a materialista dialektika olyan, ahogyan azt Marx jellemezte: lényegénél fogva kritikai és forradalmi. Nincsenek örökérvényű igazságok, az általános mindig a sajátoson keresztül nyilvánul meg. Nincsenek mindig és mindenhol változatlanul érvényes sablonok, receptek, az igazságnak pedig nincsenek kizárólagos letéteményesei, felkent papjai. Egyik kolozsvári beszédében mondotta: senki sem állíthatja, „a marxizmus — én vagyok“. Az alkotó útkeresés az elméletben és a gyakorlatban, a politikában, a tudományban, a művészetben, az élet minden területén a haladás nélkülözhetetlen feltétele és tényezője. A fegyelmezett forradalmártól azonban idegen bármilyen anarchikus elképzelés; minden tevékenységnek van szabályozója. Az útkeresések is alárendeltek a legfőbb követelménynek: a nép, a szocializmus, a haza, az általános társadalmi haladás öntudatos szolgálatának.

Merészen gondolkodik és cselekszik — írja a pártprogram a forradalmárról. A kiemelkedő forradalmárokat sohasem jellemezte a fausti és a prométheuszi alkat dichotómiája, mindig gondolkodás és cselekvés egysége tette nagygyá őket. Egy, a történelmi személyiségről szóló, klasszikussá vált meghatározásban szerepel az a megfogalmazás, hogy a nagy ember erősebben akar, mint a többiek. Nicolae Ceaușescu elvtárs gondolkodásában és cselekvésében egyaránt kivehető ez a kivételes akarat, a következetesség és céltudatosság, amellyel a gondolatot, az eszmét, az eszményt tettekkel, cselekvéssel valósággá változtatja. Ezért hangzott az Ő szájából oly magától értetődően és oly sokatmondóan az az országos pártértekezlet záróülésén tett kijelentés, miszerint a pártprogram nem elvont elképzelés, hanem mindennapjaink valósága, amelyet napról napra teremtünk és átélünk. Hányszor került az elmúlt évek folyamán nehéz helyzetbe az ország: természeti és nem természeti erők tették próbára népünket. Az új társadalmi rend, az új ember kiálta ezeket a próbákat, és ebben elsőrendű szerepe volt Nicolae Ceaușescu elvtárs rendíthetetlen akaratának is, amellyel — a nép alkotóerejébe, szocialista rendszerünk magasabbrendűségébe vetett tántoríthatatlan hittel — töretlenül biztosította a pártprogram valóra váltását, a népgazdaság erőteljes fejlesztését, a szocialista etika és méltányosság elveinek gyakorlati életbeültetését, a nép anyagi és szellemi életszínvonalának emelését egyaránt.

Nicolae Ceaușescu elvtárs véletlenül sem szól soha úgy dolgozó népünkről, hogy ne említené meg a szocialista román nemzet mellett az együttélő szocialista nemzetiségeket is. Gondolkodásában és cselekvésében egyaránt — számára — a szocialista Románia románok, magyarok, németek, szerbek és más nemzetiségű dolgozók közös hazája. Közösnek tudja, érzi történelmi múltjukat, közösnek jelenüket és kommunista jövőjüket. Kolozsvárt és más erdélyi városokban elhangzott beszédeiben mondotta tavaly nyáron a párt marxista—leninista politikájáról, az anyanyelvi kultúráról, oktatásról szólva, hogy a párt következetesen érvényesítette és érvényesíti a jövőben is ezt a politikát. A lényeg — mondotta —, hogy mindannyian, nemzetiségre való tekintet nélkül, egyazon nyelvet, a marxizmus—leninizmus, a kommunizmus, a szocialista hazafiság nyelvét beszéljük.

Ezen a közös nyelven és ugyanakkor magyarul fordulunk pártunk és államunk vezetőjéhez, a román nép kiemelkedő fiához, Nicolae Ceaușescu elvtárshoz hatvanadik születésnapja alkalmából, és kívánunk neki erőt, jó egészséget, hosszú életet, teljes sikert felelősségteljes tisztségeiben és munkásságában, hazánk, népünk javára, annak a politikai vonalnak a maradéktalan érvényesítése érdekében, amelynek megvalósításához, útmutatásait követve, mi is, a jövőben is, a magunk munkaterületén hozzájárulunk.

Az alkotó gondolatról

Dicsérni akarom a gondolatot, amelyben az ember demiurgoszi képessége, a létszükségletként érzett és gyakorolt alkotás jut kifejezésre. Az elismerés az önmegvalósítást és önmeghaladást sarkalló eszmének, annak az általa tolmácsolat magatartásnak szól, amely hitelesen emberi megnyilvánulásként szüntelenül új távlatokat derít fel. Az alkotás jegyében nyugtalanító idea és tett mindig valami jelentőset, valami sosem-voltat segít világra jönni. A célszerűség vonzásában formát öltő alkotó gondolat sűrített energiája kötelezően mozgást és változást idéz elő. Nem tűri a tespedést, engesztelhetetlen mindenfajta maradisággal szemben. Dinamizmusát a benne rejlő bírálat ereje s a tabuk előtt meg nem torpanó kérlelhetetlensége ösztönzi. Elutasítás is feszül benne. Tiltakozás a rutin, a megalkuvás, a langy semlegesség ellen. Az alkotás sajátos emberi szembeszegülés az entrópiák lefokozó, degradáló hatásával. Vétó az elidegenedés, az eldologiasodás összes formái ellen.

Az alkotó gondolat szükségképpen szabad gondolat. A szabadságban talál életető légkörre, ám annak hiányában is a szolgaság ellen lázít. Közegi ellenállást tanúsít a bürokratikus szellemmel szemben, de szövetségesekre lel mindenütt, ahol kezdeményezés, leleményesség, bátorság, nonkonformizmus és eredetiség érvényesül.

A rá jellemző újító-kritikai lendületében nem utasítja el mereven a hagyományt. Egyrészt ő sem légüres térben születik, másrészt előbb-utóbb maga is tradícióvá válik. A bírálat—újító eszme—múltbéli hagyaték világi szentháromsága az emberi kultúra önmagát megőrizve-meghaladó folyamatát szavatolja.

Monopólium és alkotás egymást kizáró entitások. Az alkotó gondolat természeténél fogva, nem törekedhet kizárólagosságra. Nem tart igényt a csalhatatlanság nimbuszára, és távol áll tőle a „totális igazság” hegeli megszállottsága. Alkattal inkább szerénységre hajlamos, s ha olykor prométheuszi büszkeség is fűti, a kételyvel rendszerint közeli rokonságot tart. A szkepszis éppúgy elválaszthatatlan tőle, mint annak bizonyossága, hogy ismereteink mindig a teljességben innen maradnak. Véges és részleges tudásból merítve, valami nehezen megragadható többlettel tör az igazság felé. Ám tudja és tudatosítja, hogy az ember és a társadalom titkainak megfejtésében alany és tárgy azonossága nem mellőzhető tényezőként van jelen. Ez a körülmény is türelemre inti. Toleranciája azonban csak a kiátkozásoktól óvja meg, nem teszi azonban elnézővé, engedékennyé a humánus ellenségei iránt. Harciassága előszeretettel érvekben bontakozik ki. Az eszmebarikádokon csatáznak, s a viták lármáját előnyben részesíti a fegyverek zajánál. Mindig kész a dialógusra. Várja és serkenti a nézetek, a feltevések és információk szabad cseréjét, mert sötétnek ítélt korszakok tilalmi között volt alkalma az elszigeteltség, a visszhangtalanság lefegyverző, demoralizáló következményeit tapasztalni.

Ezért is idegenkedik a teljes és végleges megváltást ígérő tanoktól. Nem érzi otthon magát az abszolút igazság letéteményeseinek körében. Viszolyog a hivatalok levegőjétől, de elemében van a szellem köztársaságaiban. Szívesen fogadja az agorák elvárásait, s ha sokszor közvetetten is, mindig válaszol az elnyomottak és megaláztatottak részéről érkező impulzusokra. Arisztokratizmus csak a látszólagos, s ma már nyilvánvaló, hogy csak azok vádolhatják elzárkózással, akik lényegéből fakadó demokratizmusától tartanak.

Létfeltételei közé tartozik a változatosság. Nem hagyja magát uniformizálni, mint ahogyan idegennek tudná magát, s biztosan elsenyvedne egy olyan világban, amely nem ismeri a sokféleség színeit. Nem fél viszont az ellentmondásoktól, és nem menekül a konfliktusok elől. Az érdekek és vélemények összecsapásának elektromos feszültsége új felismerésekre gerjeszti; nemegyszer éppen antagonizmusoknak köszönheti létét. Egy roppant változatos és ellentmondásos korban nem táplál illúziókat a tekintetben, hogy az általa kínált megoldásokon kívül ne lennének még más járható utak is. Egy olyan században, amelyben ember és környezet felgyorsult ütemben változik, s amelyben évezredek, több évszázados és sok évtizedes értékek átértékelődnek, e folyamattal járó bizonytalanság sem bátorítanítja el. Sőt, jótékonyan érezheti azt a viszonylagosságot, amely — legalábbis elvben — kizárja az egyeduralmokat, de megköveteli és sarkallja a termékenyítő együttműködést.

Teremtő gondolat és alkotó tett szerves egységben találkozik. Az eszmeiség síkján jelentkező bírálatnak és újításnak a gyakorlat kölcsönöz igazi célt, és fordítva, legtöbbször a praxis követelményei hívják, hajtják előre a teremtő rációt, amelyet a gyakorlatban feszülő bírálat is szüntelenül járatanl utak felé terel. A gyakorlatl való szövetség kívánalmái még fokozottabban arra készítetik a gondolatot, hogy kerülje a sablonok csapdáit, és ne zárkózzék el a különböző alternatíváktól. A pragmatizmus nyilván nem lehet eszmény, ám az az eszme, amely életidegen elszigeteltségében sérthetetlen hittétellé torzul, nem csupán önmagát, hanem a rá hivatkozó emberi csoportot, intézményt is veszélyezteti. A cselekvés, a gyakorlat a valóság parancsai szerint alakul, az elmélettől pedig hatékony támaszt csak abban az esetben nyerhet, ha a teóriát vezérlő gondolata a legelterjedtbb módszerekkel megszerzett részletismeretek szintézisére készíti.

Az élet, a túlélés sokszor kegyetlen követelményei csupán az elméleti megközelítések és gyakorlati megoldások széles ívén érvényesülhetnek. Ezért is emelkedett ki a homo sapiens, ez az *alkotó lény* a természet kötött rendjéből. Az emberi nemem belül kibontakozott változatosság, az egyedek közötti kiterjedt klaviatúrán jelentkező különbségek hatalmas előnyt biztosítanak fajunknak és egyedeink azokkal az élőlényekkel szemben, amelyekre az egyöntetűség, a gének megsabta azonos magatartás a jellemző. Az ember alkotó jellege már abban is megnyilvánul, hogy adott helyzetben minden egyén másként reagál a külső hatásokra. Ebben a differenciáltságban az emberi teremtőerő rendkívüli lehetőségeire is bukkanhatunk. Ilyenformán az alkotó gondolat sokszínű gazdagsága a valóság, az élet bonyolultságát, összetettségét közvetíti.

Alkotás és erkölcs nehezen választható el egymástól, hisz mindkettő a szabadság dimenzióiban teljesedik ki. Az alkotás erkölcsöt feltételez, morált sürget. Innen — többek között — az alkotó értelmiség felelőssége is, amelytől csak hivatásának feladásával, az írástudók gyakran ismétlődő árulásaként menekülhet. Az alkotással járó felelősséget elhárító tudós, művész, gondolkodó és műszaki újító az elidegenedés foglyává válik. Elidegenedés és alkotás viszont taszítja egymást. Ha igaz, hogy az alkotás lázában kisebb vagy nagyobb mértékben az elidegenedés alól is sikerül emancipálódnunk, a felelősségelhárításban megnyilvánuló elidegenedés alkotó képességeinket kötheti gúzsba.

Az erkölcs is lehet alkotás. Erkölcsi eszmény és alkotó magatartás kölcsönösen vonzza egymást, ha az előbbi nem vonul zord tilalmak és szigorú parancsok mögé, hanem a viszonylag autonóm ember bővülő szabadságát kifejező választásaiban, döntéseiben munkál. Az alkotástól elidegeníthetetlen újító szellem nélkül az erkölcs megkövesedik és diszfunkcionálissá válik. Új erkölcsi normák megfogalmazásában viszont mindig alkotó lendület fedezhető fel. Erkölcsi géniuszok nélkül éppúgy nincs haladás, mint ahogyan a gondolat és tudás forradalmáinak hiányában is megállna a tudományos, művészi és végső soron társadalmi fejlődés.

A marxizmus érvényét és korszerűségét megújuló-megújítandó alkotó jellege biztosítja. Az alkotó marxizmus kiváltképpen bírálati irányulású, s csak a világ új jelenségei iránt tanúsított nyitottságában maradhat meg a kor adekvát eszmerendszereként. A korparancs — ma fokozottabban, mint bármikor — önellenőrzésre, szüntelen önmeghaladására serkenti. A tudományos-technikai forradalomnak, a nagy szociális átalakulások idején különösen késznek kell lennie arra, hogy a tudás és társadalmi gyakorlat minden friss eredményéhez az új iránti fogékonyság követelménye szerint viszonyuljon. Elengedhetetlen a saját gyakorlatával való szembesülése is, amelyből — ha szükséges — önalakító következtetéseket kell levonnia.

Mert az alkotó marxizmus nem változatlan tételek corpora, amelynek tévedhetetlen értelmezői felhatalmazottnak érzik magukat arra, hogy a tudomány birodalmából a sémává egyszerűsített gondolat kalodájába be nem illeszthető elméleteket és feltevéseket kirekesszék. Az alkotó marxista gondolat szüntelen újragalmazást igényel abban a feszültségben, amelyet a soha el nem csendesedő viták és támadások teremtenek. Az ilyen megpróbáltatások csak javára szolgálhatnak. Ezért a mostani erjedés eredményei elé is csak várakozással tekinthetünk.

A korszerű marxizmus nem maradhat távol a nemzetek és nemzetiségek valóságától. Nincsenek a nemzeti-etnikai sajátosságoknak megfelelő, egymástól különböző marxizmusok, de az alkotó jellegből az is következik, hogy az általános igazságok alkalmazása csak az adott viszonyokra való tekintettel történhet. Ez a hitelesen alkotó gyakorlat. „Pártunk mindig ama tényből indul ki — szögezi

le a Román Kommunista Párt programja —, hogy az általános igazságok a sajátosban nyilvánulnak meg, a sajátos, a gyakorlat pedig igazolja az általános igazságokat.“ Ezért összeegyeztethetetlen az alkotó marxista gondolat az egyetemes érvényű modell igényével. A szocialista építés, illetve a szocializmusra való átmenet formáinak változatossága a különböző országok és nemzetek konkrét társadalmi-gazdasági és politikai feltételeinek gazdagságából, sajátosságaik és hagyományaik különbözőségéből származik.

Ezeket a gondolatokat egy rendkívül találó, lényegre utaló megállapítás felidézése indította el bennem. A kortárs valóság követelményét frappáns megfogalmazásban tolmácsoló tétel így hangzik: „*Senki sem állíthatja [..], hogy »a marxizmus én vagyok«.*“

Ezt az igazságot pedig majdnem tíz évvel ezelőtt, a kolozsvári értelmiségiekkel való találkozáson — pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs mondta volt ki.

RÁCZ GYÖZŐ

A forradalmi művészet demokratizmusa

Szocialista kultúrpolitikánk döntő jelentőségű pártdokumentumaiban, közöttük elsősorban Nicolae Ceaușescu elvtárs programmeghatározó beszédeiben, a szocialista építés különböző szakaszainak megfelelően, újra- és újrafogalmazott művészetpolitikai probléma a forradalmi művészet és a demokratizmus viszonya. Ebben a tényben művelődési tevékenységünk humanista célkitűzései mellett századunk forradalmi művészetének jellegzetességei és hatása játszanak fontos szerepet. Ez a művészet ugyanis elismert és méltott újító értékű, nagy eredményei ellenére sem szűnt meg kiváltani az elutasító kritikák nyugtalanító hullámain. Aligha véletlen, hogy ezekben a kritikákban visszatérő kortünet-probléma a közérthetőség igénye. A modern művészet ugyanis tovább szélesíti azt a „mágikus“ mezsgyét, amely minden művészi alkotásban elválasztja a művészetben átélt és ábrázolt valóságot a tükrözés tárgyától. Úgy látszik: amilyen mértékben a művészi alkotásokban objektívalódott szándékok tagadják a művészi konvencióknak egy már elfogadott rendszerét, ugyanolyan mértékben nő a műélvezők egy részének az értetlensége a forradalmi művészet bizonyos fajta újító törekvéseivel szemben.

Ebben a látszólag antagonistá ellentmondásban két tényező ütközéséről van szó: az igazi forradalmi művészetnek arról a mindenkori belső kényszeréről, hogy megkeresse a sajátos, senkiével sem azonos szubjektivitásának megfelelő, a korigényekre őszintén reflektálás kifejezési formáit, és a társadalomnak arról a mindenkori igényéről, hogy a művészet érthető legyen.

Minden valóban jelentős művészen élt és él az a serkentő becsvágy, hogy olyan tartalmú és formájú műveket alkosson, amelyek újító jellegűek, amelyek értéke egy különleges művészi formanyelv elsajátítását is feltételezi.

Kétségtelen tehát, hogy a jelzett, látszólag antagonistá viszony nem új keletű. Nem a modern művészet eredménye, sőt, egyidős azzal a legősibb konvenciórendszerrel, amely a művész és a műélvező viszonyát már a művészet születése pillanatában jellemezte. Ebben a viszonyban legalább két ténynek volt szerepe: a tükrözött valóság és a művészi eszközök ismeretének. Ha ugyanis a reobjektívált művészi valóság csak a művész számára jelentett volna ismert tartalmat, a műélvező számára a műalkotás közömbös tény maradt volna. Ugyanígy: ha a művész kifejezési eszközei teljesen idegenek minden műélvező számára, mind a művész, mind a műélvező által ismert tartalmak megértése lehetetlenné vált volna.

Úgy látszik tehát, hogy a modern művészet érthetősége körüli filozófiai-esztétikai jellegű vagy publicisztikai polémiákban nincs szó másról, mint egy ősrégi művészetszociológiai probléma állandó újrafogalmazásáról. Egészen elvont, elméleti esztétikai megítélésben valóban egy változatlan tartalmú igény ismétléséről van szó. A társadalmi és művészettörténeti körülmények azonban, amelyek a problémát napirenden tartják, a modern művészetek esetében merőben mások, mint a XIX. század előtti művészet történetében.

Első ízben ugyanis a modern művészet teoretikusai fogalmazzák meg — néha filozófiailag is megalapozott programokban — azt az igényt, hogy a művészetnek a közvetlenül érzékelhető valóság mögötti mélyebb, lényegibb világ művészi reobjektíválására kell törekednie. (Nem tartozik ide annak elemzése, hogy ez a művészi program vagy hitvallás nem volt teljesen idegen a klasszikus művészetek gyakorlatától sem.)

Ez a program tehát az az elméleti fogódzó, amelyre építve magyarázni lehet a modern művészeti alkotásokban nehezen vagy egyáltalán nem megfejthető tartalmakat.

Mennyiben indokoltak az ebben a programban megfogalmazott intenciók?

A naturalizmust követő képzőművészeti törekvések vagy a modern irodalom parabolisztikus, filozofikusabb igényű törekvései — mint az ma már általánosan elismert — a jó művekben kétségtelenül új szint hoztak a világ művészi kifejezésében. A hitelesebb esztétikai ítéletek megfogalmazásához szükséges *időperspektíva* alapján ma joggal mondhatjuk, hogy ezek nemcsak jelentős eredményeket szültek, de megjelenésük szükségszerű is volt.

Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy ugyanazok a formai víziók, amelyek a modern művészeti törekvéseket megelőzték, kimerültek, ismétlésük tehát elkerülhetetlenül együtt járt volna a művészetek elszegényedésével, hanem arról is, hogy a változó történelmi valóság új problémákat is állított a művészi ábrázolás szférájába. Ezek a tartalmak pedig a klasszikus eszközökkel egyszerűen kifejezhetetlenek voltak. Egy Ady, egy Joyce, egy Majakovszkij, egy Brecht, egy Kafka vagy egy Arghezi számára a kialakult irodalmi formákkal való szakítás — ma már nyilvánvaló — nem a mindenáron való nonkonformizmus eredménye, hanem problémáiknak szükségszerű kifejezési formája.

Közismert, milyen művészi torzulásokat váltott ki az az erőszakolt művészet-politikai álláspont, amely a realizmusra való permanens hivatkozással nemegyszer egy rosszfejű naturalizmust hagyott csak érvényesülni a művészetben. Számos művészettörténeti példa igazolja, milyen elvetelt műveket szült annak az egyensúlynak a hiánya is, amely forma és tartalom viszonyát minden igazi művészi alkotásban kell hogy jellemezze.

A probléma komolyságára utal, hogy a művész szociális felelősségét komolyan vevő polgári írók is hangsúlyozták, mint például Thomas Mann: „A művészi eszközök történelmileg elavultak és kimerültek, és mert megcsömörlöttek, új utakat kell keresniök.“

Ennek az új útkeresésnek az első elkerülhetetlen negatív következménye a modern művészet elmagányosodása, később pedig egy „kultur-elittel“ való szorosabb, értő, de antidemokratikus kapcsolata, amelynek történetileg és esztétikailag először nyílt alkalma a modern művészeti törekvések megértésére. Olyan társadalmi körülmények között, ahol a művészet értéke, a művészet igazi szociális funkciójának érvényesülése nem társadalmi érdek, ez a művészeti elmagányosodás évtizedekre vagy évszázadokra is elszigeteli a művészetélvezők nagy részét jelentős értékektől.

Persze: a művészet elmagányosodása sem kizárólag modern jelenség. Nem egy jelentős klasszikus író, költő vagy képzőművész csak évszázadok múlva kapta meg azt a művelődéstörténeti értékelést, amelyet megérdemelt. Hölderlint Schiller is félreértette, Goethe igazi jelentőségét még Hegel sem ismerte fel, Rimbaud-t, akit ma már minden műveltebb gimnazista olvas és ért, állítólag csak Verlaine értette. Néhány évtized múlva azonban a szimbolizmus nagy klasszikusa lett. Rilket, Blagát vagy Arghezit ma is sokan nem értik.

Sajnos, az ízlés fejlődése a szocializmus viszonyai között is elmarad a művészet fejlődése mögött. Ennek a lemaradásnak nemcsak az a szükségszerűsége az alapja, amely minden korban jellemezte a művészi szándékok és ízlések viszonyát, hanem egy sajátos politika- és művészettörténeti körülmény: forradalom és kultúra egybeolvadása a szocializmus viszonyai között is ellentmondásos folyamatban indult meg. Az a szükségszerű küzdelem, amely a szocializmus kezdeti szakaszában a haladásnak elkötelezett művészetért folyt, együtt járt nemcsak az új művészet kialakulásával, hanem ma már általánosan elfogadott művészeti értékek tagadásával is.

Erről, a negatív hatásait ma is érezhető torzulásról állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs a politikai nevelés és szocialista kultúra kongresszusán elhangzott beszédében: „Egy időben semmibe vették, vagy merev, dogmatikus, a dialektikus és történelmi materializmusnál idegen ideológiai szemlélettel valósággal lebecsülték az elődök figyelemreméltó alkotásait, máskor meg mérlegelés nélkül dicsőítettek retrográd elveket tartalmazó, művészileg vitatható minőségű, kulturá-

lis kincstárunk szempontjából jelentéktelen munkákat." (A politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa. Bukarest, 1976. 34.)

Részben éppen ennek a negatív hatású torzulásnak az eredménye az, hogy nemegyszer hallunk ma is elutasító ítéleteket jelentős múltbeli vagy mai művészeti értékekről az úgynevezett „jóízlésre“ és a „józan művészi érzékre“ való hivatkozással. Bármennyire rokonszenvesnek és demokratikusnak tűnnek is ezek az igények, valójában nemcsak művészetellenesek, de végső fokon társadalomellenesek is. Nem titok, hogy — sajnos — az átlagizlés mérlegén ma még jelentős, nemcsak modern, de klasszikus nagy művészeti értékek is alértékeknek találhatók. Világszerte ma is többen vásárolnak gicceket, mint művészeti termékeket, többen járnak operett-előadásokra és könnyűzene-koncertekre, mint operába, és többen olvasnak ponyvát, mint Dante, Shakespeare, Goethe vagy Kafka műveit. Nyilvánvaló, hogy ezt az ízlést ma megtenni a művészet értékmérőjének — nemcsak a művészet, hanem a holnap művészetfogyasztójának a megtagadása is volna, akinek az ízlése már a mai történelmi viszonyok között is nemegyszer nő fel a rafinált művészek és művelzők árnyalatokra érzékeny, finoman disztináló ízléséhez.

Ennek a művelt, a marxizmus esztétikáján nevelkedett művészetfogyasztó tömegnek a korszerű szocialista művészet iránt táplált igényeiről állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs az előbb idézett beszédében: „A dolgozóknak igazán forradalmi művészetre van szükségük, amely reálisan és objektíven mutatja be a valóságot, amely erőtlenül mozgósít és szenvedélyesen küzd a társadalom és az ember tökéletesítéséért. Olyan művészetet öhajtnak, amely az új társadalmi rend építőinek legnemesebb érzelmeit tükrözze, de egyben ostromozza is a maradi felfogásokat, feltárja a hiányosságokat és hibákat, lelkesítő munka- és harci távlatokat tárjon a tömegek elé a haladás és civilizáció ügyéért... Ez azt jelenti, hogy a művészeknek műveikben a valóságot a mozgás, a társadalom és az ember szüntelen átalakulása dialektikus elveinek szemszögéből kell feltárniuk és ábrázolniuk." (A politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa, 56.)

Íme, miért tartom a marxista esztétika, Nicolae Ceaușescu elvtárs művészetpolitikai írásai fényében teljesen elhibáztottnak azokat az egyre gyakrabban jelentkező véleményeket, amelyek a művészet és érthetőség kérdésében nincsenek tekintettel a tükrözött valóság természetére. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a művészet érthetőségének a szintje elsősorban nem a művészet céljából, hanem a művészet ábrázolta valóság jellegéből következik. (Itt figyelmen kívül hagyom azt a közismert tényt, hogy dilettánsok és féltehetségek kezén az egyszerű dolgok bonyolulttá, a bonyolultak pedig átlátszóan egyszerűvé válnak.)

Közismert, hogy vannak tartalmak, amelyek jellegükből következően, bármennyire egyszerűen fogalmazzuk is meg őket valamilyen művészet nyelvén, nehezen érthetők. Ha például egy portréfestő számára nem a modell külső vonásai a lényegesek, hanem valamilyen jellembeli vagy más tulajdonság, és ráadásul a művész ezeket a tulajdonságokat az impresszionizmus vagy a kubizmus formai eszközeivel fejezi ki, egyszerűségük ellenére ezek a műalkotások nehezen érthetők, egyesek számára pedig egyenesen érthetetlenek lesznek.

Még világosabban jelentkezik ez a tény a filozófia vagy a tudomány esetében. Hegel sokat idézett megállapítása: „lét és semmi egy és ugyanaz“, bár grammatikailag a lehető legegyszerűbb módon kifejezett ítélet, a hegeli ontológia ismerete nélkül nemcsak nem érthető, de egyenesen félreérthető. Vagy egy egyszerű algebrai képlet csak azok számára érthető, akik az algebraiban járatosak.

Ezek a tények a tükrözési módnak arra a bonyolult struktúrájára utalnak, amelynek legrégibb esztétikai megvilágításait Arisztotelész mimézis-, illetve harmóniaelméletében, újabbkori tárgyalásait Kant kötött és szabad szépségteóriájában, Taine fogalmi és nem fogalmi művészetkonceptiójában, Jakobsonnak a tükrözés referenciális és politikai funkciójáról vallott felfogásában, modern marxista elemzését pedig Lukács Györgynek a mimetikus és elvont tükrözés jellegéről vallott művészetfilozófiai elemzéseiben találjuk meg.

Tudott dolog, hogy Marx vagy Lenin nem egy munkája nehéz olvasmány, amit komoly előtanulmányok alapján lehet csak megérteni, hogy Joyce nem olvasható úgy, mint Balzac. A tőke, Lenin empiriokritizmus-kritikája vagy az *Ulysses* a közgazdaságtanban, a filozófiában és az irodalomban „járatosak“ számára is nagy szellemi erőfeszítést igénylő olvasmány.

Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a művészet érthetőségét követelő igények nem indokoltak. Ott, ahol nem a tükrözött valóság természete határozza meg a nehezebben követhető művészi formát, minden, az érthetőségért küzdő, a mesterséges túlbonyolítást bíráló ítélet indokolt. Ezek a jelenségek azonban rendszerint kívül esnek a művészet területén, akarnokok munkái. Az

ilyen művek megértésére tehát semmilyen erőfeszítést nem érdemes tenni, mert egész egyszerűen nincs mit megérteni bennük.

Az úgynevezett „átlag” ember józan művészi érzékére való értelmetlen vagy szimplifikáló hivatkozások helyett széles körű, meggyőző erejű izlésnevelő munkával kell segítenünk a művészi igényeket arra a szintre emelni, amelyen a haladásnak elkötelezett, humanista művészetet igénylő, de a mai bonyolultabb korviszonyok közepette élő ember *objektív* igényei jelentkeznek.

A forradalmi művészethez való értő viszonyulás szubjektív feltételeinek a megteremtése lehetővé teszi annak a látszólag ugyancsak antagonistá ellentmondásnak a feloldását, amelyet a polgári kultúra az elit művészet és a giccs termelésével akar kiküszöbölni. Ezzel szemben a szocialista művészet lényegéhez tartozik, hogy a *legbonyolultabb valóság magasrendűen művészi ábrázolását a legszélesebb tömegek számára is érthető módon tükrözi.*

Az igazi forradalmi művészet történelmi sorsa is bizonyítja, hogy a marxista esztétikának ezek az alapvető szempontjai nyertek mai valóságunk követelményeinek megfelelő korszerű fogalmazást Nicolae Ceaușescu elvtárs művészetpolitikai írásaiban és az RKP programjának a forradalmi művészet és demokratizmus kapcsolatát megvilágító fejezetében. Mert bár tudjuk, hogy a demokratizmus nem esztétikai kategória, és a műalkotás kritériuma az, hogy elvileg érthető legyen — nem pedig az, hogy a művészet értésére nem nevelt emberek számára is „közérthető” legyen — szocialista művelődéspolitikánk humanista és demokratikus célkitűzése a széles dolgozó tömegeket a legmagasabb szintű műértésre nevelni. E politika eredményeként társadalmunknak egyre szélesebb tömegei fogják mélyen demokratizmus célzatúnak érezni azt a művészetpolitikát, amely programfeladatként határozta meg: „A párt támogatja a művészi formák, stílusok és látásmódok minél nagyobb változatosságát, és visszautasítja az alkotó egyéniségek uniformizálását.”

GÁLL JÁNOS

Az új nemzetközi rend Nicolae Ceaușescu elvtárs felfogásában

Korunkban, a szocialista forradalmak korszakában mindinkább érvényesül a népek akarata, hogy saját sorsuk uraivá váljanak. Az évszázadokig tartó, erőszakra alapozott gyarmati-imperialista uralom elképesztő szintkülönbségeket hozott létre a gazdag és a szegény országok között, ami napjaink nemzetközi életének egyik legégetőbb és legbonyolultabb problémája. „Nehéz elfogadni a jelenlegi helyzet állandóságát — mutat rá pártunk főtájkára az RKP Országos Konferenciáján előterjesztett *Jelentésben* —, azt, hogy a földkerekség lakosságának kevesebb mint 25 százalékát felölő országok rendelkeznek a világ bruttó termelésének 80 százalékával, míg lakosságának háromnegyede csupán 20 százalékával.” Ehhez járul még az, hogy az imperialista körök a már meglévő és az újonnan létrehozott szupernacionális monopóliumok felhasználásával — amelyek között elkésredett harc folyik a befolyási övezetek újrafelosztásáért —, amellet, hogy saját országuk néptömegeinek fokozottabb kizsákmányolásával próbálnak kilábalni a világválságból, még inkább arra törekednek, hogy a jelenlegi hosszúra nyúló gazdasági válság következményeit — amelyek a kőolajenergia- és pénzügyi válság nyomán új dimenziókat kaptak — más népekre, különösen a fejlődő országokra hárítsák, gazdaságilag alárendelve azokat maguknak. De minden olyan kísérlet, amely a mai helyzet fenntartására, a beavatkozás és erőszak rendszerének további alkalmazására irányul, csak újabb feszültségek kialakulásához, konfliktusokhoz vezet, veszélybe sodorja az egész világ békéjét, az összes országok biztonságát.

Az események alakulása, különösen az utóbbi évek válsága arra figyelmeztet, hogy a fejlett ipari országok jövője is közvetlenül összefügg a gyengénfejlettség felszámolásával, a fejlődő országok előrehaladásával. Véget kell vetni a nor-

mális árucseré kibontakozását fékező vagy éppen teljesen gátló diszkriminációs vámpolitikának, megfelelő és méltányos arányosságnak kell érvényesülnie a nyersanyagok és az ipari késztermékek áruszintje között, olyan stabil nemzetközi valutarendszernek kell létrejönnie, amely biztosítja a gazdasági együttműködés zavartalan menetét.

A világ gazdag és szegény országokra osztottsága, az eddigi fejlődés aránytalan, eltorzított volta nyomán a népek ma inkább mint bármikor véget akarnak vetni a régi imperialista erőszak, diktátum és méltánytalanság politikájának, azért harcolnak, hogy új kapcsolatokat érvényesítsenek az államok között a kölcsönös bizalom és tisztélet alapján. „Ebben az összefüggésben kell szemlélnünk — hangsúlyozza Nicolae Ceaușescu elvtárs — a fejlődő országoknak az új gazdasági világregend megteremtésére irányuló törekvéseit és tevékenységét. Megelégedéssel szeretnék szólni Romániának — mint fejlődő szocialista országnak — a részvételéről az említett országok csoportja tevékenységében. Az egyetemes béke jelentős tényezőjeként értékelve ezt a tevékenységet, eltökélt szándékunk mindent megtenni a fejlődő országok szolidaritásának megszilárdításáért, fokozva hozzájárulásunkat az államok közötti szintkülönbség felszámolásához, az elmaradott országok gyorsabb fejlődéséhez.” Románia ebben a szellemben több mint száz fejlődő országgal tart fenn szoros gazdasági kapcsolatot. A sikeres kereskedelmi csere mellett különös jelentősége van a kooperációs együttműködésnek, aminek keretében eddig több mint 130, közös erővel épített objektum kezdte meg működését.

Napjaink politikai gondolkodásában, a nemzetközi élet gyakorlatában mind nagyobb teret hódít az a vélemény, hogy a gyengénfejlettség felszámolása a jelenkor egyik alapvető, sürgős megoldásra váró problémája, amivel közvetlenül összefügg a nemzetközi enyhülés, a béke és az együttműködés. Ebben — a világközvélemény által elismerten, a haladó erők részéről pedig nagyrabecsülten — úttörő szerepet tölt be a szocialista Románia, személyesen pártunk és államunk vezetője, akinek neve és az új gazdasági-politikai világregend lényegét megfogalmazó elképzelés, valamint az annak megvalósítására irányuló politika a köztudatban elválaszthatatlan egységbe forr össze. Bizonyíték erre az is, hogy az Új Gazdasági Világregend Intézete megalakulásakor javaslat hangzott el, kérjék fel Nicolae Ceaușescu elvtársat az intézet dízelnöki tisztségének betöltésére. Ez a Párizsban székelő intézet tudományos nemzetközi fórum, amely összehangolja a gazdasági, pénzügyi, ipari területeken működő szakemberek munkáját, biztosítja a különböző országok képviselőinek véleménycseréjét és közvetlen segítséget nyújt az új nemzetközi rend megvalósítása módjainak kidolgozása tekintetében. Jellemző mozzanat, hogy az intézet 1975. november és december hónapi, Párizsban, illetve folytatólagosan Bukarestben — számos országnak az új gazdasági világregend kérdéskörével foglalkozó kiemelkedő szaktekintélye, az ENSZ egyes szervezeteinek képviselői, diplomaták és hazai tudósok, politikusok, szakemberek részvételével — megtartott tudományos szessziójának témája ez volt: *Egy új nemzetközi rend problémái — Az új nemzetközi rend Nicolae Ceaușescu elnök felfogásában.*

Az új nemzetközi rend lényege pártunk főitkárának megfogalmazásában a következő: „A jelenkor egyik alapvető problémája, amitől az enyhülés, a béke és a nemzetközi együttműködés közvetlenül függ, a gyengénfejlettség felszámolása. [...] A gyengénfejlettség állandósítása mélyesen negatív következményekkel jár az egész emberiség gazdasági-társadalmi fejlődésére, az összes népek haladására és civilizációjára, az általános békére. Íme, miért értékelhetjük napjaink egyik alapvető kérdéseként azt a tényt, hogy az egyik oldalon ott van az erőteljesen fejlett, gazdag országok csoportja, a másikon pedig a gyengén fejlett, szegény országoké; az óriási gazdagság felhalmozása az egyik póluson s a szegénység és nyomor mélyülése a másik póluson nem tarthat a végtelenségig! Amiként nemzeti szinten a kizsákmányolás és elnyomás, a gazdagság felhalmozása egyetlen osztály kezében a társadalmi ellentétek kiéleződéséhez, az elnyomottak és kizsákmányoltak harcának fokozódásához és — objektív módon — ezeknek a viszonyoknak a felszámolásához s egy igazságosabb rend megteremtéséhez vezetnek — ugyanúgy nemzetközi síkon is az egyenlőtlenség és elnyomás végül is az államok közötti ellentétek kiéleződéséhez és súlyos konfliktusok megjelenéséhez vezet. Az ilyen élessé válható összecsapások elkerülése érdekében a régi államközi kapcsolatokat meg kell változtatni és a világ összes államai közötti teljes jogegyenlőségen alapuló új politikával helyettesíteni. Ez a társadalmi fejlődés törvényszerűsége — mind nemzeti, mind pedig nemzetközi szinten —, olyan folyamat, amelyet maga a társadalmi-történelmi fejlődés dialektikája határoz meg.”

A Román Kommunista Párt — amely már a IX. kongresszusán felvetette ezt a problémát — értelmezésében az új gazdasági és politikai világregend ki-

alakítása semmiképpen sem jelentheti a régi viszonyok valamilyen új formában való fenntartását, hanem valóságos, minőségi változtatást kell megvalósítania.

Az 1965 utáni időszakban elfogadott nagyszámú határozat pártunk és államunk ilyen irányú erőfeszítéseinek következetességét bizonyítja. A *Román Kommunista Párt Programja* külön alfejezetet szentel a gyengénfejlettség megszüntetésével, az összes országok harmonikus gazdasági-társadalmi fejlődésével, egy új gazdasági és politikai világrend létrehozásával kapcsolatos feladatok megfogalmazásának. Az RKP XI. kongresszusán A *Központi Bizottság Jelentésében* Nicolae Ceaușescu elvtárs tíz pontba foglalva sorolja fel azokat a követelményeket, tenni-valókat, amelyeket figyelembe kell venni az új nemzetközi rend megteremtése során. A már elért eredményeknek a felmérését, a közben lejátszódott változások elemzését és az új rend kialakítását szolgáló tevékenység további feladatainak felvázolását végzi el a párt főtitkára, a köztársaság elnöke a Nagy Nemzetgyűlés 1975. decemberi ülészakán mondott, rendkívül átfogó jellegű előadói beszédében, valamint az RKP 1977 decemberében megtartott Országos Konferenciája elé terjesztett *Jelentésben*. Ezek mellett az utóbbi évek során Nicolae Ceaușescu elvtárs számtalan, különböző alkalmakkor elhangzott beszédében, felszólalásban, interjúban tért ki pártunknak és államunknak a kérdéssel kapcsolatos elvi és konkrét gazdasági-politikai jellegű állásfoglalására.

A Román Kommunista Párt, Románia Szocialista Köztársaság külpolitikája abból indul ki, hogy a régi államközi kapcsolatok, az imperialista, uralmi viszonyok felszámolása és új renddel való helyettesítése nélkül, valamint minden országnak, népnek a világpolitikába való aktív, az egyenlőségre és az önrendelkezésre épülő részvétele nélkül az emberiség problémái nem oldhatók meg. A tények bizonyítják, hogy a béke, a haladás, a népek felemelkedésének és jólétének kérdése egy és oszthatatlan, vonatkozik minden országra földrajzi elhelyezkedésétől, területének és népességének méreteitől, társadalmi-gazdasági és politikai berendezkedése természetétől függetlenül.

A tudományos-műszaki forradalom kihatásai az élet minden területére, a nyersanyagok és az energiaforrások minél ésszerűbb és minél hatékonyabb felhasználására vonatkozó igények növekedése, valamint egyéb tényezők egyre inkább haszthatatlanná teszik az új gazdasági és politikai világrend kialakítását. Az emberiség fejlődésének jelenlegi színvonalán a gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális tevékenységi szférákat nem lehet egymástól elszigetelten, önmagukban értelmezni és kezelni. Rég túlhaladott az az idő, amikor például a gazdasági kapcsolatokat le lehetett szűkíteni egyszerűen a külkereskedelem, a pusztá árucserre köré. Napjainkban a gazdasági kérdések magukban foglalják nemcsak a nemzetközi valuta- és monetáris problémákat rendkívül összetett mivoltukban, hanem kiterjednek ökológiai, társadalmi, politikai, katonai és más területekre is.

Ezek között a körülmények között minden nép jóléte, felemelkedése, de még a legelemibb biztonsága is csak valamennyi nép együttes erőfeszítése, az összes országok kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködése, az enyhülés, a szembenálló katonai blokkok fokozatos felszámolása, az idegen területeken állomásozó csapatoknak a visszavonása a nemzeti határok mögé, a nukleáris, majd a teljes lefegyverzés nyomán válhat valóra. „A nemzetközi életben létező számos súlyos probléma — hangsúlyozta pártunk főtitkára az Országos Konferencián előterjesztett *Jelentésben* — megköveteli az államközi kapcsolatok demokratizálását, az összes államok — függetlenül nagyságuktól vagy társadalmi rendszerüktől — aktív részvételét a megoldások feltárásában. Hovatovább nyilvánvaló, hogy az emberiséget foglalkoztató összes problémákat világviszonylatban és regionális téren egyaránt csakis úgy lehet megoldani, ha az összes érdekelt országok közvetlenül részt vesznek a megbeszéléseken és a tárgyalásokon. Minden más közvetett megoldási mód, az a tendencia, hogy a problémák megoldását bizonyos számú országra, vagy bizonyos szervezetekre hagyják, nem szolgálná a népek érdekeit, erősen károsítaná a nemzetközi élet és a béke további fejlődését. Ilyen összefüggésben biztosítani kell a kis és közepes országok, a fejlődő országok, az el nem kötelezett országok cselekvő részvételét a nemzetközi kérdések megoldásában. Ennek kapcsán ki szeretném hangsúlyozni Románia részvételét, meghívotti minőségben, az el nem kötelezett országok tevékenységében; ez fontos tényező a szolidaritás erősítésében ezekkel az országokkal, amelyek mind jelentősebb szerepet játszanak a nemzetközi politikai életben. Ezek az államok, ha mindinkább erősítik szolidaritásukat és együttműködésüket, kiemelkedő szerepet kaphatnak a komplex problémák megoldásában, mint amilyen az új gazdasági rend, a leszerelés, demokratikus kapcsolatok kiépítése szerte a világon.“

A mai világban, éppen a nemzetközi munkamegosztásnak mind átfogóbbá

válása, a népek, országok közötti kapcsolatok elmélyülésének következtében minden zavar vagy konfliktus, ami bárhol jelentkezik, az egész emberiségre kihat. Az emberiség a régi, történelmileg túlhaladott — az egyenlőtlenségre épülő, az uralkodó, más népeket kizsákmányoló, imperialista kisebbséget és az elnyomott, többséget alkotó országokból álló — rendszer globális válságától szenved. Attól, hogy ezt az anakronisztikus állapotot bizonyos reakciós erők továbbra is fenn akarják tartani, nem hajlandók tudomásul venni a nemzetközi életben bekövetkezett történelmi változásokat, a feltartóztathatatlanul végbemenő mutációkat.

A nemzetközi életben gyökeres változást, az emberiség fejlődésében forradalmi előrelépést jelentő új gazdasági és politikai világrend megvalósítására törekvés nem szubjektív óhaj, hanem a történelem menetének logikája. Ennek ellenére megvalósulását az imperializmus legreakciósabb körei igyekeznek gátolni, vagy éppen megakadályozni. Különböző módszerekkel — s ezek közül nem hiányzik az erőszak, vagy az erőszakkal fenyegetés sem — azt akarják elhitetni, hogy a nemzeti függetlenség és szuverenitás „túlhaladott” fogalmak, így az egyes népek, országok könnyen lemondhatnak róluk rábízva sorsukat, jövőjüket — kezdetben részben, majd egészében — a nemzetek, államok feletti szervekre. Ezek, amelyek „modell”-jének általában az Európai Gazdasági Közösséget tekintik, tulajdonképpen az uralmi és elnyomó politika új, „modernizált” formáját képviselik.

A más népek ügyeibe való beavatkozásnak, nemzeti kincseik kiszípolozásának, gazdasági függésben tartásának valamennyi formája azonban éppen úgy kudarca van ítéelve, mint a népek szabadságtörekvései fegyveres elfojtásának, különböző diverziókkal való félrevezetésének minden kísérlete. A saját, szuverén és független nemzeti állam, önálló gazdasági élet létrehozása, védelmezése és fejlesztése, valamint az országok közötti új típusú nemzetközi kapcsolatok meghonosítása egymást feltételező törekvések, amelyek feltartóztathatatlanul utat törnek maguknak. Éppen ezért, amint *A Román Kommunista Párt Programja* rámutat: „Azok a próbálkozások, amelyek nem veszik figyelembe a történelmi realitást, csak a társadalmi és politikai ellentmondások kieleződéséhez vezethetnek. A nemzeti államok megszűntetése kieroszakolásának és egyes nemzetek fölötti szervek megalkotására való rátérésnek a tendenciája lényegében a más népek feletti uralom megeremtésének egy új formája, kísérlet az osztályelnyomás leplezésére, arra, hogy a néptömegeket eltérítsék a társadalom forradalmi átalakításáért vívott küzdelemtől. A történelmi tapasztalat bizonyítja, hogy tartós együttműködést csak a nemzetek és államok közötti teljes egyenjogúság, minden nép nemzeti érdekeinek tiszteletben tartása alapján lehet létrehozni.”

Pártunk és államunk felfogása szerint az ilyen együttműködést, az összes országok érdekeit biztosító új világrend megeremtését, az államközi kapcsolatok új normáinak az érvényesítését célzó erőfeszítésekben egyre fontosabb szerep hárul az Egyesült Nemzetek Szervezetére és más nemzetközi szervezetre. Románia Szocialista Köztársaság következetesen munkálkodik azon, hogy erősödjék az ENSZ és a többi nemzetközi szervezet pozitív hozzájárulása a világpolitika kérdéseinek megoldásához. Hazánk képviselői ismételten sikraszállnak az ENSZ szervezeti megerősítéséért, működésének megjavításáért. Vonatkozik ez mind a közgyűlésre, az egyes bizottságokra, mind pedig a szakosított szervezetekre, amilyenek az UNESCO, a FAO stb. Az ENSZ Közgyűlés XXX. ülészakán hazánk küldöttsége a tagállamok által pozitívan értékelt javaslatot terjesztett elő Románia álláspontjáról a világszervezet működésének megjavítására, demokratizálására vonatkozóan, hogy eredményesebben tölthesse be szerepét az államközi kapcsolatok elmélyítésében, egy igazságosabb világ megeremtésében és a tartós béke fenntartásában.

Jelentős lépés, hogy az ENSZ 1975 őszén rendkívüli ülészakot szentelt a gyengénefejltség és az új gazdasági rend kérdésének. A szocialista Románia — miközben kezdeményező szerepet vállalt ennek a nemzetközi tanácskozásnak az előkészítésében és munkálataiban — a továbbiakban is szükségesnek tartja, hogy folytatódjanak az ilyen irányú erőfeszítések a világfórum keretében, és dolgozzanak ki elveket, szabják meg az egyes gyakorlati akciók módozatait, akár az ENSZ egyik létező szervének kijelölésével, akár egy speciális szerv létrehozásával, amely aztán meghatározott időn belül intézkedési tervet terjesszen elő ebben a tekintetben. Egyébként Románia következetesen küzd egy olyan nemzetközi légkör megeremtéséért, amely elvezet minden anakronisztikus, antihumánus állapot felszámolásához, előmozdítja az ember alapvető jogainak biztosítását, mind az egyes országok határain belül, mind világviszonylatban. Ennek a szemléletnek az érvényesítését példázza, hogy hazánk kezdeményezése nyomán az ENSZ közgyűlése már 1965. december 7-én külön nyilatkozatot fogadott el az ifjúságnak

a béke, a népek közötti kölcsönös megbecsülés és megértés szellemében folytatott nevelése feladatairól. A román küldöttség ugyancsak javaslatot nyújtott be az ENSZ-közgyűlés XXX. ülészakán a világszervezet ifjúsági kérdésekkel foglalkozó Tanácsa megalakításáról.

Románia tevékenyen kiveszi részét nemcsak az államközi tömörülések munkájában, de tagja számos, nem kifejezetten a kormányok közötti kapcsolatokat képviselő nemzetközi politikai-társadalmi szervezetnek is.

Pártunk és államunk az ENSZ-szel, általánosabban pedig egy új, demokratikus világrend kialakításával kapcsolatos, következetesen építő, kezdeményező jellegű politikáját fogalmazta meg újból Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Országos Konferenciája elé terjesztett *Jelentésben*: „A bonyolult nemzetközi kérdések demokratikus, minden nép érdekében történő megoldásáért most, még inkább mint bármikor, növelni kell az Egyesült Nemzetek Szervezetének szerepét, tökéletesíteni kell tevékenységét, más nemzetközi szervek tevékenységét, lehetőséget nyújtva az összes népeknek, hogy szervezeten részt vegyenek egy új, az együttműködésre és békére irányuló politika biztosításában a világon... Ki akarom nyilvánítani a szocialista Románia tántoríthatatlan elhatározását, hogy a leghatározottabban fog munkálkodni szolidaritása és együttműködése erősítéséért az összes haladó erővel, a világ összes népeivel és államaival, amelyek síkra szállnak egy új, demokratikus, egyenlőségen alapuló politikáért, a békéért, egy jobb, igazságosabb világot bolygónkon, amelyben minden nemzet szabadon fejlődhesen.“

KÚN JÁNOS

Világkereskedelem és új nemzetközi gazdasági rend

Az anyagi és szellemi értékek cseréje révén a nemzetközi kereskedelem tükrözi az egyes országok és országcsoportok gazdasági színvonalát, ugyanakkor megteremti az előfeltételeket ahhoz, hogy a természeti és emberi erőforrásokat hatékonyabban értékesítsék, a műszaki és gazdasági színvonalat emeljék, a termékstruktúrát bővítsék és korszerűsítsék. Ennélfogva a külkereskedelem egyike a gazdasági élet legdinamikusabb tényezőinek: fejlődésének üteme meghaladja a nemzetgazdaságok más mutatószámait — így a nemzeti bruttótermék vagy az ipari össztermelés — révén kifejezett növekedés ütemét. 1950 és 1975 között a nemzetközi kereskedelmi összforgalom értéke tizennégyszeresére nőtt, és 1975-ben a világ összkivitele (másik oldalról nézve: összbehozatala) kerekén 860 milliárd dollár. Igaz, hogy ehhez a növekedéshez hozzájárult a világpiacon állandóan észlelhető áremelés; de ha ettől el is tekintünk, és a nemzetközi kereskedelem mennyiségi volumenét vesszük figyelembe, kiderül, hogy 1975-ben ez is csaknem hatszor haladta meg az 1950. éviét. Ezáltal az adott időszakban a világkereskedelem majdnem másfélszer olyan gyorsan növekedett, mint (világviszonylatban) a társadalmi bruttótermék; növekedésének üteme kb. 20 százalékkal haladta meg az ipari össztermelés gyarapodásának ütemét. Emellett a nemzetközi kereskedelem fejlődésének jellegzetes tünete az, hogy az árucsere növekedésének üteme egyre gyorsul. Ha 1950—1960 között az évi átlagnövekedés 6,3 százalék volt, az ütem 1960—1970 között 8,1 százalékra, 1970—1975 között pedig 8,6 százalékra emelkedett. (Az áremelkedés befolyását kiküszöböltük.) A világkereskedelem gyors fejlődésének okait elsősorban a következő tényezőkben kell keresnünk:

— A második világháború után mélyreható társadalmi-politikai változások mentek végbe: a Szovjetunió mellett egy sor új szocialista állam jött létre, amelyekben a gazdasági építkezés gyorsabb ütemben valósul meg, mint a nem szocialista államokban; a gyarmati rendszer felszámolása és nagyszámú — 1975-ig 82 — új, független ország létrejötte megindította a fejlődő országok erőfeszítéseit nemzetgazdaságuk megerősítésére, külgazdasági kapcsolataik kiépítésére.

— A tudományos-műszaki forradalom terjedése hozzájárul a termelőerők gyors fejlődéséhez mind a fejlett, mind a fejlődő országokban; vívmányai a tájé-

koztató eszközök révén egyre könnyebben és gyorsabban juthatnak el minden országba, lehetővé téve a nemzetközi értékcserébe való tevékenyebb bekapcsolódásukat.

— Az ipari termelésben az országhatárokon túlmenően egyre jelentősebb szerephez jut a szakosítás és a kooperáció, amely főképp az iparilag fejlett országok árucseréjét mind a volumen, mind az áruszerkezet szempontjából bővíti.

— Folyamatosan terjed és bővül az országok közötti gazdasági együttműködés. Meghatározói az egyes nemzetgazdaságok — a világgazdaság keretében való — kölcsönös függőségének tudatosítása, a kis és közép nagyságú országok egyre növekvő szerepe a nemzetközi munkamegosztásban, a fejlődő országok exportlehetőségei növelésének támogatása, méltányos nemzetközi gazdasági rend megteremtése. Ez utóbbi tényezőre, amelynek világviszonylatban való tudatosításához hazánk tevékenyen és következetesen hozzájárul, a továbbiakban még részletesen visszatérünk.

A nemzetközi kereskedelem fenti általános, átlagértékeket tükröző képe természetesen sok különbözőséget rejt magában, nemcsak országonként, de a nemzetközi gyakorlatban szokásos országcsoportosítás keretében is.

A növekedés ütemének fejlődése legszembetűnőbb a szocialista országokban, ahol a külkereskedelem teljes egészében a nemzetgazdaság fejlesztésének szolgálatában áll, és a nemzetközi árucseré az e téren elért eredmények függvénye. 25 év alatt ezeknek az országoknak a külkereskedelme — együttesen — több mint 17-szeresére nőtt, és jelenleg a világgereskedelemnek kb. 10 százalékát alkotja. A szocialista országok külkereskedelmének túlnyomó része a kölcsönös árucseré keretében bonyolódik le, de egyre nő a többi országgal, elsősorban a fejlődő államokkal folytatott árucseré és gazdasági együttműködés jelentősége.

A világgereskedelemben ez idő szerint a legnagyobb súlyuk a fejlett tőkésországoknak van: ezekre jut a nemzetközi áruforgalom kétharmada, amelyből egyedül Nyugat-Európa hozzávetőleg 40 százalékot képvisel. Jellemző, hogy ezen országok árucseréjének legnagyobb részét ugyancsak a kölcsönös kapcsolatok keretében forgalmazzák. Ugyanakkor a fejlődő országok részesedése a világgereskedelemben jelenleg kb. 23 százalék; ezeknek az országoknak a súlya mindeddig a fejlett országokénál jóval lassúbb ütemben növekedett, és csökkenő tendenciát mutat. A nem szocialista világ külkereskedelmében uralkodó aránytalanság okai — amelyek lényegileg a fejlett és a fejlődő országok gazdasági színvonalára közötti szakadék következményei — túlságosan ismertek ahhoz, hogy e rövid szemle keretében szükséges volna rájuk kitérni. Csak egy, a nemzetközi árucseré szempontjából igen fontos tényezőre kell utalnunk, a világpiacon a közelmúltig érvényesülő általános tendenciára: a folyamatos áremelkedésre. De amíg 1950 és 1972 között a fejlett tőkésországok exportjának egységértéke 55 százalékkal emelkedett, a fejlődő országok kivételéig csak 24 százalékkal. Ez a folyamat a fejlett tőkésországok árpolitikájára vezethető vissza: az ő kivételük nagyobb része ipari késztermék, aminek az ára állandóan emelkedett, ezzel szemben a túlnyomóan mezőgazdasági termékeket és nyersanyagokat exportáló fejlődő országok áruinak ára csak minimális emelkedést tudott felmutatni. Ennélfogva a két országcsoport közötti cserearány (a nemzetközi gyakorlatban: „terms of trade”) állandóan romlott a fejlődő országok terhére, ami nyilvánvalóan hátráltatta külkereskedelmük (elsősorban kivitelük) növekedését. Erről mindennél világosabban beszél egy-két gyakorlati példa: ha 1950-ben egy terepjáró autót („jeep“-et) 124 zsák kávéval lehetett megvásárolni, ma 344 zsákot kell érte adni; ha 1950-ben 25 tonna nyersgumi ellenértékével hat traktort lehetett megfizetni, ma csak kettőt.

Az utóbbi három-négy évben azonban e téren alapvető változás állt be. Az olajtermelő országok új árpolitikája elindította a nyersanyagok világpiaci árának ugrásszerű emelkedését, és ezzel a két áru kategória egyensúlyozottabb armozásának tendenciáját. Az olcsó nyersanyagok korszaka — úgy látszik — lezárult.

A kérdés lényege azonban nem az áralakulás tendenciájában, hanem az országok fejlettségi fokát tükröző kiviteli *termékszerkezetben* rejlik. Az ipari késztermékek a fejlett tőkésországok kivitelének mintegy háromnegyedét, a szocialista országok exportjában kb. kétharmadát, viszont a fejlődő országok kivitelének hozzávetőleg csak egynegyedét alkotják; ebből a gépipari termékekre — amelyek leginkább mutatják a műszaki fejlődés színvonalát — az első két csoport országainak exportjában mintegy 33–35 százalék, a fejlődő országokéban viszont csak 4 százalék jut, s összkivitelük háromnegyed része mezőgazdasági termék és nyersanyag, mindez a szocialista világ exportjának egyharmadát, a fejlett kapitalista országo-

kének pedig egynegyedét képviseli. Hangsúlyozzuk, ezek az arányok a három nagy országocsoport átlagmutatói, s országonként jelentősen eltérnek.

A világereszkedelem további fejlődését, az egyes országok és országocsoportok közötti árucseré szerkezetének javulását a napjainkban egyre érezhetőbben módosuló erőviszonyok fogják meghatározni. A szükségszerűen végbemenő változásokat a legteljesebben fejezi ki az új nemzetközi gazdasági rend ma már széles síkon érvényesülő követelménye. Ennek lényege: megszüntetni a fejlett tőkésországok gazdasági uralmának állandóságát, felszámolni a világ megosztását előrehaladott „gazdag” és visszamaradt „szegény” országokra, amelyek közül az előbbieket kizsákmányolják az utóbbiakat; megteremteni az egyenjogúságra, függetlenségre és méltányosságra alapozott újszerű nemzetközi kapcsolatokat.

Mint ismeretes, a szocialista Románia évek óta cselekvőn foglalt állást az új nemzetközi gazdasági rend fokozatos érvényesítése mellett. Legutóbb is a Román Kommunista Párt múlt év decemberi országos konferenciáján előterjesztett jelentésében Nicolae Ceaușescu elvtárs így jellemezte e kérdés fontosságát és hazánk szerepét a megvalósítás elősegítésében: „A fejlett és fejlődő országok közötti, a szegény és gazdag országok közötti szintkülönbség növekedése — a régi, imperialista és gyarmati politika következménye — napjaink alapvető jelentőségű problémája. Nehéz elfogadni a jelenlegi helyzet állandóságát, azt, hogy a földkerekség lakosságának kevesebb mint 25 százalékát felölő országok rendelkeznek a világ bruttótermékének 80 százalékával, míg a lakoságnak háromnegyede csupán 20 százalékával. Ebben az összefüggésben kell szemlélünk a fejlődő országoknak az új gazdasági világrend megteremtésére irányuló törekvéseit és tevékenységét. Megelégedettséggel szeretnék szólni Romániának — mint fejlődő szocialista országnak — a részvételéről az említett országok csoportja tevékenységében. [...] Olyan új gazdasági rend mellett szállunk síkra, amely az összes országok közötti kapcsolatokat új, egyenlőségi és méltányossági elvekre helyezi, biztosítja a gyengén fejlett és a fejlődő országok számára a korszerű technológia megszerzésének lehetőségeit, megteremti a világ különböző övezeteinek, az egész világgazdaságnak a kiegyensúlyozott fejlődéséhez, a világ gazdasági stabilitásához. Ez megfelel a legtöbb nép törekvéseinek, a haladás és béke egyetemes érdekeinek.”

Megkíséreljük röviden összefoglalni ennek a perspektívának a főbb vetületeit.

Az új nemzetközi gazdasági rend alapvető célja és szerves része a fejlett és a fejlődő országok közötti gazdasági szintkülönbségek csökkentése és fokozatos felszámolása. A világ társadalmi bruttótermékének előbb idézett megosztásából kifolyólag jelenleg az évi nemzeti bruttótermék egy főre jutó átlaga az együttesen vett fejlett tőkés országokban meghaladja a 4000 dollárt a „harmadik világ” kb. 300 dollárnyi átlagával szemben, vagyis az arány 13 az 1-hez.

Ahhoz, hogy a fejlett és a fejlődő országok között létező és mindeddig mélyülő szakadék csökkenhessen, biztosítani kell minden ország rendelkezési jogát természeti erőforrásai felett, hogy szabadon állíthassa őket népe gazdasági és társadalmi fejlődésének szolgálatába; ezen túlmenően biztosítani kell azt a jogot, hogy idegen kézen levő nemzeti javaik visszatérítését, esetenként megfelelő kártérítés kifizetését is követelhessek. Nem érdektelen ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a fejlődő országokban található a Földön ez idő szerint ismert nyersanyagok mintegy 85 százaléka, de legnagyobb része feldolgozatlanul vagy alacsony fokon megmunkálva kerül kivitelre.

A hazai erőforrások megfelelő kihasználása elképzelhetetlen átfogó iparfejlesztés nélkül. Az iparosodás a fejlődő országok előrehaladásának sarkköve, a nemzetgazdaság összes ágazatai fejlődésének előfeltétele, aminek jelentőségét ma már nem kell bővebben magyarázni. Figyelemre méltó, hogy ilyen irányú politikájuk nyomán egyes fejlődő országok (például Mexikó, Argentína, Brazília, India) ipari, sőt gépipari exportja az utóbbi években ugrásszerűen növekedett.

A fejlődő országok természeti erőforrásainak célirányos kihasználása azonban csak úgy valósítható meg, ha a fejlett országok tudományos-műszaki vívmányait az amazok rendelkezésére bocsátják. A fejlett országok végzik a tudományos-műszaki kutatások 90 százalékát, eredményeiket féltve őrzik, sőt igyekeznek a kutatási és fejlesztési tevékenység földrajzi szóródását megátolni; a fejlődő országok nem rendelkeznek sem a szükséges pénzügyi alapokkal, sem szakemberekkel.

A különféle iparágak kiépítése révén a ma még elmaradt országok bővíthetik és javíthatják kivitelük termékszerkezetét, növelhetik hatékonyságát; ennek megfelelően növekszik majd külkereskedelmük jövedelmezősége, javul nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérlegük.

Ezzel párhuzamosan mind határozottabban követelik a fejlődő országok az általuk exportált áruk (főleg a mezőgazdasági termékek és a nyersanyagok) és a fejlett országok kivitelét képező ipari késztermékek árai között fennálló eltérések igazságos rendezését. Ez a folyamat az olajtermelő országok kezdeményezésére és nyomására, bár lassan és ellentmondásokkal, folytatódik. Az 1976 nyarán Nairobiban tartott UNCTAD-ülésszakon elhatározták egy, a nyersanyag-tartalékkészletek finanszírozására szolgáló közös alap létesítését, amely biztosítani hivatott e termékek árainak és piacainak stabilitását.

A fejlődő országok gazdasági előrehaladásának egyik legkényesebb kérdése: a „harmadik világnak” nyújtott gazdasági, illetve pénzügyi segély módozatai és eddigi eredményei. Óriási külső adósságaik (1974-ben közel százmilliárd dollár) arra kényszerítik ezeket az országokat, hogy exportbevételeik java részét az adósságok törlesztésére fordítsák, ahelyett hogy a fejlesztéshez szükséges behozatalt fedeznék. Ezért az új nemzetközi gazdasági rend egyik problémája olyan nemzetközi segélyrendszer létrehozása, amely lehetővé tenné a fejlődő országok pénzügyi erőfeszítéseinek kiegyensúlyozását. Azóta is több ízben lépések történtek ennek az alapnak a megteremtésére.

A kérdés jellemző vetülete a „transznacionális” konszernek tevékenységének rendszabályozása. E monopoltársaságok ráútik bélyegüket az országok beruházási politikájára és külkereskedelmére, kihasználják a vendéglátó ország erőforrásait, anélkül, hogy megfelelő anyagi vagy műszaki előnyöket nyújtanának, kivonják termékeiket az illető ország pénzügyi, vám- és külkereskedelmi törvénykezése alól, negatívan befolyásolják nemzetközi árucseréjét. E helyzet orvoslására már számos nemzetközi határozat született, egyes országok önálló rendszabályokat léptettek életbe nemzeti érdekeik megvédésére.*

Figyelembe véve a világgereszkedelemnek az utóbbi negyedszázadban észlelt kibontakozását, arra a következtetésre jutunk, hogy a nemzetközi árucsera a jövőben is gyors ütemben fog fejlődni. A kereskedelem volumenének általános növekedése mellett a fejlődés két irányban lesz érezhető. Egyrészt az egyes államok, főképp a fejlődő országok külkereskedelmének áruszerkezete mindinkább bővül és javul, ami nyomán az áruforgalomban tovább nő az ipari készárak aránya, míg a mezőgazdasági és ipari nyersanyagok súlya — a nemzeti feldolgozóiparok fejlődése révén — csökkenni fog. Másrészt — az előbbi függvényeként — módosul a kereskedelmi áramlatok iránya, az országcsoportok súlya a világkereskedelemben. A szocialista államok és a fejlődő országok egyre aktívabban vesznek részt a nemzetközi árucserében, kölcsönös forgalmuk és ezáltal súlyuk minden bizonnyal tovább emelkedik. Jellemzőnek tartjuk ebben a vonatkozásban hazánk és a fejlődő országok között kialakult, a teljes jogegyenlőség, a nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása, a belügyekbe való be nem avatkozás és a kölcsönös előnyök elveire alapozott kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok állandó, gyors ütemű növekedését. Romániát szoros kapcsolatok fűzik ezekhez az országokhoz, sőt 1976 óta tagja az úgynevezett „77-ek csoportjának”, amelynek tevékenységében aktívan vesz részt. A XI. pártkongresszus óta — tehát az utóbbi három év során — Románia kb. hatvan kétoldali, a gazdasági, tudományos-műszaki és kulturális együttműködésre vonatkozó államközi megállapodást, szerződést és jegyzőkönyvet írt alá a fejlődő országokkal. 1974-ben a fejlődő országok részesedése Románia külkereskedelmében 13 százalék volt; 1976-ban ez a részesedés már közel 20 százalékra nőtt, az ötéves terv végén pedig előreláthatóan 25 és 30 százalék között mozog.

A fejlődő országoknak a világgazdaságban játszott szerepe növekedésével párhuzamosan tehát a fejlett tőkésországok részesedésének megfelelő csökkenése várható.

Mindezzel kapcsolatban emlékeztessünk arra, amit Nicolae Ceaușescu elvtárs mondott ez év március 28-án tartott expozéjában, amikor rámutatott, hogy „...a legnagyobb jelentőséggel bír egy új gazdasági rend megvalósítása, ami garantálja a méltányos nemzetközi együttműködést, minden nép ama jogának érvényesítését, hogy ura legyen nemzeti kincseinek és sorsának...”

* Lásd a szerző cikkét a Korunk 1974. 2. számában.

A minőség követelménye

Az 1977. decemberi országos pártkonferencia bizonyára úgy vonul majd be pártunk történetébe, mint a mennyiségi követelményekről a minőségi ismérvekre való áttérés irányvonalának kidolgozója. Joggal, hiszen a tanácskozások figyelmének fő tengelyében azok a sürgető kérdések állottak, amelyeket jelenlegi tevékenységünkben egy minőségileg magasabb szint elérésének feladata tűzött napirendre.

Kétségtelen, hogy a mennyiségi felhalmozódás új minőségre történő átváltása mindenekelőtt és legközvetlenebbül a termelőtevékenység számára szabja meg a követendő fő irányt. „Szükségesnek tartom — hangsúlyozza az új igényt megfogalmazó főtítkári jelentés —, hogy a mennyiségi felhalmozódás szakasza után új, felsőbbrendű, a minőségért folyó harc szakaszába lépjünk. Itt az ideje, hogy a mennyiséget új minőséggé változtassuk. Ettől az elsőrendű követelménytől függ a román ipar, az egész nemzetgazdaság jövője.” E követelmény szellemében, a számottevő programmal kiegészített jelen ötéves terv valójában egész társadalmi-gazdasági tevékenységünk minőségi jobbátételének útjait és ismérveit fordítja le a termelési mutatók konkrét nyelvére. De vajon lehet-e kizárólag a gazdasági feladatok álláspontjáról a mennyiségi és minőségi összefüggés szabta követelmény igazi értelmét megragadni? Aligha. Az, amit a termelőtevékenység viszonylatában a termékek műszaki és minőségi tökéletesítésének, az anyagfelhasználás hatékonyabbá tételének, a munkatermelékenység jelentős fokozásának, az üzem- és nyersanyaggazdálkodás ésszerűsítésének az igénye jelöl, valójában általános érvényű elvi szempont, s tevékenységünk valamennyi területének, szintjének, formájának, egyszerűen tevékenységünk egészének további mikéjtéhez kínál új koordinátákat.

De milyen sajátos tartalmat hordozhat a mennyiségről a minőségre való átváltás követelménye a demokrácia elmélyítésének, a törvénykezés és igazságszolgáltatás tökéletesítésének vonalán?

Aligha szorul külön magyarázatra, hogy itt a minőségre való irányulás követelménye a *demokratikusabb gyakorlat* időszerű, sürgető feladatában konkretizálódik. Lévéen pedig ez a feladat rendkívül összetett, sokrétű, ahelyett, hogy megkísérelnénk egészében kibontani — a konferencia dokumentumaiból kiolvasható hangsúlykitételekkel összhangban —, csupán három figyelemreméltó összetevőjére fogunk rámutatni.

Mindenekelőtt korántsem véletlen, hogy a konferencia a XI. pártkongresszus óta a szocialista fejlődés vonalán megtett út mérlegében számottevő eredményként emelte ki az új, demokratikus formák és szervek számbeli gyarapodását. Ezek közt kell említeni mindenekelőtt a néptanácsok kongresszusát és állandó szervét, a Néptanácsok Törvénykezési Kamaráját, a politikai nevelés és szocialista kultúra kongresszusát, valamint a mezőgazdasági kongresszust és állandó szervét, az Országos Mezőgazdasági Tanácsot, a dolgozók tanácsának kongresszusát és állandó szervét, a Dolgozók Országos Tanácsát. A felsorolt országos fórumok állandó szerveinek létrehozása — miként arra a főtítkári jelentés rámutat — „nagyszerűen kiegészíti szocialista társadalmunk vezetés-szervezési rendszerét, a legbeszédesebb kifejezője a demokrácia szüntelen fejlődésének...” Ugyanakkor egy pillanatra sem szabad arról megfeledkeznünk, hogy ez a mennyiségi fejlődés — ha szabaddá magunkat így kifejezünk — távolról sem öncél. Ellenkezőleg, tulajdonképpeni értelmét csakis anynyiban és akkor nyeri el, amilyen mértékben és amikor egy minőségileg másabb, tartalmilag demokratikusabb társadalomvezetési gyakorlat tényleges eszközüvé válik. Éppen ezt a gondolatot sugalmazzák a konferencia dokumentumai, amikor hangsúlyozzák: „Most a lényeg az, hogy ezek a szervek jó körülmények közt fejtsék ki tevékenységüket, s ily módon az állam bel- és külpolitikájának kidolgozása és megvalósítása a dolgozók, egész népünk kollektív bölcsességének és akaratának a gyümölcse legyen.”

Persze a *demokratikusabb tartalom* nem valamiféle általános, elvont követelmény. Konkrét minőségét mindenekelőtt az osztályjelleg szabja meg. Ehhez kapcsolódik a másik összetevő, amely a konferencia dokumentumaiban figyelemreméltó nyomatékot kap. A demokratikusabb gyakorlat egyik legfőbb elvi garanciája rendszerünk, demokráciánk munkásjellegének *közvetlenebb*, gyakorlatilag adekvátább érvényre jutása. Éppen ez a követelmény szellemében fogant, többek közt, az a határo-

zat, amely előírja, hogy a munkásellenőrzési tanácsok és a Gazdasági és Társadalmi Tevékenység Központi Munkásellenőrzési Tanácsa tagjainak mintegy 30 százaléka közvetlenül a természetben dolgozó munkásokból kerüljön ki. Ebben az irányban történő továbblépként sürgette a konferencia, hogy ugyanezt a követelményt más szervekre is kiterjesszék, a minisztériumok és a többi központi állami szerv dolgozó tanácsait is beleértve.

A mennyiségi összefüggést, természetesen, ezúttal sem szabad abszolút mozzanatként, önmagában tekinteni és értékelni. A mennyiségi arányok növelése valóban itt is csak úgy érheti el a célját, ha a társadalomvezetés valamennyi szintjének gyakorlatába „erőteljes megújodást, forradalmi szellemet hoz [...] magasabb szintre emeli a munkástömegek és a vezetőszervek egységét és az ellenőrzés erősödését, a munkásosztály, az összes dolgozók felelősségének növekedését fogja eredményezni“.

A vázolt két összetevő már önmagában is jelzi, hogy a demokratizálódás vonalán a mennyiségi gyarapodásról a minőségi fejlődésre való áttérés követelménye lényegében új funkciót ír elő a demokráciának, nevezetesen azt, hogy a tényleges társadalmi öngazgatás előkészítő gyakorlata legyen. Ezúttal olyan tényezőről van szó, amely a demokrácia közvetlen gyakorlati hatékonyságának kérdését veti fel, mégpedig kettős vonatkozásban. Egyfelől a tevékenység társadalmi vezetésének, szervezésének és tervezésének síkján a dolgozók kollektívái valóban széles hatáskörrel rendelkező, önálló társadalmi-politikai szubjektumokká minősülésének *mikéntjé*t helyezi előtérbe. Nem ok nélkül, a konferencia nagy figyelmet szentelt a kollektív vezető szervek politikai és szakmai illetékessége, illetve hatásköre fokozásának. Ezt emeli ki az az intézkedés is, amely előírja, hogy a dolgozók tanácsa elnökének funkcióját az illető pártszervezet titkára, a végrehajtó bizottság elnökeé pedig a vállalat igazgatója töltsse be. Másfelől a demokrácia hatékonyságának kérdése elválaszthatatlan az emberi viszonylatok alakításának, röviden az emberformálásnak a problémájától. Az emberi „selejt“ termelése a demokrácia gyöngéiről is árulkodik, legáltalában arról, hogy a tudatos önfegyelmelésben, a társadalmi együttélés szabályainak és normáinak érvényesítésében a demokratikus gyakorlat még nem éret hatékony tényező. A mindennapi, a közösségi lét formálására hivatott demokrácia gyakorlati hatékonyságának egyik leghitelesebb önmércejét jelölte meg pártunk főttitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs, midőn hangsúlyozta: „Legyen megítélt az adata a munkaközösségeknek, hogy [...] ne akadjon soraikban selejt.“ Nem vitás, hogy a társadalmi öngazgatás előkészítése szempontjából a demokrácia talán egyik legkomolyabb próbatétele az igazi közösségformálás. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy az országos pártkonferencia a törvényhozás és az igazságszolgáltatás tökéletesítésének feladatait is mindenekelőtt e követelmény perspektívájából vitatta meg és körvonalazta.

A törvényhozásban és az igazságszolgáltatásban megvalósítandó minőségi mutatók szorgalmazása különösen erőteljes hangot kapott a konferencián. Sokatmondó ebből a szempontból a Nicolae Ceaușescu elvtárs előterjesztette jelentés VII. fejezetének már a címe is, amely kimondja: „A társadalom általános fejlődésével összhangban gyökeres módosításokra van szükség az ország törvénykezésében...“ A gyökeres minőségi változások lehetőségének és szükségszerűségének felismeréséhez a szocialista építés folyamatában és annak eredményeként társadalmi és jogviszonyaink szerkezetében, valamint az államhoz, a társadalmi és jogrendhez, az együttélési normákhoz való viszonyulás képletében felhalmozódó egész sereg új elem figyelembevétele vezet el. Ezek sorában a konferencia dokumentumai mindenekelőtt azt emelik ki, hogy „szűkült a társadalmi alap, amely a jogrenddel ellentétes tettekhez vezet“; „létrejött a törvényesség érvényesülésének és tiszteltetésének új kerete“; „jelentősen csökkentek, gyakorlatilag megszűntek a hazai társadalmi és állami rendszer ellen irányuló politikai jellegű törvénytörések“ „jelentősen csökkent a személy és közvagyon ellen irányuló törvénytörések egyes kategóriáinak részaránya“; „az állampolgárok túlnyomó többsége az ország törvényeit saját akaratának és érdekeinek hű kifejezőjeként tekinti, meggyőződésből tartja tiszteltetésüket és küzd valóra váltásukért“. Az új helyzet helyes megítélése mindenekelőtt annak a ténynek a megértését követeli meg, hogy a felsorolt változások, összességükben és sajátos „mennyiségi“ fejlődést nyugtázó mivoltukban, az emberi magatartás társadalmi formálásának és szabályozásának *új módját* sürgetik a bennük és általuk adott lehetőségek tényleges valóra váltása érdekében. Ebből a követelményből kiindulva, a pártkonferencia — Nicolae Ceaușescu elvtárs kezdeményezésére és közvetlen irányítása alatt — valóban fordulatot jelentő változtatásokat javasolt, mind a szankciók és büntetések alkalmazásának, mind azok végrehajtásának módjában. Az intézkedés legfőbb értelme az a törekvés, hogy mind a büntetés-

kiszabás, mind pedig annak lerovása az emberformálás, -nevelés ügyét szolgálja, oly módon, hogy a törvénszegőket, az állami élet és az együttélési normák ellen vétőket a forradalmi humanizmus szellemében fogant, demokratikus eszközökkel visszanyerje, és lehetőleg teljes emberként visszaadja a társadalomnak.

Ha valahol, hát a törvénykezésben és az igazságszolgáltatásban vitathatatlanul perdöntő a mennyiség és a minőség meghatározott viszonyának szem előtt tartása. A kérdés persze az, hogy nem bizonyul-e ez a mérték formálisnak. Nos, a konferencia meghirdette új koncepció — amelynek kidolgozásából pártunk főttkára döntő szerepet vállalt — többek közt éppen ezt a formális keretet kívánja meghaladni, mindenekelőtt azáltal, hogy a rendszerünk lényegéből szervesen fakadó mércét, a forradalmi humanizmus mértékét emeli vezérelvvé. Mértékfunkciójából következik az az alapelv, amely igazságszolgáltatásunk szocialista-humanista lényegére világít rá: egyfelől senki se vonhassa ki magát a munkaközösség, a társadalom, az állam iránti felelősség alól, tehát senki ne maradhasson büntetlenül, ha megsértette a törvényeket és a társadalmi együttélés szabályait; másfelől viszont senkit se szankcionáljanak vagy büntessenek igazságtalanul. A mértékké emelt forradalmi humanizmus elvéből következik továbbá a nem formális, de tartalmi differenciálás követelménye, amely nem pusztán a törvénszegés, a kihágás súlyossági fokát tartja szem előtt, hanem a vétkező életkorát, társadalmi tapasztalatát is. Minőségi elhatárolást javasolt a konferencia a közigazgatási úton szankcionálandó fegyelmi vétségek, egyrészt, és az erre hivatott állami szervek által büntetendő törvénsértések és büntettek között, másrészt.

A forradalmi humanizmus elve lényege szerint *belső mértéket* tételez, vagyis olyat, amely szocialista gyakorlatunk számára egyszersmind önmeghatározás, önértékelés is. Ha ezt a követelményt szem előtt tartjuk, rá kell jönnünk, hogy a törvénykezési és igazságszolgáltatási rendszerünkre vonatkozó minőségi módosítások nem egyszerűen a megtévedt, a törvényt és az együttélés normáit megszegő elemek társadalmi visszanyerésének eszközüvé avatják a *nevelést*, de túl ezen, minőségileg új funkciót kölcsönöznek neki: a munkaközösségek politikai, jogi önformálódásának mélységesen demokratikus és humanista funkcióját. Azt az új státust, amelyet ezek a közösségek az új módon felfogott igazságszolgáltatási rendszer révén kapnak, hogy tudniillik bizonyos — korábban bűnvádi eljárást követelő — ügyekben maguk ítélik meg, maguk szabják ki a büntetést és felelnek a szankciók megfelelő alkalmazásáért és végrehajtásáért, mindezt nem szabad pusztán formálisan felfogni és értékelni. Ahhoz, hogy ennek az új funkciónak valóban eleget tehessenek, maguknak is *minőségi változáson* kell átmenniük — ha szabad így mondani —, meg kell haladniuk hagyományos önmagukat. Nem is egyszerűen csak arról van szó, hogy ennek az új hivatásnak a betöltése politikai és jogi érettséget követel. A probléma valódi lényege a minőségileg új értelemben vett közösséggé formálódás. Új funkciójának gyakorlásában a munkaközösség a törvényes keretek, a fegyelmi szabályok, az emberi együttélési normák megszegésének konkrét eseteivel szembeállítja magát, azok felett ítélik meg, azok helyreigazításáért vállal felelősséget. Ebben a mélységesen *demokratikus, humanista* gyakorlatban magamagának kell a tudatos önfegyelmzés, a közvetlenül demokratikus önszervezés, a szocialista erkölcs elvei és normái jegyében megújuló, emberi létmód meggyőző példájává nőnie. Hiszen csak annyiban emelkedhet a törvényt, az együttélési normát megszegők társadalmi visszanyerésére hivatott közösség magaslatára, ha ő maga nem termel már „magatartásselejtet”, ha ő maga valóban a kommunista munka és lét mértéke szerint képes minőségét meghatározni.

VASILE ZAHARIA

Az intenzív gazdasági növekedés

A gazdasági növekedés problémái a világ valamennyi országában különös figyelmet keltenek, ami természetesen is, ha tekintetbe vesszük, hogy jórészt e növekedés mértékétől függ az egész társadalom fejlődése. A közgazdasági irodalom sokat foglalkozik a kérdéssel, de nincs egyetértés a szakértők között: már maga a növekedés fogalma is vitatott, ugyanúgy a növekedés tényezőinek meghatározása, valamint e tényezőket optimálisan mozgósító fejlesztési stratégia kidolgozásának módja

is. Így például a szakmunkák nagy része a gazdasági növekedés fogalmát azonosítja az össztársadalmi termék gyarapodásával, a nemzeti jövedelemmel vagy egyszerűen az egy főre jutó termeléssel. S. Kuznets amerikai közgazdász például így vélekedik: „A nemzetek gazdasági növekedését én azonosnak tekintem az egy főre vagy az egy munkásra jutó termelés folyamatos növekedésével, ami a legtöbb esetben együtt jár a lakosság szaporulatával és általában a gyors szerkezeti változásokkal.”

A hazai gazdasági szakirodalom szerzőinek többsége a gazdasági növekedést szintén a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem gyarapodásának tekinti. Nem állítjuk, hogy ez a meghatározás hibás, de úgy véljük, elégtelen.

A pártdokumentumokban megtaláljuk a gazdasági növekedés árnyalt elemzésű, alkotó jellegű, tudományosan okadatolt meghatározását. Így például a XI. kongresszus határozataiban — pártunk főtitkára koncepciójának megfelelően — a gazdasági növekedés fogalma sokkal átfogóbban, gazdagabb tartalommal és jelentéssel szerepel. A pártdokumentumok a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem mellett a lakosság reáljövedelme fokozódásának dinamikáját, ütemét is a növekedési folyamat elválaszthatatlan részének tekintik. Amennyiben ugyanis a gazdasági növekedést csupán a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem növekedésére korlátozzuk, gátoljuk annak megértését, hogy a szocializmusban eme növekedés közvetlen célja az életszínvonal emelése. A társadalmi termék és a nemzeti jövedelem növelésének ez a végcélja közvetlenül tükröződik a reáljövedelmek emelkedésének dinamikájában. Ha tekintetbe vesszük, mi a termelés végső célja a szocializmusban, helyénvaló, hogy a gazdasági növekedés más mutatószámai mellett alkalmazzuk az egy főre jutó reáljövedelemre vonatkozókat is; ily módon ugyanis fölmérhető a gazdasági növekedés, valamint az életszínvonal emelkedésének üteme közt fönnálló valós kapcsolat. Ezen az alapon a gazdasági növekedést olyan folyamatnak tekinthetjük, amely gyarapítja a társadalmi terméket és a nemzeti jövedelmet, s mindez a lakosság reáljövedelmének fokozódásában nyilvánul meg.

A marxizmus elméleti építményének gazdagításához pártunk többek között azzal is hozzájárult, hogy részletesen kidolgozta és megalapozta a hangsúlyozottan gyors gazdasági növekedés szükségességének elvét, rámutatva, hogy ez elengedhetlen feltétele a meglévő gazdasági különbségek kiegyenlítésének és a termelőerők azonos mértékű fejlődésének. Ebben a vonatkozásban rá kell mutatnunk a tényre, hogy a román gazdaság fejlődésének gyors üteme nem holmi konjunktúrajelenség, hanem a népi hatalom éveiben elért fejlődésünk jellemző vonásává lett. Összevetés végett rámutatunk, hogy az elmúlt másfél évtizedben, azaz 1960—1975 között néhány szocialista állam a következő mértékben növelte egy főre jutó nemzeti jövedelmét: Románia 63, Bulgária 42, Csehszlovákia 27, a Német Demokratikus Köztársaság 32, Lengyelország 52, Magyarország 32, a Szovjetunió 26%-kal.

A gyakorlat bizonyítja: ahhoz, hogy lényeges módosulást érzünk el az ország gazdasági növekedésének ütemében, hosszabb időre biztosítani kell azokat a tényezőket, amelyek lehetővé teszik mind a nemzeti összjövedelem, mind az egy főre jutó nemzeti jövedelem gyarapodási ütemének fölgyorsulását. A következő táblázat adatai világosan tükrözik, hogy a nemzeti jövedelem fokozása révén hogyan hoztuk be lemaradásunkat néhány fejlettebb államhoz viszonyítva — gyors fejlődési ütemünknek köszönhetően:

	Egy főre jutó nyeresztermék (dollár)		Évi növekedés (%)	Romániához viszonyított eltérés	
	1960	1974		1960	1974
Románia	329	1100	8,3	1,00	1,00
USA	3728	6670	2,9	11,33	6,06
Svájc	2713	7870	3,0	8,25	7,15
Svédország	2874	7240	3,2	8,74	6,58
Kanada	2747	6190	3,7	8,35	5,63
NSZK	2154	6260	3,7	6,55	5,69
Franciaország	2049	5440	4,4	6,23	4,95
Japán	776	4070	8,8	2,23	3,70
NDK	1335	3950	3,1	4,06	3,59
Csehszlovákia	1409	3330	2,4	4,28	3,03
Lengyelország	773	2510	4,0	2,35	2,28
Szovjetunió	746	2380	3,8	2,27	2,16
Magyarország	691	2180	3,2	2,10	1,98
Bulgária	375	1780	4,5	1,14	1,62

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom létrehozásának időszakában elért fejlődésünk gyors irama lehetővé teszi hazánk számára, hogy meghaladjuk a fejlődő állam szintjét, és belépünk a közepes fejlettségű termelőerőkkel rendelkező országok sorába.

Kétségtelen, hogy a világ államainak jövőbeli gazdasági fejlődése s ennek alapján a nemzeti jövedelem növekedése folytán köztük kialakult sorrend több tényezőtől függ, olyanoktól is, amelyek fékezően hatnak. Napjainkban például a nyersanyagforrások problematikáját másképpen kell megítélni, mint néhány évvel ezelőtt. A nyersanyagok hozzáférhetősége fokozott mértékben kihat az egyes államok gazdaságának fejlődési ütemére, különösen abban a tekintetben, hogy anyagszükségleteket milyen arányban fedezik behozatal útján. A nyersanyagok világgiaici árának mai növekedése például olyan tényező, amely a legkülönbözőbb módon befolyásolja az államok gazdasági fejlődését.

Számunkra különösen fontos kérdés, hogy milyen mértékben aknázzuk ki a gyors növekedést biztosító összes tényezőket. Ismeretes, hogy ezeket két csoportba oszthatjuk: *extenzív* (újabb munkaerő és eszközök bevonása a termelésbe) és *intenzív* tényezőkre (a munkaerő és a termelőeszközök hatékonyságának fokozása). Nálunk egy hosszú időszakra — beleértve a szocialista építés első két évtizedét — a gazdasági növekedést elsősorban extenzív tényezők segítségével értük el. Gazdasági fejlődésünk jelenlegi időszakában viszont egyre inkább az intenzív fejlesztés tényezőit vesszük igénybe, oly módon, hogy a tudomány és a technológia csúcsteljesítményeit széleskörűen alkalmazzuk a nemzetgazdaság valamennyi ágában. Ebben az értelemben hangsúlyozta Nicolae Ceaușescu elvtárs a tavaly decemberben tartott pártkonferencián előterjesztett jelentésében, hogy az előttünk álló időszakban lényegbevágó változást kell elérnünk a gazdasági növekedés felfogása, értelmezése terén, s a hangsúlyt hovatovább a gazdasági tevékenység egészének minőségére, a hatékonyságra, a termelékenység növekedésére kell tennünk, oly módon, hogy a tervek mennyiségi teljesítése mellett mindinkább előtérbe kerüljön a minőség kérdése, a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak széles körű alkalmazása alapján. „Itt az ideje — mondotta pártunk főtítkára, aki e fordulat ösztönzője —, hogy a mennyiséget új minőséggé változtassuk!” Ilyen megközelítésben érdemes rámutatni arra, hogy pártunknak ebben az elvi irányulásában fokozott mértékben kidomborodik a cél: társadalmi-gazdasági életünk minden tekintetben vegye föl a sokoldalúan fejlett szocializmus minőségi jegyeit, s nemzetgazdaságunkra a magas fokú igényesség, az állandó tökéletesedésre törekvés legyen jellemző.

Nemzetgazdaságunk gyors növekedési ütemét nem csupán a magas főlhalmozási ráta biztosítja, hanem egész nemzeti fejlesztési alapunk kiaknázásának magas hatékonysága is. E helyütt rá kell mutatnunk arra, hogy ha a főlhalmozás észszerű mértékét túlhaladjuk, a főlhalmozás a növekedés serkentőjéből fékezőerővé válhat, és kiegyensúlyozatlanságot okozhat. Eppen ezért fontos feladat ésszerűen (bár sohasem lehetséges véglegesen és pontosan) megszabni azokat az értékeket, határokat, amelyek közt ez a ráta ingadozhat. Különösnek és önkényesnek tűnik tehát Claude Chameil francia közgazdász vélekedése, amely szerint egy gazdasági fejlődési modellen belül a főlhalmozási ráta 0 és 80% között ingadozhat.

A szocialista építés jelenlegi szakaszában a főlhalmozás rátájának megállapítása szervesen kapcsolódik a gazdasági hatékonyság állandó növelésének követelményéhez. Gazdasági növekedésünk modellje napjainkban lényegesen átrétegződik, új értékekkel gazdagodik: arról van szó, hogy a román gazdaság fejlődésének új szakaszába lép, amelyben a minőségi tényezők döntő jelentőségre tesznek szert, s az intenzív jellegű növekedés válik uralkodóvá. Ezt az átmenetet új tényezők teszik szükségessé: az ithoni igények fokozott kielégítése és a külső piacokon kiéleződő verseny (ezek előtérbe helyezik a termelés minőségének követelményét); a nyersanyag- és energiagondok nagy súlya. A nyersanyag főlhasználása terén mutatkozó hiányosságot például napjainkban már nem lehet semmiféle pótlólagos munkával jóvátenni; az állóalapok hatékonyságának csupán egyetlen százalékkal történő fokozása már közel ötmilliárd lejjel növelheti a nemzeti jövedelmet, amit más vonalon a főlhalmozási alapnak a 3-4 százalékos növelése árán tudnánk csak elérni.

Amikor jelenlegi öt éves tervünket pártunk a tudományos-műszaki forradalom tervidőszakának nyilvánította, tekintettel volt az alapvető minőségi változások szükségességére. E változások lehetővé teszik majd, hogy kiépítsük a termelőerők modern szerkezetét, hogy a társadalmi munka hatékonysága terén olyan mutatószámokat érjünk el, amelyek megfelelnek a világszinten elért legjobb teljesítményeknek. Ismeretes, hogy a fejlődésnek döntő meghatározója a munka termelékenysége: évi növekedési üteme az iparban 9,2%, szemben a XI. kongresszuson eredetileg előírt 6,7-7,2 százalékos növekedéssel. A jelenlegi öt éves terv ipari termelésnövekedésé-

nek 80%-át a munka termelékenységének fokozása révén érjük majd el. Hogy a termelékenységnek milyen nagy a jelentősége, az kiderül néhány adatból: 1965-ben a munkatermelékenység 1 százalékos növekedése az iparban 1,5 milliárd lej értékű többletet szült, 1980-ban viszont már 10 milliárd lej értékű többletet eredményez.

Azonkívül, hogy a munka termelékenységének növelése jótékonyan hat a termelés fokozására, pozitívan befolyásolja a munkaerő mozgását, valamint az élő munka fölhasználásának alakulását és a termékekben történő tárgyasulását. Gazdaságunkban még nagy tartalékok teszik lehetővé a termelékenység fokozását, kezdve az új műszaki eljárások, eszközök fokozott alkalmazásától a jobb munkaszervezésig és magasabb fokú szakoktatásig. Ebben a vonatkozásban megemlítendő, hogy pártdokumentumaink előírják a mezőgazdaság fokozott felszerelését, hogy ez a nemzetgazdasági ágazat jelentős mértékben növelhesse hozzájárulását a nemzeti jövedelem gyarapításához. A mezőgazdaság jobb ellátása, nagyobb méretű fölszerelése annál inkább szükséges, minthogy jelenleg a termelékenysége ötször alacsonyabb, mint az iparé. Nálunk egy mezőgazdasági dolgozó öt ember élelmét állítja elő, az NDK-ban 15,4, Franciaországban 17,7, Amerikában pedig 65 személy élelmét termeli meg.

Íme, ezért kell — a párt helyes politikája alapján — az egész nemzetgazdaság keretén belül a termelékenység növekedésének fokozása végett a mezőgazdaságban is ilyen irányú erőfeszítéseket tenni; ma ugyanis mezőgazdaságunk fölszereltsége jelentősen elmarad a fejlett államokéhoz képest. Nálunk egy traktorra 76 hektárnyi megművelendő szántóföld jut, az NDK-ban 35, Csehszlovákiában 37, Franciaországban 13, Olaszországban 16, az USA-ban 48.

A munka termelékenységének növekedése maga után vonja az anyagi források magasabb fokú értékesítését. Köztudott, hogy nyersanyagszükségletünk jelentős részét behozatal útján fedezzük; napjainkban pedig több olyan nyersanyag van a világpiaci ára, amelyeket néhány évvel ezelőtt még hazai termelésből fedeztünk. Így például 1976-ban 8,5 millió tonna nyersolajat hoztunk be az 1970. évi 2,3 millióval szemben. Olajimportunk a jövőben növekedni fog, s ehhez járul még bizonyos mennyiségű földgáz behozatala is.

Függetlenül azonban attól, hogy a nyersanyagot itthon állítjuk elő, avagy behozzuk, az intenzív jellegű termelésnövelés tekintetében elsősorú feladat, hogy biztosítsuk magas fokú értékesítését komplex termékek előállítására, a fajlagos fogyasztás csökkentése, a minimális energiafogyasztás útján. Az energiafogyasztásnál maradva, emlékeztetünk arra, hogy a takarékoság, az új erőforrások föl kutatása és kiaknázása napjainkban — világgond. Hazánk még a nagy, világméretű energiaválság kibontakozása előtt erőfeszítéseket tett energiagazdálkodásunk állandó javítása érdekében. Ennek köszönhetően 1977 folyamán iparunk 52%-kal kevesebb fűtőanyagot használt föl, mint 1970-ben, ami 70 millió tonna egyezményes fűtőanyag megtakarítását eredményezte. Hogy mit jelent a fűtőanyagtakarékoság az iparban, jól szemlélteti az a tény, hogy ha iparunk 1980-ban is azzal a fajlagos fűtőanyag-fölhasználással dolgozna, mint a jelenlegi öt éves terv kezdetén, akkor még 17 millió tonna kőolajat kellene az előirányzott mennyiségen felül behoznunk, amiből a nemzeti jövedelemnek 25 milliárd lej kára származna, azaz egy főre számítva 1100 lej veszteség érne bennünket.

Az erőforrások jobb kiaknázása változást igényel a fűtőanyagfölhasználás szerkezetében is: jelenleg villamosenergiánk 65%-a olyan erőművekből származik, amelyeket földgázzal vagy nyersolajjal fűtünk. A közeli években több áramot termelünk majd szénfűtésű hőerőművekben, a földgázt pedig vegyileg hasznosítjuk, s ily módon értékesítjük magasabb fokon e fontos nyersanyagot. Ha például a földgázból kénsavat állítunk elő, értékesítési foka hatszorosára nő, ha ammóniákat készítenek belőle, 7,6-szorosára, ha polivinilacetátot, akkor 27-szer értékesebb terméké alakítjuk át.

Hazánk gazdasági életének irányulása helyes, és messzemenően biztosítani fogja a közeljövőben az anyagok és erőforrások jobb kiaknázását. Noha nemzetgazdaságunkban a mennyiségi növekedés számottevő lesz ezután is, a fejlődést nem annyira a mennyiség, mint inkább a mélyreható minőségi strukturális változás jellemzi majd, ami többek között az ipar jelentőségének megerősödésében s különösen azon ágak kiemelkedésében mutatkozik meg, amelyek a tudományos műszaki fejlődés hordozói: az elektronika és elektrotechnika, a műszeripar és az optika, valamint a petrokémia. Emez ágazatok fejlődése nyomán erősödik és kiszélesedik a növekedés intenzív tényezőinek hatóköre, és — az intenzív tényezőkkel együtt — jelentős mértékben hozzájárulnak a nemzeti jövedelem fokozásához s annak alapján az életszínvonal emeléséhez.

Állandó kérdésünk: a népszaporulat

Végre. Megszólalt két szakember a népesedés ügyében: Keszi-Harmath Sándor és Furdek Máttyás. Ők írtak decemberi számunkban (az igazsághoz tartozik, hogy szerkesztőségi biztatásra) a népszámlálás demográfiai vonatkozásairól is. Végre.

Mióta közzétették a népszámlálás ideiglenes adatait, várom, hogy a sok ipari, mezőgazdasági, építkezési és művelődési elemzés után megjelenjék a hazai magyar sajtóban is — miként a román nyelvűben — egy-két tanulmány, amely demográfiai szempontból értékelje a számokat, s kimutassa, milyen jelenségek, tendenciák olvashatók ki a jelentésből.

Mind várhattam. Eltelt az esztendő, de a magyarul író statisztikusok, szociológusok, újságírók, demográfusok, orvosok nem tartották érdemesnek azt, hogy megvizsgálják, kielégítő-e népünk szaporulata avagy sem, hol állunk az európai és a világranglistán, sereghajtók vagyunk-e avagy jó közepes a mutatószámunk, előregedés tapasztalható nálunk vagy megfiamalodás.

Nem, aki csak magyar lapokat olvas, mit se tudhat meg ebben a tekintetben a népszámlálás eredményeiből. Pedig hát ezek a kérdések az egész világot foglalkoztatják, egyes államok a szó szoros értelmében véve élethalálharcot vívnak a túlszaporodás ellen, és rendkívül drasztikus intézkedéseket hoznak (Índira Gandhi bukása is többek között ezzel magyarázható), a Római Klub nemcsak az iparfejlesztés, de a szaporodás terén is zérusnövekedést ajánlott, más államok viszont, például Magyarország éppúgy, mint Csehszlovákia, az NSZK, Svédország, mindent megtesznek a termékenység fokozásáért. Sokat olvashatunk a hazai lapokban egyes külföldi városok, tájak megifjodásáról, újjászületéséről, a lakosság korpiramisának alakulásáról, a gyermekről vallott fölfogás változásáról, az öregek szociális kérdéseiről, a családok belső életéről stb., hogy azonban mindeme jelenségek miként mutatkoznak meg nálunk, arról anyanyelvünkön vajmi keveset olvashatunk. Nagy ritkán ír a demográfiai kérdésekről Fábian Ernő, Kósa-Szánthó Vilma, Keszi-Harmath Sándor; egyik-másik író, riporter is hozzányúl a kérdéshez, de nincs statisztikusunk, szociológusunk, szociográfusunk, írónk, orvosunk, s nincs egyáltalán demográfusunk, aki a népesedés kérdéseinek tanulmányozását tekintse fő feladatának, aki szenvedélyesen figyelje a jelenségeket, s kötelességének érezze, hogy észrevételeit közlétegye, a közvéleményt alaposan tájékoztassa, s amennyiben lehetséges, alakítsa is. Nincs. A temesvári demográfus Albert Ferenc vagy a brassói Madaras Lázár nem ír ilyesmiről. Csép Sándor emlékezetes tévériportja, az egykekérdés olyan megközelítése fehér holló a mi tömegtájékoztatási eszközeink és tudományos életünk világában.

Pedig hát volna miről írni. Ismeretes, hogy a hatvanas évek derekának szaporulati mélypontja után hazánkban a múlt évtized végén ugrásszerűen emelkedett a születések száma, majd lassan csökkent, a hetvenes években pedig európai viszonylatban jó közepesnek mondható szinten állapodott meg. Mindez nem véletlenszerűen, nem spontán módon állt elő. 1977-tel lezárult egy évtized, amelynek során — az előzőhöz képest — államunk pronatalista, szaporulatserkentő népesedéspolitikát folytatott, s kezdve a gyermeksegélytől az állami lakásjuttatásig, különböző módon támogatta a sokgyermekes családokat. Az évtized minden esztendejében növekedett valamilyen jellegű támogatás. 1977-ben is több intézkedés történt ilyen irányban, például már egyetlen gyermek után a nagyobb fizetésűek is kapnak segélyt, a nemrég megszavazott új egészségügyi törvény pedig messze-menő kedvezményekben részesíti az anyát és gyermekét. „Pártunk állandóan foglalkozik az ifjú nemzedékkel, a születési arányszám növelésének ösztönzésével, amit az is tanúsít, hogy intézkedtünk az állami családi pótlék átlag 30 százalékos növeléséről és a többgyermekes anyák segélyének havi 150—200 lejes emeléséről“ — hangoztatta Nicolae Ceaușescu elvtárs az országos pártkonferencián előterjesztett jelentésében.

Minderről azonban — ismétlem — igen ritkán szól a hazai magyar nyelvű sajtó, valamint a rádió, televízió, tudományos kötetünk pedig sohasem jelent meg. Persze — ez az igazság — az eredmények ellenére sem könnyű feladat a népesedés kérdéseiről írni, szólni. A magam tapasztalatából tudom. Írtam ilyen jellegű gondokról a *Korunkba*, a kolozsvári *Igazságba*, a *Brassói Lapokba*, előadást tartottam az aradi, szalontai, udvarhelyi, körösfői, kövendi, kisiratosi szabadegyetemen, irodalmi körben, művelődési házakban, s nyomdász munkástól egyetemi tanárig igen-igen sokan szálltak szembe érveimmel szóban és írásban. És olyan ellenérveket hoztak föl, amelyek nagyon is meggondolkoztatók; az udvarhelyiek például négy évvel ezelőtt szóvá tették, hogy városukban (30 000 lakos) nyilván helyi gondatlanság miatt egyetlenegy bölcsőde van; Gyergyóban szintén ezt panaszolták föl. De volt mit hallanom a saját feleségemtől is; 1974-ben óvodába adtuk a fiúnkat, az akkor már harmincezer lakost számláló monostori negyedben nem volt hely, s egy belvárosi kisdődővön (öt kilométerre a lakásunktól) tudtuk csak elhelyezni nagy utánajárás árán.

A gondok, hiányosságok azonban nem magyarázzák meg a hallgatást, a valódi okok mélyebben rejlenek. Távol áll tőlem az igény, hogy mindent megmagyarázzak, csupán egy-két ferde hiedelemre utalnék. Van fölfogás, amely szerint az egész demográfia, születés, gyermeknevelés nem egyéb, mint anyagi kérdés; ha minden támogatást megadunk a sokgyermekes családoknak, lesz gyermek. Hogy ez mennyire nem így van, bizonyítja az, hogy Európa leggazdagabb népei, a svédek, németek, svájciak, belgák állanak leghátul a szaporulatban, de így van ez nálunk is, hírhedt egykés vidékeinken, Kalotaszegen, Arad és Temesvár környékén, Aranyosszéken, a Nyárádterén fürdőszobás, emeletes házak, gépkocsik jelzik, hogy nem az anyagiak magyarázzák csupán a kevés gyermeket. E beállítottság ellenkező végléte szerint minél műveltebb, civilizáltabb egy nép, annál kevesebb a gyermeke. Ha a túlnépesedett Indiára, Bangladesre, Pakisztánra gondolunk, ez az érv félig-meddig helytálló, csakhogy a fejlett, művelt, civilizált Amerika, Japán, Kanada, Franciaország vagy Hollandia is szaporulati lakosságú! Létezik aztán olyan fölfogás is, hogy ezekhez a kérdésekhez jobb nem nyúlni, ki-ki oldja meg úgy, ahogy jónak látja, ez nem közügy, nem állampolitika, hanem az ember legbensőbb dolga, egyéni, családi gondja és öröme.

Akár erről, akár arról közelítjük meg hát a demográfia kérdéseit, kiderül, hogy mindegyik fölöttébb bonyolult, sokrétű, ezért is árnyalt tárgyalást kíván. De mindenképp tárgyalást kíván, szólni, írni kell róluk. Közvéleményünk azonban óvakodik ettől, szemérmesen hallgat. S ezt tükrözi a szerkesztők, orvosok, tanárok, szociológusok, statisztikusok, lélekbúvárok passzivitása is. Hogy ne beszéljek a tudatlanságukról, tájékozatlanságukról. Mert ez is hozzájárul ahhoz, hogy hallgatnak akkor, amikor a legtöbb nép tudósai, közírói, szerkesztői, orvosai elsorángú kérdésként kezelik a demográfiát, s állandóan foglalkoznak jelenségeivel. Napnál világosabb ugyanis ma már, hogy a nem elhanyagolandó anyagi feltételeken túl egy nép, nemzetiség szaporulata, életrevalósága, ifjú volta vagy előregedése nagyon is függ gondolkodásmódjától, beállítottságától, fölfogásától, életmódjától, ha pedig így van, akkor a tudósokra, orvosokra, írókra, nevelőkre, a sajtóra, rádióra, televízióra, szociológiai, lélektani kutatóintézetekre igen-igen nagy föladat hárul a helyes tudatalakítás, egészséges közvélemény létrehozása terén.

Annál is inkább, hogy — ismerjük csak el — a munkásmozgalom annak idején nem sokat foglalkozott a kérdéssel, s valaha a proletariátus soraiban az az — akkoriban helytálló — fölfogás uralkodott (családi tapasztalatból tudom), hogy a sok gyermek szegénység, a szaporaság csak növeli a munkavállalók és a munkanélküliek amúgy is nagy számát, az ágyúttöltelék tömegét, fokozza a nyomort, nem kívánatos tehát. Ez a meggyőződés pedig mélyen beivódott a tömegek tudatába. Ma azonban, amikor a helyzet teljesen más, ideje fölvennünk a harcot a régi vélekedésekkel szemben, s rámutatnunk arra, hogy mind a gyermek és a család, mind a nemzet, a nemzetiség szempontjából elengedhetetlenül kívánatos a megfelelő számú gyermek. Különbön is manapság, amikor a levegőszennyezettség és a talajfertőzés is közügy, megengedhetetlen, hogy közvéleményünket oly kevéssé tájékoztatja anyanyelvű sajtónk a születésekről, a szaporulat alakulásáról, gyermekeink fejlődéséről s tegyük hozzá, a kényes kérdésekről, a művi vetélésekről, a törvényellenes abortuszokról, a magzatvesztések arányáról is. Megengedhetetlen, hogy ha egy ittas traktoros az árokba fordul, arról nyomban írnak a lapok, de ha egy faluban leleplezik a terhes asszonyok tucatjánál fültott abortuszt végző „védőnőt“ (miként ez pár évvel ezelőtt Vistán történt), arról szemérmesen hallgat a sajtó.

Befejezésül: irodalmunk, közírásunk, társadalomtudományunk hagyományai messzemenően arra intenek, kötelességünk foglalkozni a népesedés kérdéseivel.

Diákkorom megrendítő olvasmánya Kodolányi János könyve, a *Baranyai utazás*, az ormánsági egyke bemutatása. Ez készítetett arra, hogy azután immár tudatosan olvassam el Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Veres Péter erre vonatkozó írásait, s elgondolkozva tapasztaltam, hogy Kós Károly, ha Kalotaszegről ír, Benedek Elek vagy Bözödi György a székelységről szólván, Mikó Imre és Balázs Ferenc az erdélyi Mezőség avagy Aranyosszék bemutatásakor óhatatlanul megrajzolja a vidék népesedési helyzetét is.

Nem is lehet másképpen. Írástudói voltunk kötelez. És ebben a létfontosságú kérdésben sokkal inkább, mint bármilyen más vonatkozásban.

Harold Gjerdt a.o.

Nagy Albert rajzai

Mestere volt-e Nagy Albert a rajznak?

Sokan tagadják, hogy igen. Főleg azok, akik rutinból, lendületből dolgoznak. Akik a szép vonalat kívánják a művésztől, vagy akik a rajzbeli tudást a látvány pontos visszaadásában látják.

Nagy Albert nem volt rajzművész.

Festő volt.

De mint festő: egyéniség. S ez meglátszik a rajzain is.

Kevés olyan művész van, akinél annyira funkcionális szerepe volna a rajznak, mint nála. Semmit önmagáért „le nem jegyzett“. Mindent képi szempontból ítél meg. A helyszínen, természet után legtöbbször nem is dolgozott. Akadályozta ebben gátlásossága, meg az, hogy amiben nem látott képet, nem is érdekelte. Mint sok egyébben, ebben is ellentéte volt Nagy Imrének. Nagy Imre állandóan gyűjtötte a rajzi anyagot képeihez. Bármit — amit meglátott — érdekesnek tartotta lerajzolni, hiszen sohasem lehet tudni, melyik képén tudja majd felhasználni. És fel is használta ezer meg ezer helyszíni vázlatát a kompozícióin. Nagy Albert vázlatfüzetei kompozíciós ötleteket, kifejezés-kereséseket tartalmaznak. Nem a világnak szánta, hanem kizárólag magának készítette őket mint „műhelytanulmányokat“.

És mégis, mert indulat fűtötte ilyenkor, mert a benne élő látomást ilyekézzel megörökíteni, sok finom szépség lappang ezeken a lapokon. Egy érzékeny lelkiületű ember megsejtései. Olyan megsejtések, tudatos keresések, melyekből a későbbiek során majdnem mindig kép lett. Vagy legalábbis lehetett volna. Így hát sohasem a befejezés, a rajzi megformálás igényével készültek. Mindegyik a pillanatot műve, de azért rögtönzésnek sem lehet tekinteni, hiszen sokszor hetekig, hónapokig tartó keresgélés, gyötrődés eredményeként születtek.

Kezdetben, főiskolás korában csak rajzol. Akkori célja: a pontos lejegyzés, az anatómiai hűség. Egyik-másik portrérajzán azonban már ekkor felsejlik a kifejező, megjelenítő képesség. Később sem lesz soha erénye a rajzi pontosság. Ilyen szempontból megítélve nem tartozik az „élvonalba“, hiszen nem volt „ügyeskező“. Nem úgy fogta a ceruzát, mint a mesterek. Teljes lénye, egyénisége ellenkezője volt annak, amit virtuóznak szoktak nevezni. Ezért is éreznek sokan neoprimitív ízt munkáiban. Mert van bennük rajzi szempontból egy jó adag ügyetlenség. Erre utalt az a kolozsvári művésztaársa, aki kritikájában egyszerűen „kétbalkezes asztalosmesternek“ gúnyolta. S nem vette észre, hogy a Nagy Albert-munkáknak saját szellemük van. A dolgok egyszerű lejegyzését bárki megtanulhatja. Bizonyára Nagy Albert is előbbre juthatott volna, ha erre „edzi magát“. Ha ezt tartotta volna céljának.

Ő viszont *kifejezni* akart. És nemcsak azzal, amit a vonalak önmagukban elbírnak, hanem megérezte, hogy a köztük feszülő érintetlen felületeknek sokszor még nagyobb kifejező erejük van, mint a láthatóságnak.

Ezért olyan szűkszavúak a rajzai.

Olaszországi jegyzetfüzeteiben még határozatlan a vonalvezetése. Több re-megően érzékeny ceruzanyommal rajzolta körül az alakokat, nagyobbára még a

Nagy Albert rajza

kellő biztonság nélkül. Keresgélt, finom behúzásokkal árnyékol. Az ösztön megsejtései kerültek papírra, s nem a tudat munkája.

Lapozunk csak!

Két öreg, nő és férfi egymás mellett. Bennük, általuk fejezi ki a művész az elmúlás fájdalmát.

Fiatalok, lány és fiú különböző változatokban. Egymást nézik. Maguk elé néznek. Magukba néznek...

Más lapokon: félelem, menekülés. Herkulesi küzdelem. Majd megint líra. A lélek ragyogása egy fiatal leányarcon.

Az ötvenes évek elején egészalakos mozdulatok, cselekvés-lerajzolások sorozata készült. Sok-sok modell utáni krocki a művészek szervezett esti összejövetelein. Addig mindig a kifejezést, most magát a mozdulatot, a testnek a mozgás közben elfoglalt helyzetét rögzíti. Majd folytatódnak a képvázlatok, kettőbe vágott füzetek, noteszek sokaságának lapjain. Ha forgatni kezdjük ezeket a kívülről sokszor igénytelennek látszó, rossz minőségű papírból készült kis jegyzetömböket, feltárulkoznak előttünk a művész töprengései. Néhol — mert ezek voltak legintimebb naplójegyzetei — beírta gondolatait, s bejegyezte színélményeit, elképzelt színharmonióit.

Egyik-másik képhez egész sorozat „vázlatot“ készít. Gyakoribb, hogy nem a kompozíciós problémával foglalkozik elsősorban — bár arra is akad jócskán példa —, hanem az alakok kifejezésével kísérletezik. A negyvenes évektől kezdve már általában egyetlen vonallal rajzol. Nem satíroz, nem bizonytalankodik. Óvatosan, megfontoltan vezeti ceruzáját, sohasem lendületből, éppen ezért érzékenyek, puhák, értelemkeresők a rajzok is. Nincsenek rajtuk törlések, nincsenek bizonytalanságok. Ezeken alakul ki az arc, amelyet aztán vizionálunk valamelyik képen. Már első felvázolásában benne van a karakter, s menet közben sohasem az változik, hanem a mondani-való konkretizálódik.

Újabbán elég hamar elérte a szándékolt kifejezést. A régebbi munkáihoz jóval többet vázlatozott, rajzolt, keresgélt. Ime, néhány példa.

Az *Apokalipszis* éri elöldeése meglehetősen lassú folyamat volt. Első rajzváltozatai kusza, expresszív látomások. Ezelős arcok, az eksztázisig fokozott tekintetek fogalmazódnak meg rajtuk. Aztán fokozatosan csökken az alakok száma. Itt még lazák a vonalak, puhábbak, mint a későbbi rajzokon. Hiányzik belőlük a határozottság. Úgy ér véget egy füzet, hogy nem kapta meg a végső megoldást sem a kompozícióhoz, sem pedig a kifejezésekhez; majd a következő jegyzetömb lapjain...

A leggyakoribb „téma“: arcok végláthatatlan sorozata. Nem holmi rajzolatások, ceruzagyakorlatok eredményei ezek. Fejbrázolásai kifejezéskeresések. Sokszor kilenc-tízszer ismétlődik ugyanaz az arc, alig észrevehető változtatásokkal. Az arcvonások s az elképzelt kifejezés már bizonyára benne élt, még mielőtt a füzet mellé ült volna. Ott csak a rajzi konkretizálás lehetett a célja. A majdani festmény érdekében. Mert amit itt kikísérletezett, megtalált, azt láthatjuk viszont a festményeken.

Clown című festményének rajzi keresgélei példázzák a majdani kép elképzelésének, megépítésének ezt a sok-sok töprengéssel, kísérletezéssel, kifejezésváltózat kivetítésével járó folyamatát... A legelső: felfelé tekintő, mosolygó bohóc (egysíkú, egyszerű mosoly ez). Aztán: keresi a fintorszerűséget. Az egyik változaton církuszszátor látszik a háttérben, balra elhaladó ember elvágott sziluettje... Majd kéztanulmányok. Feltartott kéz hátból, széttartott ujjakkal; egzaltáltan kereszthez álló ujjak; később ismét a fej, ugyanúgy felfelé tekint, mint a legelső változaton, és most keserű a tekintete... A kifejezésváltózatok kompozíciós megoldásokat kereső vázlatokkal keverednek. A bohóc előbb balra van. Fokozatosan kerül mind bennebb, míg megkapja központi helyzetét. Már sok vázlaton túl vagyunk, amikor először jelenik meg a baloldali hüvelykjével lefelé mutató kéz. Mellette előtérbe hozott arc keserű fintorral. A két kéz már megkapta végleges helyzetét, csak az arcon próbál a keserű kifejezéstől visszatérni a mosolygósra. Az egyik változaton a szenvedélyeken való felülemelkedést látjuk. De ezt sem találta megfelelőnek. Jönnek az újabb kísérletek. Fej grimásszal, fej komolyan, fej erőlködéssel, fej szemrehányóan, fej vesztésként lehajtva, a jobboldali kéznek támaszkodón. Grotteszk végleteket egyesítő változat, majd egy csomó újabb, csak az arc kifejezését konkretizáló próbálkozás.

Rajzok sorozatán át „bolyong” a nagy, széles terpeszlépésű üvegező... Ott győtrődnek az *Almodó falu* parasztarcai... A legtöbb így lejegyzett gondolatból kép lett.

Csak az utolsó füzetek tervei nem készültek el.

Egy téglafal élet függőnáll mérő fiatalember.

Szembenálló paraszt férfi és asszony feje.

Zilált hajú lány összeszorított szemmel. Csak néz, nem is maga elé, hanem befelé. Miközben a belőle áradó érzelmek sajnó-ködös hullámzását érezzük, önkéntelenül tesszük fel a kérdést: ez az élet? Ilyenek vagyunk mi, emberek, rejtelmekkel, magunkba zárt érzelmeinkkel?

Falusiak, megviselt arcú asszony, ember, aki ott áll mellette, mintha sajnálná, védené...

Széparcu lány kibontott hajjal, sajnón fájdalmas tekintettel. Nézi a kalászt...

Parasztfejek...

Megínt a dédelgető, szeretetteljes tekintetű kalászos lány.

Szomorú kifejezésű női arc oldalnézetből.

Parasztfiú-profil.

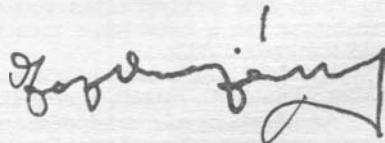
Aztán... vége...

Közös jegyük ezeknek az utolsó jegyzeteknek — akárcsak az utolsó korszak képeinek: soha ilyen határozott nem volt Nagy Albert vonalvezetése. Biztos, erőteljesebb a megszokottnál: kevésbé tétovázó, kérlelhetetlenebb.

„Van egy szakmabeli kifejezés — írta egyik levelében még 1950-ben —, sarkosan rajzolni... Köznapi nyelvre lefordítva ez nem egyéb, mint az a képesség, hogy a képen szereplő minden lényt és dolgot önálló, tényleg élő étellel tudjunk felruházni...”

Ezt a célját Nagy Albert tettekre is tudta váltani.

Ezért értékesek rajzai, még akkor is, ha kizárólag eszközként éltek művészetben. Bepillantást engednek egy jelentős alkotó mindennapjaiba.

GYÖRKÖS MANYI ALBERT: SZÉKI TANC

MAKAR ALAJOS: CSANGÓ ANYA (A Korunk Galéria anyagából)

Méltatások — műhelyvallomások

A haladó sajtó tudvalevően sohasem érte be ismeretek és eszmék terjesztésével. Rendszerint szervező funkciót is teljesített a jó ügy szolgálatában. A *Korunk* sem kíván ilyen természetű feladatok elől kitérni. Sőt, szerkesztőségünk mindig tudatosan vállalta, hogy nemzetiségi művelődésünket, az egész ország kulturális életét gazdagító tudományos-művészeti megnyilvánulások számára alkalmi keretet biztosítson.

E törekvés jegyében új hagyományként kezdenek azok a rendezvényeink meghonosodni, amelyek alkalmat kínálnak arra, hogy munkatársak, barátok közösségében új értékes műveket és érdemes szerzőket méltassunk.

Tudjuk, a hétköznapi prózai tennivalói között, a sokszor leűző gondok súlya alatt a szellem, a lélek ünnepre vágyik. Kimagasló értékeink viszont arra ösztökélnék, hogy felmutassuk, elismerjük őket. A tudós, a kutató, az alkotó is igényli a közvetlen kapcsolatot egy fogékony-illetékes közönséggel, s az ilyen találkozások felforrósodó pillanataiban örömmel vall magáról és művéről.

Úgy érezzük, hogy az ilyen természetű elvárások és szükségletek kielégítésére rendszeresített „*Korunk-délelőttök*”-ön elmondott — nemritkán dokumentum érvényű — méltatások és vallomások olvasóink szélesebb körében is érdeklődésre találhatnak. Ezért kezdjük meg közlésüket.

Az első „*Korunk-délelőttök*”-ön (1975 szeptemberében) Szabó T. Attilát köszöntöttük születésnapja és az *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Társaság* első kötetének megjelenése alkalmából. 1977 februárjában Jakó Zsigmond *Írás, könyv, értelmiség* című könyvét méltattuk, szeptemberben Faragó József, dr. Kós Károly, Nagy Jenő és Szentimrei Judit néprajzi munkáit, novemberben pedig Szigeti Józsefnek, Nagy Gézának és Fábian Ernőnek Apáczai Csere János, illetve Pápai Páriz Ferenc örökségét értelmező munkásságát értékeltük. A néprajzi műveket bemutató Szabó T. Attila előadásának gondolatmenetét a szerzőnek folyóiratunk 1977. 10. számában megjelent *A hagyományok és az elődök nyomában* című írása tolmácsolja.

Az alábbiakban szemelvényeket közlünk az elhangzott felszólalásokból.

G. E.

Kedves Barátaim!

Mindenekelőtt köszönöm a *Korunk* szerkesztőségének, hogy alkalmat adott a találkozásra azokkal, akik együtt örvendeznek velem ennek az új kötetnek a megjelenésén. Köszönöm Gáll Ernő baráti szavait és Szabó Attilának az érdemem feletti kiadós méltatását, amelyben könyvemem túl kiterjeszkedett egész pályámra és tudományos törekvéseimre is. Meg kell azonban mondanom, hogy a legnagyobb zavarban vagyok, tudniillik én nem készültem ilyen ünneplésre. Azt hittem, hogy csak egy baráti kerekasztal-beszélgetés lesz itten. Akik közelebről ismernek, nagyon jól tudják, hogy nem tartozom az orator típusú emberek közé. Így előre elnézést kérek, hogy ha az előttem szólók gondosan kidolgozott beszédeihez viszonyítva nagyon kötetlen formában és csak röviden mondom el, amit e megtiszteltetés kiváltott belőlem.

Mindenekelőtt azt szeretném leszögezni, hogy számomra ez a meghívás nagy megtiszteltetést jelent. Úgy fogom ugyanis fel, hogy az a *Korunk* folyóirat tisztelt meg, amely a dolgok sajátos alakulása folytán manapság országunkban olyan nemzetiségi keret, ahol a magyar szellemi alkotómunkát értékelhetjük. Ennek kapcsán és főként Szabó T. Attila akadémikus szintű pályarajza nyomán felködlenek előttem a távoli Bod Péter-i idők, amikor Árva Bethlen Kata olthévízi udvara lehetett egy bizonyos ideig a központja azoknak, akik felelősséget éreztek és vállaltak a haladásért és a magyar művelődésért Erdélyben. Maroknyi és külsőségek nélküli kör volt az is, mégis belőle sarjadtak ki az első igények és tervek tudományos életünk szervezett keretei megteremtésére.

Ezt az alkalmat különösen, kétszeresen is ünnepélyessé teszi számomra az, hogy éppen Szabó T. Attila vállalta könyvem bemutatását, és ezt meg is toldotta a pályámról és törekvéseimről szóló áttekintésével. Nálánál ugyanis senki közelebbről nem ismeri pályámat, hiszen idekerülésem óta, sőt azt megelőzően, mellettem állott barátságával, tanácsaival és mindennekefelett példamutatásával. Az ő szívós, céltudatos munkája nemegyszer megújította lankadó erőmet, segített abban, hogy kivághattam magamat a hullámvölgyekből, és megmaradhattam minden körülmények között a magam választotta úton.

Túljutottam már az életnek azon a szakaszán, amikor a pálya hirtelen, váratlan fordulatokat vehet. Ami nekem hátravan még a pályából, az nem lehet más, és nem is kíván más lenni, mint az eddig megtett út folytatása. Ez a könyv is, amelyről itten beszélünk, lényegében számadás önmagamnak és a közösségemnek a magam útjáról. Persze a dolgozataimból más profilú kötetet is összeállíthattam volna, amelyiknek tartalma különbözött volna ettől. Mégis, szeretném hinni, hogy a szerzőről és munkamódszereiről az olvasóban kirajzolódó kép abban az esetben sem lett volna más, mint ami mostan alakult ki benne, amikor leteszi ezt a könyvet az asztalra.

Pályám valóban történelmi jelentőségű és méretű események árnyékában alakult — akárcsak többi nemzedék társamé. Nem is mindig úgy, ahogyan én azt valaha elképzeltem. Bizonyos vonatkozásban, például a címek és sallangok tekintetében, talán jóval többet is kaptam az élettől, mint amennyivel én beérem volna; más vonatkozásban, a munkalehetőségek tekintetében viszont sokkal szűkebben mért a sors nekem, mint ahogyan én azt kívántam volna. Pályámról a megrázó kódtatások, hullámvölgyek sem hiányoztak. De mindezek ellenére elégedett és beülről kiegyensúlyozott embernek érzem magamat. Elégedett voltam akkor is, amikor életemnek legnehezebb napjait értem, mert akkor is választott hivatásomat gyakorolhattam, és olyan munkát végezhettem, amelyik kitöltötte lételemet és bőségesen kárpótolta mindenért, ami akkor befelhőzte mindennapjaimat.

Mai napig hálás vagyok azoknak, akik úgy alakították bennem a gyermekorból hozott szenvedélyt és hajlamot, hogy minden körülmények között értelmes és tevékeny és, ha szabad így mondanom, gazdag életet alakíthassak ki magam számára és magam körül. Azok közül, akiknek ezt köszönhetem, két nevet itt is föl kell említenem. Először említem Mályusz Elemért, a magyar középkor-kutatás legnagyobb élő mesterét, akinek szakmai műveltségem megalapozását köszönhetem. Neki köszönhetem azt is, hogy mindenkor, minden körülmények között és mindenkivel szemben egyenrangú félnek érezhettem magamat a szakmában. Ez pedig megóvta magánéletemet és szakmai pályámat azoktól a torzulásoktól, amelyekkel körünkben egyre többször találkozhatunk. A másik név a Kelemen Lajosé, akitől a szolgálat vállalását, a szolgálat áldozatát tanultam meg és azt a képességet, hogy azonosulni tudjak a korrallal, a témával, amelyekkel éppen foglalkozom. Hogyha frásaimnak van elhithető ereje, történelmi hangulata, levegője, akkor ezt Kelemen Lajosnak köszönhetem.

Magamat sohasem tartottam másnak, mint nemzetiségi történésznek. Ez, leg-alábbis számomra nem csökkentértékűséget, beszűkültséget jelentett, mert nagyon jól tudtam és tudom, hogy történettudományunk megújulásának kulcsai rejlenek ezen a munkaterületen. Meggyőződésem volt, és ezt nem is rejtettem soha véka alá, hogy a nemzetiségeknek saját múltjuk iránti érdeklődése hatalmas energia-tartalék országunk történettudománya számára, amelyet sokkal jobban is kamatoztathatnánk, mint ahogyan jelenleg tesszük. A magyar és a német történetírás gazdag hagyományai eddig is sok megtermékenyítő gondolatot, friss munkamódszert közvetítettek a romániai történetírás egészébe. Személy szerint mitőlünk függ és a jövő alakulásától függ, hogy ezt a szolgálatát a nemzetiségi történetkutatás ezután is el tudja-e látni. Annak a meggyőződésemnek is hangot akartam adni ezzel a kötettel, hogy valóban el tudjuk látni ezt a szolgálatot. Azért vettem fel kötetembe azokat a tanulmányaimat is, amelyekben az ország egész történettudományában még jelen sem lévő vagy éppen észlelt témákat tárgyalok,

olyan módszerekkel, amelyek nálunk még nem bevettek. Vallom tehát a nemzeti-történetkutatás döntő fontosságát a romániai történettudomány szempontjából. Ezért örvendtem olyan nagyon az éles szemű Virgil Căndea decemberben megjelent írásának (*A Hét*, 1976. 51:9), amelyben annak a meggyőződésének, felismerésének is hangot ad, hogy az ország múltjának magyar és német vonatkozásai a magyar–román, illetve a német–román kapcsolatoktól függetlenül fontos témái országunk történettudományának. Ebből tudniillik logikusan következik, hogy a nemzetiségi történetkutatásnak nemcsak létjogosultsága van, hanem egyenesen hézagpótló szerep vár reá történettudományunknak a megújulásában.

Căndeának ez a megnyilatkozása az első visszhang a szakmai berkekből mostani kötetemmel kapcsolatban. A magyar közönség véleményét, gondolom, abból kell kielemeznem, hogy a kötetet országszerte néhány nap alatt szétkapkodták. Közönségünknek ez a reagálása nem hagyhatja hidegen az olyan, magányosságához szokott embert sem, mint amilyen én vagyok. Jó ugyanis tudni, érezni a dolgozó-szoba csendjében is, hogy amikor asztalunkra görnyedve egyedül vullatjuk letűnt idők emlékeit, akkor is olyan érdeklődő közösség áll láthatatlanul mögöttünk, amelyek magáénak vállalja munkásságunkat. Az, hogy nemcsak én vállalom közösségemet, hanem az is magáénak, saját érdekében valónak tekinti munkásságomat, nagy erőforrást és támaszt jelent számomra további tevékenységemhez. Akárcsak ez a mai találkozó is, amelyik szintén hasonló érzéseket keltett bennem. Még egyszer köszönöm megtisztelésüket.

Jakó Zsigmond

Néprajzkutatás és a Korunk

Még a múlt télen folklórtudományunk egyik jelentős képviselője kézirattal kopogtatott be hozzánk, mivel az a lap, ahova először vitte, úgy vélte, hogy a cikk témája nem ér meg egy misét — azaz egy hasábot az újság terjedelméből. Hallatára ily szavaknak — Arany Jánossal mondván — a legtöbb szerkesztőnek lüdbörözni kezd a háta, s látatlanban igazat ad a másik szerkesztőségnek (ritka eset), arra gondol ugyanis, hogy az az írás ki tudja, miféle gyöngesség miatt utasítottatott vissza, amiről a szerző hallgat.

Ezúttal nem ez történt. A tanulmányt jónak találtuk, és közöltük. Nem az első eset. Ezzel nem szándékozom „minden cigány a maga lovát dicséri” alapon a *Korunk* bölcsességét bizonygatni, csupán arra mutatnék rá, hogy tudományos folyóirat jellegünkben fakadóan mi kötelességünknek tartjuk, hogy helyt adjunk olyan tanulmányoknak is, amelyek a folklór vagy az etnográfia részletkérdéseit tárgyalják, s amelyekkel a hírlapok, irodalmi folyóiratok — sajátos arculik folytán — nem foglalkozhatnak. Hogy ez mennyire így van, kiderül abból a bibliográfiából is, amelyet a *Korunk* régi és új folyamának népismereti közleményeiről Szabó Ilona készít jövő esztendei évkönyvünk számára.

Eljárásunk nem csupán a *Korunk* tudományos jellegéből, a sajtónk munkamegosztásában betöltött szerepéből következik. „Történelmi” oka is van ennek. Ismeretes, hogy a kalotaszegi népviseletet bemutató kötet évtizedekkel ezelőtt is megjelenhetett volna, vagy hogy Jagamas János és Faragó József műve, a *Romániai magyar népdalok* kerek negyedszázaddal ezelőtt került nyomdakészen a könyvkiadó asztalára, de irodalmunk egyik nesztora elítélő véleményt írt róla, s emiatt a könyv csak húsz évvel később látott napvilágot.

Az egykori elítélőket azonban ne ítéljük meg mai szemmel. Az addigi népismereti kutatások — beleértve a tudományos szinten művelt szociológiai fölméréseket is, az irodalmi szociográfiát, a néprajzot és a demográfiát együttvéve — sajnálatosan egyoldalúak, falucentrikusak voltak, vajmi keveset mondtak a munkásságról, általában a városról, iparról. A fölszabadulás utáni években egyesek emiatt is halogatták az újabb falu-kötetek kiadását. Ami azonban érthető, nem menthető.

Így vagy úgy, de tény, hogy az illetők tévedtek, ártottak. A *Korunk* — újraindulásától kezdve, aminek immár húsz éve — távol tartotta magát ettől a vélekedéstől, s mialatt szorgalmazta a népismereti kutatások városi, ipari kiterjesztését, helyet adott a falubemutató tanulmányoknak is. Elméleti jellegű tisztázó

írásokban pedig szembeszállt azokkal a hibás elképzelésekkel, amelyek a néprajzi kutatásban csupán valamilyen narodnyik tévelygést láttak.

Ilyen irányú szerkesztői munkánk kiteljesedése lesz az 1978-as évkönyvünk. Kiteljesedése, de nem befejezése. Olyan tetőzés, amely után — reméljük — nem következik apály. A közlendő néprajzi művek jelentős része tényismertető. Főlmérésen alapszanak, az anyaggazdagság adja meg értéküket. És jó, hogy így van, hiszen óriási föltáratlan anyag vár még a kutatókra. Más tekintetben viszont az utolsó, tizenkettedik órában vagyunk, bizonyos értékek tömeges eltűnésének idején. Ezért bőven biztosítunk teret évkönyvünkben az adatközlésnek, a bemutatásnak, a leírásnak. Ugyanakkor helyet adunk annak a követelménynek is, hogy lépünk túl a pozitivistá adathalmazán, és a korszerű törekvések, az informatika és a kommunikációelmélet, a strukturalizmus és a rendszerelmélet, az összehasonlítás és a szemiotika jegyében többet értelmezzünk, elemezzünk, következtessünk, tolmácsoljunk; figyelmünket fordítsuk az új jelenségekre is, hiszen a blokklakások berendezése és a vikendházak építése terén éppen úgy új tárgyi néprajz születik, mint a kolozsvári piacon, a körösfeketetői vásáron avagy a hagyományos dánfalvi, korondi fazekasközpontokban. És mindegyik illő vigyázó szemet vetni.

Bevalljuk, évkönyvünk egyrészt igyekszik a néprajzi kiadványok iránt fölszerkent új érdeklődést is kiaknázni, másrészt viszont azon iparkodik, hogy ez az érdeklődés ne legyen pusztán divat és hobby, hanem tartós népi önismereti törekvéssé nemesüljön.

Herédi Gusztáv

Oldódó elszigeteltség

Nem szükséges itt most nekünk, a néprajz jelenlévő dolgozóinak a munkáságunkról elhangzott értékelést viszontértékelnünk, hiszen közismert, hogy kiváló tudósunk, Szabó T. Attila néprajzkutatásainknak is állandó figyelője és kitűnő ismerője. S ha eredményeinkről a véleménye elismerő, bizony köszönettel fogadjuk a jó helyről jött jó szót.

Elég volt hosszú éveken át csupán a magunk meggyőződéséből dolgoznunk. Bevalljuk, jól jön az elismerés, mert igazol visszamenőleg, és biztat, sőt kötelez a jövődöre. És köszönjük a *Korunk*-nak a találkozó megrendezését. Mi, néprajzkutatók ugyan azt tartjuk, hogy a közösségi életben is leginkább azzal veszünk részt, ha terepen, múzeumi gyűjteményekben vagy íróasztalunknál csendben végesszük a magunk dolgát, azonban annyi évi hallgatás után — hiszen a néprajz alig pár éve jutott szóhoz, kiadóhoz — valóban komoly törlesztenivalónk van az etnográfiai köztudat — ahogy Hermann Antal kifejezte — alakítása tekintetében is. Ugyanakkor szeretnénk hinni, hogy a *Korunk* számunkra most kitárt ajtaja a továbbiakban is nyitva marad a néprajz, illetve a néprajzi írók fogadására. Az elhangzott előadás után fölösleges volna itt az eddigi eredményekről bármit is mondani még, viszont elárulhatjuk, hogy a készülő, nyomdában levő [azóta megjelent — a szerk.] Vámszer-kötet mellett, jelenleg is négy újabb néprajzi munka kézírata van a kiadónál: a Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal készített népművészeti tájmonográfia-sorozatunk új kötete az „ismeretlen“ Kis-Küküllő vidékéről, a népművészeti dolgozatok Faragó Józseffel közösen szerkesztett újabb kötetének anyaga, továbbá két fiatalabb kutatótársunk művei, Gazda Klára társadalmi-néprajzi munkája, valamint Tarisznyás Márton történeti néprajzi tanulmánygyűjteménye. S ugyanakkor a néprajzi műhelyekben állandó érésben vannak még további dolgozatok, tanulmányok, egyéni és közös munkák, kötetek. Az etnográfus műhelyek ilyen tevékenysége, az önkéntes néprajzi gyűjtők felzárkózása és az együttes munkák érzékelhető eredményei láttán — s ebben a szerzők mellett fontos szerepe van a kiadó munkájának, a hazai és külföldi szakkörök elismerésének és az olvasók széles tábora részéről való kedvező fogadtatásnak — múltban van a néprajzkutatókat annyi éven át gyötrő elszigeteltség, elbizonytalanodás érzése. Látjuk, hogy munkánk a tudomány szakmai érdekei mellett az ember jobb megismerése, nemzetiségi önismeretünk, a szülőfölddel való közösségre találás, a mélyebb kulturáltság és a teljesebb önkifejezés tekintetében is fontos szolgálatot teljesít. Tudatában vagyunk annak, hogy tevékenységünk új, humánus szocialista társadalmunk ügye, hogy műveinknek közösségi értelmük van.

Dr. Kós Károly

Néprajzkutatók köszöntése (Nagy Jenő, Muzsnay Magda rádióriporter, Szabó T. Attila, Kós Károly dr., Szentimrei Judit, Faragó József)

Köszönöm . . .

Nagyon szépen köszönöm a *Korunk* szerkesztőségének és Szabó T. Attilának, hogy temérdek munkájuk között időt szakítottak szerény néprajzi munkálkodásom méltatására, ilyen vonatkozású tevékenységem értékelésére is.

Megvallom őszintén, hálás vagyok, hogy erre a találkozóra sor került, mert eddig Kolozsváron nem nagyon volt alkalmunk a néprajz iránt érdeklődők körében önismeretünket szolgáló, népi értékeinket, hagyományainkat felszínre hozó, tovább adó tevékenységről beszélgetni, gondolatokat cserélni. Magam eddig két ilyenféle „találkozó” vettem részt: az egyiken a *Kászoni székely népművészet* című kötet megjelenése alkalmából Csíkszeredában és Kászonban, a másikon a *Szilágysági magyar népművészet*tel kapcsolatban Zilahon. Mindegyik igen meleg és kellemes találkozás volt az olvasó, illetőleg a helybeli, „érdekel” közönséggel. Szakmai vonatkozásban a szilágysági találkozó járt a legtöbb tanulsággal, ahogy ezt riportkönyvében Beke György is rögzítette. Mindegyik alkalommal nagyfokú érdeklődéssel találkoztunk a közvetlenül érdekelt néprajzi vidék lakói részéről múltjuk, népművészeti értékeik, önismeretük kiteljesítése iránt. Ez — gondolom — természetes is, hiszen könyveinkkel arra törekedtünk, hogy minél teljesebb és hűbb leírásban és szemléltetésben mutassuk be egy-egy vidék, néprajzi táj népművészetét, de emögött az ezt létrehozó, formáló tényezőket is.

A *Kalotaszegi magyar népviselet* című monográfia esetében ugyancsak egy népművészeti megnyilatkozás területére szűkítettük le vizsgálódásainkat, de térben és időben, valamint tárgyi vonatkozásban a tőlünk és adott körülményeinktől függetlenül a lehető legszélesebb keretben igyekeztünk a kalotaszegi magyar népi öltözet újabb felmérését elvégezni fél évszázaddal Jankó János és Malonyay Dezső után. Ha azokban a kötetekben törekvésünk a népművészeti megnyilvánulások lehetőség szerinti teljes feltárásában nyilvánult meg, ebben vizsgálódásunk egy néprajzi jelenség technikái, formái tér- és időbeli alakulásának, nemzedéki jellemzőinek történeti és földrajzi szempontú bemutatására irányult.

Hálásan köszönöm a személyemmel kapcsolatos méltatást: olyanoktól kaptam, akik eddig sem hagytak „magamra”, bár — meg kell mondanom — ez az

érzés a közelmúltban nemegyszer erőt vett rajtam. Szabó T. Attila már tudományos pályakezdeméskor is mellettem állt. A tudományos érdeklődést bennem kiváltó, a szavak és a tárgyak összefüggésének, kapcsolatának vizsgálatára ösztönző tanítómesterem, Csúry Bálint mellett Szabó T. Attilának köszönhetem, hogy a Szküllák és Kharübdiszek közt szakmai, baráti és nemegyszer atyai tanácsaiban részesülhettem és részesülök most is; előbb a *Romániai Magyar Nyelvjárások Nyelvatlaszának* gyűjtőmunkájában, most pedig az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* tudománytörténeti szempontból páratlan, számomra kitüntető vállalkozásban.

A *Korunk* szerkesztősége részéről pedig nemrég részesültem jóleső kívánságokban. A hozzáam intézett soraikból azt is kiolvashattam, hogy szerény munkásságom értékelésén kívül érzik és megértik azokat a körülményeket, amelyek között eddigi tudományos érdeklődésem megtartásán, továbbfejlesztésén és gyümölcsötvetésén fáradozom — erőmhöz és körülményeimhez képest. Fáradozom, bár ez a munka nem fáraszt, ez tartja bennem a lelket, ez készlet, ösztönöz a további munkára. Hálás vagyok mindazoknak, akik ezt elősegítik és ebben támogatnak. Ezt köszönöm a Kritérium Könyvkiadó igazgatóságának is, kiváltképp Domokos Gézának, aki annak idején személyi vonatkozásban is mellém állt és segített.

Elnézésüket kérem e „személyeskedésért“, s köszönöm figyelmüket.

Nagy Jenő

„Tudós emberek hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálhatnak“

Kedves Barátaim!

Az erdélyi magyar művelődésnek az a két klasszikusa, akiről most itt megemlékezünk, kálvinista professzor volt, s a helvét reformáció legfontosabb, egyenesen a -reformátortól eredő parancsának az -intitúcióteremtést és -megőrzést tartotta.

Az a három tudós literátor, akiket a *Korunk* lassan-lassan kedves szokássá terebélyesedő kezdeményezésére most itt családiasan köszöntünk, dicséretesen szép és hasznos munkásságát azért fejthette ki, mivel az elmúlt négy száz esztendőben létrejöttek, időről időre megújultak, egyszóval szakadatlanul funkcionáltak a kultúra intitúciói, az értelmiségi lét nélkülözhetetlen intézményei.

Apáczai Csere János 1625-ben, Pápai Páriz Ferenc 1649-ben született. Századunkra, a XVII. századra az utókor bőven aggatott különböző jelzőket. Szépeket is, rútakat is. Mi most ezekből egyetlenegy sem idézünk, pusztán arra emlékeztetünk, hogy ebben a században élt a francia Descartes (1596—1650), az angol Newton (1642—1727) és a német Leibniz (1646—1716). Hármuk nélkül nincs modern európai szellemiség, nincs korszerű tudomány.

De ez a század ajándékozta meg Erdélyt három építő fejedelemmel: Bocskai Istvánnal, Bethlen Gáborral és I. Rákóczi Györggyel. Vézvataros évtizedek után ötven olyan esztendőt ért meg Erdély, amikor — Bethlen Gábor végrendeletének zengzetes szavaival szólván — idegen hadak lovainak patája nem taposta a hazai földet. E békés évtizedeknek köszönhetjük a *Magyar Encyclopaediát* és Apáczai Csere János páratlan bölcsességgel megalkotott művelődéspolitikai programját. Ezen a programon munkálkodott ő akkor is, amikor veszendőbe ment Bethlen Gábor hagyatéka, és az idegen hadak lovainak patái igencsak megtaposták Erdélyt.

Pápai Páriz 11 éves, amikor II. Rákóczi György 1660-ban a szászfenesi csatában halálos sebet vesz, és elkezdődik a „Tündérország“ lassú agóniája. Ő még megéri II. Rákóczi Ferenc szabadságháborújának leveretését is, és szemtanúja annak, hogy a Habsburg-hatalom miként, a birodalmi egyneműítésnek milyen ördögien kitervelt szándékával rendezkedik be Erdélyben.

Apáczai Csere is, Pápai Páriz is izing-vérig szellemi ember volt, mindkettő értelmiségihez illően fogta fel rendelt hivatását. Félelmetes precizitással határozták meg tevékenységük rádiuszát. Ott viszont teljes szuverenitást követeltek maguknak, pontosabban szólva: az alkotó értelemnek.

Apáczai is, Pápai is olyan művelődési koncepciót dolgozott ki, mely a XVII. század elejének intelméire épít, és erős rokonsági szálak fűzik ahhoz a bölcs és megfontolt politikához, melyet Bocskai István és Bethlen Gábor végrendeletének megmaradás-programja foglal magában.

A két erdélyi tudós különleges hangsúllyal szólt Erdély világi értelmiség szükségletéről. Voltaképpen a felismerés is Bethlen Gábor-i örökség, országglása idején ugyanis öbenne tudatosult először, hogy az ország kormányzása, a „köz igazgatása“ rendszeresen végzett szellemi munka, alapos tudás kell hozzá és képesség a műveltség szüntelen gyarapítására. A még hadi sátrában is órák hosszat tábori írószekrénye fölött görnyedő fejedelem tudta, naponta tapasztalta, hogy a „tudós emberek hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálhatnak“.

Az értelmiségi munka társadalmi jelentőségéről szólva Apáczai is, Pápai Páriz is megköveteli a közvéleménytől, hogy tisztelje a tanító, a tanár munkáját. Intelmek ma is megszívlelendők.

Az itt ülő — Apáczai Csere és Pápai Páriz életművét feldolgozó, tolmácsoló — három szerző is tanárember.

Szigeti Józsefet a 400 esztendő marosvásárhelyi kollégium, a Bolyaiak alma matere nevelte, itt kezdte tanári munkáját is.

Nagy Géza Apáczai kolozsvári kollégiumának volt a diákja, és ebben az iskolában lépett a nevelői pályára.

Ifjúságom szép emlékei között tartom számon, hogy mindketten tanáraink voltak, az igazhoz való ragaszkodásra, a szép szeretetere, a tisztesség megőrzésére neveltek.

Fábián Ernő már a népi hatalom intézményeiben nevelkedett, de hiszen az abszolút geometria megteremtőjének nevét viselő egyetem is egyes leszármazottja Báthori István kolozsvári kezdeményezésének, illetőleg a XVII. század jeles kollégiumainak, és továbbplántálója a múltból örökölt szellemi értékeknek.

Míg Szigeti József és Nagy Géza egyetemen nevelhette és nevelheti az új tanárnemzedéket, Fábián Ernő magával az intézményteremtéssel gyűrűközhett olyan helyen, ahol korábban csak elemi fokú oktatásnak voltak hagyományai. Eközben megteremtette magának és maga körül az alkotó értelmiségi életformáját. Szívébe zárta a provinciát anélkül, hogy értelme felett engedte volna eluralkodni a provinciálist.

Három különböző karakterű, különböző sorsú férfiú szólaltatta meg Apáczait és Pápai Párizt, de munkájuk közben mind a hárman mai életükre, mai feladataikra figyelmeztek. Nem kell egyébre gondolnunk, mint arra, hogy mindhárman rendkívüli fontosságot tulajdonítanak Apáczai és Pápai Páriz új tájékozódási szempontjainak, mindenekelőtt a szellemi totalitás igényének.

Apáczai és Pápai Páriz igényt tartott a művelődési élet egészére, ennek megfelelően a kultúra minden intézményére. Iskola — elemitől egyetemig —, könyvnyomtatás, a tudományos munkálkodás hajlékai nélkül nincs szellemi élet, mint ahogy anyanyelv nélkül elsorvad a gondolat. Mert Apáczaiak szolván, ahogy idézte ezt a *Korunk* első évkönyve is: „Valóban elébb érhetné el valaki kezével a csillagokat, elébb vonhatná le az égről varázslattal a holdat, elébb szoríthatná az óceán hullámaikat egy kis árokba, elébb mozgatná ki helyéből Arkhimédésszel a földet, mint a művészetek és tudományok lankadatlan és buzó művelése nélkül a nemzetet pallérozotta tehetné.“

Köszönjük, hogy ezt a századokon átzenő üzenetet, ezt a becses hagyományt teljes pompájában megmutatták a mai nemzedéknek — itt és most!

Benkő Samu

Apáczai mához szóló üzenete

Mindenekelőtt megköszönöm a *Korunk* munkaközösségének, hogy megszervezte ezt a találkozót, jelezvén ezzel, hogy a szóban forgó köteteket fontosnak tartja hazai kulturális életünkben. Szeretettel köszönöm Benkő Samunak is hozzáértő, méltató szavait. Úgy gondolom azonban, hogy ezt a kétségtelenül jelentős eredményt nem választhatjuk el kulturális életünk *egészétől*, melynek egyik jellemző vonása a haladó múlt értékeinek felszínre hozása, mondhatnám így is: a régi magyar irodalom reneszánsza. Elmondhatjuk: hazánkban még soha nem jelentek meg ilyen hatalmas, nagy anyagi áldozatokat kívánó művek, mint a fehér sorozat kötetei, valamint az Apáczai-monográfia. Ha elszigetelnők e jelenséget a hazai fejlődés egészétől, esetleg a kötetek készítőinek egyéni teljesítménye kerülné

a központba, holott a mi eredményeink csupán következményei egy határozott állampolitikai elv és gyakorlat érvényesítésének: mindent ki lehet és ki kell adni, nemzetiségi különbség nélkül, ami társadalmunk fejlődése szempontjából jelentős. Csak ebben az összefüggésben értékelhetjük reálisan a mi munkánkat is: éltünk a számunkra is biztosított lehetőséggel, és felszínre hoztuk, új megvilágításba helyeztük haladó örökségünk egy-egy kimagasló értékét.

Am itt egy új kérdés is felvetődik, ami eszmei-módszertani szempontból rendkívül jelentős: mi a magyarázata annak, hogy a szocializmus viszonyai között bontakozhattak ki a régi irodalmak, köztük a miénk reneszánsza is? Nyilván nem véletlenszerű jelenségről, nem alkalmi kampányról van itt szó, hanem arról, hogy szoros összefüggés van társadalmunk fejlődése és a haladó hagyományok folytonosan gazdagodó feltárása között. Így is fogalmazhatnánk: az új, szocialista tudat kialakításának *szükségképpen* tartozéka a haladó múlt birtokbavétele, mert éppen ezen az anyagon bizonyítható, hogy a társadalom meghatározott törvényszerűségek szerint fejlődik, s a régi nagyok több-kevesebb tudatossággal a haladás útjának tisztításán munkálkodtak, sőt műveikben csírájában már olyan gondolatok is felbukkannak, amelyek csak mai viszonyaink között válhattak az *egész közöség*é átható értékekké. S ebből a következtetés: szocialista rendszerünk azért vállalja e hatalmas anyagi áldozatokat, mert szüksége van klasszikus örökségünk olyan feltárására, mely hozzájárul az emberi tudat átforgalmazásához *ma*. Szocialista kultúránk ugyanis örököse mindannak az értékeknek, amit a letűnt századok felhalmoztak. Rendszerünk lényegbevágó érdeke tehát, hogy bemutassa: az évszázados fejlődés törvényszerűen érkezett el a mához, amikor megteremtődtek a reális feltételek legjobbjaink törekvéseinek megvalósításához.

Am hogyan válik alkalmassá a múlt arra, hogy a jelen törekvéseit szolgálja?

Az irodalomtörténész számára ma már világos, hogy a *régi módon* nem lehet irodalomtörténetet tanítani. A régi módszerű irodalomtörténetírás inkább rekonstrukciós munkát végzett: minél teljesebben igyekezett feltárni a kort és visszahelyezni abba az írókat. Más szóval: az írók *történeti értékének* központba állítására törekedett. Minél tökéletesebb volt e rekonstrukciós munka, annál hermetikusabban elzárta a jelentől az írókat. Ez azzal a veszéllyel járt, hogy retrospektív, múltbanéző szemléletet alakított ki az olvasóban: a tökéleteset, az igazi értéket a múltban kell keresni! Persze, a történeti érték ismerete is fontos, ám egyoldalú hangoztatása esetleg téves, káros következtetésekre vezethet. Ismeretes, hogy a polgári Apáczai-kutatók kedvelt vesszőparipája volt, hogy a *Magyar Encyclopaedia* megszerkesztésével Apáczai megelőzött más népeket ebben a vonatkozásban. Kétségtelen, hogy ez is Apáczai értékei közé tartozik, ám tudjuk, hogy ennek a ténynek a központba állítása hova vezetett: saját jelentőségünk eltulzadásához s mások alábecsüléséhez. A történeti érték tehát nem esik mindig egybe a mai értékkel, sőt erőteljes hangoztatása tápot adhat téves nézetek továbbélésére.

Úgy gondolom, hogy ma, amikor mindig egészséges szellemi erőfeszítéssel társadalmunk mai törekvéseit, az új ember kialakításának nehéz munkáját kell vállalnia, az irodalomtörténésznek a *ma hasznosítható értékeket kell központba állítania*. Éppen ez haladó hagyományaink kiadása jogosságának feltétele, ezáltal válhat haladó örökségünk szocialista kultúránk szerves részévé. S ami éppen olyan fontos: emberi tudatunk, nemzetiségi öntudatunk alakítása szempontjából csak így lehetséges a múltba néző szemlélet helyett jelen-központú, arccal a történelem felé forduló, a mában élő, annak küzdelmeiben aktív módon részt vevő, saját hagyományainkkal töltekezett ifjú nemzedékeket nevelni. Csak így válhat a múlt talapzattá, amelyen állunk. S minél inkább a mai értékekre helyezzük a hangsúlyt, annál szilárdabban állunk hagyományaink talaján. Csak így lesznek klasszikusaink kortársainkká, csak így lesz az irodalom támasszá, megtartó erővé, harci eszközzé számunkra is a szocializmus kiteljesítése érdekében vívott küzdelmünkben.

Az Enciklopédia elé iktatott bevezető tanulmányomban és a jegyzetapparátusban én ezt az Apáczait, kortársunkat igyekeztem bemutatni. Természetesen ez is, mint egyébként minden Apáczai-portré, szubjektív jellegű, s bizonyára nem elégít ki mindenkit. Ezt nem is kívánhatom, és senki sem kívánhatja, hogy mások az ő fejével gondolkozzanak, az ő eszményeihez igazodjanak. Számomra Apáczai azzal válik nemzetiségi tudatunkat alakító tényezővé, ha azokra a gondolatelemlékre helyezem a hangsúlyt, amelyeken nem lépett át és sohasem fog átlépni az idő, mert az emberi gondolkodás olyan alapvető törvényszerűségére tapintott rá, amely éppen napjainkban válik egész közösségek életét meghatározó tényezővé. Mert íme, mit kiált hallgatói felé a gyulafehérvári beköszöntő beszédben: „Aki azt sugdossák közöttetek, hogy az őskor szokásán nem kell változtatni, azoknak tudniuk kellene, hogy az ősi szokáshoz való ragaszkodás semmi más, mint a *tévedések káros belénk rögződése*. Figyeljenek az ilyenek azokra a változásokra, amelyek napról napra szemünk

láltára születnek mind a politikai és házi életben, mind az egyházban és másutt — az iskolákban is. Mert ugyan hány új meg új törvénycikket hoznak évről évre.“

A bevezető tanulmányban részletesen fejtegettem e döntő fontosságú felismerés tágabb összefüggéseit, itt most csak utalok arra, hogy Apáczai az első a magyar filozófiai gondolkodás történetében, aki felismeri és határozottan meg is fogalmazza: a dolgok, a jelenségek változása megelőzi a róluk kialakított véleményünket, következésképp a gondolkozásnak hozzá kell idomulnia a folytonosan változó körülményekhez, a gondolkodás folytonos korrekcióra szorul, mert ami egy adott fejlődési szakaszban helyes volt, az új körülmények között esetleg már nem igaz, tévedésnek tűnik, s így a fejlődés számára károsá válik. Ma a filozófusok ezt a jelenséget „az elmélet kopásának“ nevezik, amelyet idejében korrigálni kell, mert másként a haladás korlátjává válik. S tudjuk, hogy Apáczai éppen ebben a perspektívában szemléli a meggyökeresedett hazai szokásokat, s ez viszi a tragikus felkiáltáshoz: „elveszünk“, ha az ősök szokásán nem változtatunk!

Aki ismeri a hazai filozófiai és pedagógiai irodalmat, tudja, hogy éppen a legfelelősségteljesebb szerzők figyelmeztetnek: közösségünk életbevágó érdeke a régi szokások, beidegződések, a „megkopott“ nézetek felszámolása, s az új körülményeknek megfelelő következtetések levonása. S ez éppen az ifjúság fő problémája, mely most építi a maga számára az új világot. S Apáczai határtalanul bizott az új nemzedékekben, hisz ő fogalmazta meg a mindenkori ifjúság hivatását is: „A gyermek, aki az óriás vállain ül, messzebbre láthat, mint maga az óriás.“ Más szóval az ifjúság, amely a múltban felhalmozott pozitív gondolatokkal töltekezik, szükségképpen továbbviszi, az új körülményekhez alkalmazza ezt az örökséget. Apáczai egy azok közül az óriások közül, akinek „vállaira“ támaszkodva, ifjúságunk felismeri mai feladatát: a gondolkodásnak, a kutató értelemnek immár az élet minden területén fel kell számolnia a nyakló nélküli szubjektívizmust, és alkalmazkodnia kell a folytonosan változó valóság törvényeihez.

Szigeti József

Pápai Páriz Ferenc műve fölött

A Kriterion „fehér sorozatában“ most megjelent Pápai-kötet egyéni teljesítménynek indult. 1970 tavaszán Benkő Samu akkori hivatali szobámban azzal keresett föl, hogy a Bethlen Kollégium háromszázötvenedik évfordulójára tervezett emlékkönyv részére írjak Pápai Páriz Ferencről tanulmányt. Mélyen meghatott, hogy az ünnepi megemlékezésben nekem ilyen megtisztelő szerep jut a legjelesebb enyedi professzor és tudós portréjának megrajzolásával. A tanulmány el is készült, s egy példánya Mikó Imre és Dávid Gyula kezébe került, ők azonnal elolvasták, s kijelentették, hogy ebből a fehér sorozat egy újabb kötetét fogjuk kihozni. Határozatuk megdöbbsentett: a „fehér sorozat“ korábbi kötetei gondozóinak rangos névsora: Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Imreh István, Juhász István, Beke György, s valamennyiük tudományos teljesítménye és hűsége, mellyel művelődéstörténetünk és történelmünk egy-egy ragyogó vagy feledésbe merült, sőt ismeretlen alakját és életművét megszólaltatták, olyan követelmény elé állított, amely — úgy éreztem — meghaladja erőmet. S az objektív nehézség: Pápai szerteágazó s csak részleteiben feltérképezett munkásságának összefoglalása, s az ebből itt és most nekünk szóló üzenetének a maga polifonikus gazdagságában való megszólaltatása legyőzhetetlen feladatnak tűnt számomra.

A feladatban azonban fel kellett ismernem a kor és a közösség parancsát, igényét: Pápai és életművét életre kell kelteni, s be kell építenünk létünk és tudatunk tartópillérei sorába. S nem tehettem mást: engedelmeskedtem közösségünk és korunk nekem szegett parancsának.

S miközben a közösségtől visszanyert nevelői munka és a tudományos kutatás között megosztva időt és erőt hat év alatt részben újraolvastam, részben felkutatattam Pápai műveit és kéziratait, jegyzeteit, levelezését, rekonstruáltam könyvtárát, kiszemeltem a gazdag szövegválogatás anyagát, elkészült a latin szövegek fordítása, a könyvészet és a jegyzetanyag, s mind teljesebb formát nyert a bevezető tanulmány — névekvő csodálkozással és megilletődéssel tapasztaltam, hogy az egyéni feladatként induló Pápai-kötet közösségi teljesítménnyé lett. Mihelyt köz-tudomásúvá vált, hogy a Pápai és életművét megszólaltató kötet „felelőse“ vagyok,

mindenfelől: Kolozsvárról, Bukarestből, Marosvásárhelyről és Nagyenyedről, Buda-
pestről, Zürichből és Bazelből baráti kezek nyúltak felém, s áradni kezdtek tudós
barátok, tudományos kutatók, könyvtárosok, levéltárosok Pápaival foglalkozó ta-
nulmányai, forrásközlései, adatai. Azon vettem magam észre, hogy újabb meg-
újabb motívumok merülnek fel, s mind gazdagabb hangszerelésű lesz az a szim-
fónia, melynek egységét Pápai életének és életművének mind teljesebben és tisztáb-
ban zengő dallama fogja egységbe, s nekem csak annyi a feladatomban, hogy alázatos
karmesterként megszólaltassam, közvetítem a mai nemzedékek felé.

Így lett a fehér sorozat Pápai-kötete a tudós enyedi professzor emlékét kegye-
llettel ápoló s életművével két és fél évszázada foglalkozó régmúlt és ma élő nem-
zedékek közös teljesítménye.

A kötet gondozójának legnagyobb jutalma az, hogy míg Pápai élete és műve
fölé hajolt, újraélte történelmünk egyik legválságosabb korszakát, s annak hullám-
veréséből kibontakozni láthatta Pápai és nemzedéke emberi, etikai, tudományos
és művelődési teljesítményeit. S noha a ma már készen álló kötet eredeti szöve-
geiben, bevezető tanulmányában benne foglaltatnak Pápai életének és munkássá-
gának időtálló értékei, néhány számomra, s úgy gondolom mindannyiunkra nézve
legidősebbre figyelmeztetésére, tanulságára, e kínálkozó különleges alkalommal
élve, kötelességem nyomtatékosan rámutatni.

Mindjárt tanulmányai kezdetén meggondolkoztató, hogy tizennégy éves korá-
ban az 1664 eleji diadalmas törökellenes hadjáratára készülő költő-hadvezér Zrínyi
Miklóst dicsőítő egykori „epigrammát“, valójában ódát, másol le latin és magyar
szövegével; tizenhat éves korából maradt reánk a Descartes-tanítvány Regiusnál
doktorált Enyedi Sámuel professzor előadásairól két vaskos karteziánus filozófia-,
illetve fizikajegyzete, s már tizenhét éves korában európai hírű francia orvostu-
dós általános belgyógyászati műve kerül ajándékozás folytán a könyvtárába. Mind-
ez elsősorban Pápai szellemi képességeire vet fényt, de érdemes általánosabb ér-
vényű következtetést is levonni ebből a kivételesnek tűnő jelenségből. Azt ugyanis,
ami a folyamatban levő országos tanügyi reform idején rendkívül idősebb: a kö-
telező tízosztályos iskolai képzés általánossá válásával fokozott jelentőséget nyert
14—16 éves tanulóifjúságunk, de az egész gimnáziumi tagozat ember-, személyi-
ségformáló szerepe. Anyanyelvű iskoláink nevelőit kivételes tisztelet és megbec-
sülés illeti meg, ha a rájuk bízott 10—16 éves tanulóifjúság iránt az eddigiénél
sokkal nagyobb *bizalmat* tanúsítanak, s az ismeretek rohamosan növekvő meny-
nyiségét minőségileg, az ismeretek és gondolkodási műveletek rendszerére sűrítve,
túlterhelés nélkül, mint egykor Enyedi Sámuel professzor a fiatal Pápai, az is-
meretek és a gondolkodás legkorszerűbb szintjére emelik, és onnan segítik újabb
magasságok felé szárnyalni.

Az igazi tudás olthatatlan tudásszomját szül, mert a valóság és az igazság
mindig újabb távlatok felé tör. Ezt látjuk Pápai életében először akkor, amikor —
hogya V. L. Bologa professzor szavaival éljünk — a XVII. századi „legmagasabb
fokú erdélyi művelődési intézmény“ falait immár szűknek érzi, s fejedelmi és
patronusi támogatás nélkül is külföldi tanulmányútra indul. Később, professzor
korában, évtizedeken keresztül következetesen és eredményesen küzd külföldi ösz-
töndíjak szerzéséért, majd évről évre legtehetségesebbnek ítélt enyedi diákjai kül-
földi tanulmányútra küldéséért. Olvassuk el *Szent hagyaték* című bázeli egyetemi
emlékbeszédét, levelezését Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem udvará-
val s titkárával, a későbbi püspök E. D. Jablonskival, vagy idézzük emlékezetünkbe
1696. november végén az odera-frankfurti ösztöndíjak hírével, az akkori tél „kel-
lős közepén“ lovas szánon Enyedről Vajdakamarásra siető Pápai előtt a „magnus
heros“, Erdély legnagyobb államférfia, Bethlen Miklós „táncraperdülését“. Ezek a
férfiak tudatában voltak annak, hogy az egyetemes európai tudományossággal
Erdély csakis Európa leghíresebb egyetemeit fölkereső diákjai s ezek későbbi élő
európai kapcsolatai útján tudott lépést tartani. Szocialista s ezen belül nemzetiségi
kultúránk és haladásunk érdekében hány ifjú útját egyengettük a tudományok
nagy világközpontjai felé, s megtettünk-e minden tőlünk telhetőt, hogy külföldet
járt ifjúságunk útján hazánk népe s nemzetiségünk lépést tarthasson a tudomá-
nyos-technikai forradalom eredményeivel, s ezeket beépíthesse tudományos és mű-
szaki életünkbe?

Hazatérése után Pápai Páriz Ferenc 40 éven át élt és dolgozott úgy, hogy élete
és szolgálata középpontjában a *nevelésügy* és a *tudományok művelése* állott. Bá-
thori István és Bethlen Gábor óta tudták elődeink azt, amit a mai gazdaságtörténe-
szek úgy fogalmaznak meg, hogy egy társadalom rugalmassága, alkalmazkodó ké-
pesége, különösen nagy korfordulók idején, az „emberi tényezőn“ s ennek kulcs-
fontosságú, alakító tényezőjén: az emberi személyiség szabad kibontakozását szol-
gáló *oktatásügyön* fordul meg. Honterushoz és Gheorghe Lazárhoz hasonlóan Apá-

czai és Pápai Páriz Ferenc példája oktatásügyünk mai román, magyar és német felelőseit: tanítókat, tanárokat és nevelésügyi vezetőket figyelmeztet a korszerű oktatási struktúrák világméretű keresése és kikísérletezése közben az „emberi tényező”, a jövőt hordozó ifjúság alkotó testi, szellemi, etikai értékeit a mindenfokú anyanyelvű iskolázás útján optimálisan kibontakoztató feltételek megteremtésére és fejlesztésére. Ehhez természetesen hozzá tartozik azoknak a korszerű tudományos és műszaki struktúrákat hordozó nyelvismerteknek az elsajátítása, amelyek hazai és egyetemes viszonylatban nélkülözhetetlen csatornái a filozófiai-világneveti, tudományos és társadalmi-etikai értékek átadásának, befogadásának, cserének és gazdagításának. Apáczai és Pápai idejében az akkor legfejlettebb holland egyetemek, a történeti adatok bizonyossága szerint, valósággal versengtek a latin nyelvet kitünően beszélő és magas képzettségű erdélyi diákokért. Ez a modern nyelveknek a mainál sokkal eredményesebb, hatékonyabb tanítására és elsajátítására figyelmeztet, ha a népek nemes versenyében elődeinkhez méltók akarunk lenni, s létünket és haladásunkat újabb évszázadokra akarjuk biztosítani.

Amit Apáczai a *Magyar Encyclopaediával* tett, azt Pápai a maga eredeti és magyarul tolmácsolai műveinek egész sorával szolgálta: kora legfejlettebb filozófiai rendszerén és módszerén alapuló önismeretre, korszerű enciklopédikus műveltségre, közösségi és egyéni etikára: értékeink és intézményeink felelős ápolására, kölcsönös megbecsülésére, időálló és jövőbe mutató társadalmi és államrendszerre: a monarchikus és arisztokratikus kormányzati és államrendszerrel szemben a *népfelsetget hirdető demokrácia alapelveire* tanította és nevelte kortársait és a nyomukba lépő nemzedékeket. Mint aki átélt, s maga előtt tudatosította, hogy csakis ezeknek az értékrendszereknek, struktúráknak a közösségünk tudatába való integrálásával építhetjük be közösségünket és intézményeinket, tudományosságunkat és műveltségünket a XVII—XVIII. század nagy korfordulójának egyetemes európai struktúráiba, ennek az óriási feladatnak a hordozójává az *anyanyelvet*, megújításának feltételül pedig a *béke* szolgálatát tette. Munkássága mérőföldköveiként magyarul kiadott művei közül öt ezért hordozza címében nem jelszóként, hanem a testi és lelki, egyéni és közösségi lét igényelt és szolgált harmóniáját jelző *Pax — Béke* szót.

A kor egzisztenciális kérdéseire feleletet kereső és nyújtó Pax-köteteknek azonban van egy, az olvasó egyéni életprogramját, lételemét illető figyelmeztetése is. Pápai egy válságokkal, megrázkódtatásokkal terhes korforduló idején teremt meg a *maga békességét* is mint munkássága, lételemét illető feltételét. A körülötte zajló történelmi események közepette gyógyít, szervez, levelez európai humanistákkal és peregrinus tanítványaival, s közben egymás után jelenteti meg egész sor olyan művét, amelyek úttörő jelentőségűek tudományos életünk és irodalmunk történetében. Az emberiség jelenkori, minden eddigénél nagyobb erőpróbát jelentő korfordulóján élő értelmiségi, tudós embereinknek ezt a sziklaszilárd etikai alapon, közösségi felelősségen nyugvó belső békességet kell kiharcolniuk, kialakítaniuk a maguk életében, hogy a fokozott társadalmi-közéleti igénybevétel, korunk vajúdása közben maradó művekkel és tettekkel szolgálhassák a jelent és a jövőt.

Műhelyvallomásnak indult soraimat legyen szabad műhelyvallomással zárnom. Miközben én is benne éltem e hét év alatt a rohanó idő és feladatai sodrában, szocialista társadalmunk szélesebb és szűkebb, közvetlen közösségeinek közzönhetően megadatott nekem az a belső békesség, melyből a fehér sorozat Pápai-kötete megszülethetett. A fő érdem a munkára hívó és ihlető enyedi tudós professzoré, akinek műveiből, hagyatékából, levelezéséből kellett kiválogatnom olyan gyöngyöket, virágokat és kalászokat (naplója címe szerint: margaretas, flores et spicas), amelyek a mai olvasókat, kutatókat az életmű további, feltárt és feltáratlan területeire csábítják majd. Ilyen értelemben alakult ki a bevezető tanulmány és a jegyzetanyag, amely részben összegezni igyekezett, részben néhány vonatkozásban tovább vinni a Pápai-kutatást, de egyes pontokon be kellett érnie a további kutatásokra váró kérdések jelzésével. Hogy mennyi kutatóval merült fel csak a kötet lezárása óta, elég, ha csupán utalásszerűen megemlítem, hogy azóta került elő könyvtárának egy újabb jegyzéke, jutott el hozzám tiz, eddig ismeretlen Pápai-level másolata, derült fény a nagy levelező és históriairásra serkentő partner, Jablonski püspök levéltári hagyatékának megközelíthetőségére, nem szólván — mint további feladatokról — a Pápaival kapcsolatban álló egykorú erdélyi főúri, nemesi családok, püspökök levéltáraiban feltárára váró további leveleiről, művei és kéziratok tűzetesebb szövegvizsgálatáról, fordításainak az eredeti művekkel való egybevetéséről, munkássága minden eddigénél elmélyültebb filozófiai, etikai, államtudományi, orvostudományi, teológiai, nyelvi-stilisztikai stb. áttanulmányozásáról, a kortársak közül a harcos Dézsi Márton, a karteziánus vitairatával európai hírvé vált kolozsvári unitárius tanár, Régeni Pál Mihály, az ellentáborhoz

tartozó, hatalmas erejű puritánus szónok, Tófeus Mihály munkásságának a korképet teljesebbé tevő feltárásáról. Bizzunk benne, hogy a fehér sorozat Pápai-kötete nemcsak összegezést, hanem indítást és ihletést is nyújt a vele és korával kapcsolatos további kutatásokra.

S végül, mert a kötet ismertetéseiből helyszüke miatt rendszerint kimaradnak, s mert a kötet magyarító jegyzeteinek bevezetésében az érintettek szerény-sége nem engedte meg nevük megemlítését, had szóljak részben fordító, részben kiadói munkatársaimról. Illesse köszönet Puskás Lajost, Victor Mariant, Józsa Jánost és Kovács Erzsébetet a latin nyelvű prózai szövegek, Tóth Istvánt, a tudós költő-tanárt a latin, román, francia versek ihletett és hűséges tolmácsolásáért, Szabó Györgyöt pedig valamennyi latinból készült fordítás igényes lektorálásáért. Közreműködésük nélkül elképzelhetetlen lett volna Pápai teljességre törekvő megszólaltatása.

A Kriterion munkaközösségéből a legnagyobb hálával kell megemlékezni a kötetet tudományos igényességgel lektoráló Benkő Samuról, a tudós szerkesztő Dávid Gyuláról, a sajtó alá rendezésben fáradságtalan Hatházi Ferencről és Bálint Lajosról, s mint aki tartalmában és terjedelmében magáévá tette s a Kriterion Kiadó részéről a kötet megjelentetését biztosította: Domokos Géza igazgatóról. Bennük Pápai egykori harcostársa és kiadója, Misztótfalusi Kis Miklós méltó utódjaira talált. Így született meg az egyéni feladatvállalásból közösségi teljesítménnyé lett Pápai-kötet.

Fogadja a *Korunk* politikai-világnézeti, tudományos, irodalmi és művészeti életünk teljesítményeit felelősen számon tartó és értékelő munkaközössége s a meghívottak baráti köre őszinte köszönetünket a Pápai-kötet gondozói iránti kitüntető figyelmükért.

Nagy Géza

Az Encyclopaedia erkölcsi jelentéséről

Körülményeim szerencsés fordulatai folytán aránylag korán megismerhettem Németh László esszéit és tanulmányait. Még középiskolában, a sepsiszentgyörgyi kollégiumban, az igazságra vágyó ifjú szenvedélyével olvastam a *Tanú* néhány szakadozott példányát. Lényegében Németh László írásai vezéreltek Apáczai Csere János életműve felé, jóval később a *Tanúhoz* hasonlítható vállalkozást kerestem a történelmi időben. Mikor tanulmányoztam a *Magyar Encyclopaediát*, írójában „a szellem emberét“ fedeztem fel, aki a XVII. században meg tudta valósítani a jelenségek együtt- és egyben-látását, a valóságot a megértés hálójába fonta, felismerve az emberi lét értelmét és célját.

Azt is éreztem, hogy nem elég a világról okosat mondani vagy írni, ha az a közösségtől elszakított elvontság marad. Apáczai Csere János a *Magyar Encyclopaedia* bevezetőjében „clare et distincte“ megfogalmazta, hogy szerencsétlen az a nép, amelyiknek a tudományokat idegen nyelven kell megtanulnia. „A fő indító okom az vala: hogy a magyar nyelven irt tudományos könyvek nélkül szűkölködő nemzetemen tölem kitelhetőképpen segítenék, s oly könyvet adnék a magyar ifjúságnak kezébe, melyben az anyai nyelven többnyire minden szép és hasznos tudományokat olvashatna.“ Apáczai művelődéstörténeti érdeme, hogy felismerte az anyanyelvű tudományosság és oktatás megteremtésének szükségességét. A „szép és hasznos tudományoktól“ várta az ország sorsának jobbra fordulását, az elmaradott társadalmi viszonyok megváltozását. Mint kolozsvári tanár, fáradságot nem ismerve dolgozott az oktatás korszerűsítésén, még arra is jutott ideje, hogy akadémia-tervezetét a fejedelem elé terjessze. Az „első magyar nyelven világra“ bocsátott ismerettár lényeges tartalmi eleme, hogy elsősorban filozófiai és természet-tudományi ismereteket foglal magában, mert korának legkorszerűbb tudásával akarta Erdélyt az európai népek közösségéhez kapcsolni.

A mostoha történelmi viszonyok és az országra szakadt külső veszedelem megakadályozták Apáczai reformterveinek megvalósításában. De Apáczai hagyománya és magatartásának példája ma is időszerű: egy nép, nemzet vagy nemzetiség létének csak anyanyelvű kultúrája adhat értelmet és történelmi távlatot.

Az újkor hajnalán az értelmiség kétségbe vonta a megcáfolhatatlannak nyilvánított szövegek igazságát, a transzcendens rejtélyek keresése helyett a valóságot kezdte kutatni. A történelem első tudományos forradalma elválasztotta a természetfilozófiát a teológiától. Descartes csak azt ismerte el igaznak, ami az Ész fényénél is bizonyítható. A protestáns vallások „világi tájékozódása“ a valóság tudatos formálása felé terelték az egyén és közösség tevékenységét, az ésszerűség és a munka ethosza lett fokmérője az értelmes életnek.

Apáczai Csere János magatartásában is szintetizálta korának szellemi törekvéseit. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom: Ő volt történelmünkben az első olyan értelmiségi, aki a dogmák, féligazságok, ideológiai csoportérdekek ellen kristálytiszta erkölcsiséggel törekedett a jobb, igazabb, a történelmi fejlődéssel egybeeső reformok megvalósítására. Kétkedett, hogy helyesen tudjon cselekedni, elutasította az életet megmerevítő tekintélytisztelést.

A puritán erkölcsiség tisztaságával írta: „Ne tartsad azt sajátodnak, hogy régi, nemes, érdemes és dicsérettel magasztaltatott nemzetből eredtél.“ Csak a munkával szerzett érdemekre lehetünk büszkéek, minden egyéb önámító cifraság. Az a nép vagy egyén, aki őseinek valóságos vagy feltételezett érdemeiből akar magának dicsőséget szerezni, ködképeket kerget, és kísérteteket idéz. A kísértetjárástól nem lesz nagyobb, érdemekben gazdagabb.

Az Apáczai—Basirius vita nem volt más, mint a reformer-puritánus Apáczai összeütközése az államegyház érdekeit védő dogmatikus konzervatívokkal. Nem rettent meg a fejedelem előtt sem, az egykori feljegyzések szerint az okos tanács sem tudta visszatartani, hogy ki ne jelentse: a presbiterianizmus ellen felhozott érvek felületesek. Galileo Galilei sorsa vagy a gyulafehérvári vita több, mint a kútfők lapjain megörökített esemény, Galilei és Apáczai drámai viszonya az államegyházhoz (a társadalomtól elidegenült intézményhez), viselkedésük, emberségük, módszerük az újkori alkotó értelmiségre jellemző kutató, kereső, dogmákat elutasító magatartást példázza. Apáczai Csere János a kötöttségektől és a fontolgatásoktól mentesen kutatta a valóságot, hogy alárendelje az ember szükségleteinek, a tekintély ideológiájával az önálló gondolkodást, a véleményalkotást állította szembe, hogy jobb idők köszöntsenek arra a népre, amelyből vétetett. Azt is merem kockáztatni, hogy jóval Kant előtt a kanti etika imperatívusza szerint cselekedett, az embert célnak, és nem eszköznek tekintette, csak annak a törvénynek engedelmesskedett, amit önmaga tűzött maga elé.

Mostanában világszerte sokat vitatkoznak az értelmiség szerepéről. Én Apáczai Csere János és Németh László példaadásából tanultam meg, hogy az ésszel végzett munka önmagától senkit sem változtat értelmiségivé, az alkotó és erkölcsös magatartásban kell megnyilatkoznia az egyén értelmiségi voltának. Ez különösen fontos, amikor társadalmunknak és nemzetiségünknek oly nagy szüksége van kiművelt emberfőkre.

A megpróbáltatások nem fosztják meg az egyént tehetségétől; csak törhetetlen akarattal és elszántsággal valósíthatjuk meg önmagunkat, ahogy egykor azt Apáczai Csere János tette.

Fábián Ernő

Simon Sándor rajza

Sextil Pușcariu levelei Kristóf Györgyhöz

A nemzetközileg ismert romanista, Sextil Pușcariu (1877—1948) születésének századik évfordulóját az UNESCO világszerte megünneplésre ajánlotta. Pușcariu sokoldalú tudós, kitűnő szervező és szerkesztő volt. Külföldi tanulmányait Lipcse és Párizs után Bécsben fejezte be, ahol magántanári képesítést szerzett, s egy ideig az ottani egyetem első román szemináriumát is vezette. Pályája hihetetlen gyorsasággal ívelt felfelé: 27 éves korában, 1905-ben a Román Akadémia levelező tagjai sorába választja, majd egy év múlva megbízza *A román nyelv szótárának* szerkesztésével. Ugyancsak ekkor hívják meg a csernovici egyetem román nyelv és irodalom tanszékére professzornak: 33 éves fejjel lesz akadémikus. A legnagyobb feladatot azonban az I. világháború után kapja, amikor, mint erdélyi származású tudóst, őt bízzák meg az újonnan alapítandó kolozsvári román egyetem megszervezésével. Pușcariu nem egészen egy fél év alatt a legnevesebb román tudósokat nyeri meg a tanári karba. Mint első rektor és a román nyelvészeti és irodalomtörténeti tanszék professzora megalapítja az egyetem mellett működő, A Román Nyelv Múzeuma nevű intézetet, ahol a köréje csoportosuló filológusokkal a két világháború közötti időszak legrangosabb román nyelvészeti iskoláját hozta létre. Munkatársai közül elég, ha Vasile Bogrea, Teodor Capidan, Nicolae Drăgan, Gheorghe Giuglea, Sever Pop és Emil Petrovici nevét említjük. Ők indították el a világviszonylatban is úttörő jelentőségű román nyelvatlasz munkálatait 1928-ban. Az intézet 11 évfolyamot megért tudományos folyóirata, a *Dacoromania* nemcsak a nyelvészeknek, hanem az irodalomtörténészeknek is rangos fóruma volt.

Az első világháború idején s az azt követő években politikai szerepet is vállalt. Államtitkári tisztséget töltött be a külügyminisztériumban, majd 1922—1925 között a Népszövetség genfi ülésein részt vevő román küldöttség tagja volt. Talán ott, Genfben, a népek és nemzetiségek barátságáról, együttműködéséről tárgyalva foganhatott meg benne egy négynyelvű tudományos folyóirat terve, melynek címe a románul, magyarul, németül és franciául is azonos jelentésű *Cultura*, célja pedig az Erdélyben együttélő népek közti szellemi kapcsolatot ápolni és erősíteni. Sajnos, a folyóirat nem részesült kellő anyagi támogatásban, s így mindössze négy száma jelenhetett meg (1924. január, március, május, július).

Bár Pușcariut elsősorban nyelvészként tartják számon, több mint 500 munkája között számos irodalomtörténeti és irodalomkritikai mű is akad. A régi román irodalmat összefoglaló kézikönyve máig sem veszette el vonzerejét.

Mint már utaltunk rá, a kolozsvári román egyetem alapítóját, megszervezőjét tisztelheti Sextil Pușcariuban. Hatalmas levelezése nyelvészeti, irodalomtörténeti és szerkesztői tevékenységén kívül hű képet fest szervezőmunkájáról is. Ezúttal a színtér száz éve született Kristóf Györgyhöz (1878—1965) írt leveleit közöljük mint bizonyítékait annak, ahogyan az egykori rektor, majd prorektor az egyes tanszékek betöltéséről gondoskodott, illetve támogatta, munkatársul fogadta új kollégáit.

A kolozsvári román egyetem magyar tanszékét elméletileg még 1919-ben létesítették, már az első évkönyv is betöltetlen katedraként tünteti fel. Mint Onisifor Ghibu, Kristóf György és mások¹ írásos visszaemlékezéseiből kiderül, a tanszék betöltésére már az első években is akadt román, illetve német pályázó. Az egyetem vezetősége viszont ragaszkodott ahhoz, hogy ezt a politikailag is jelentős állást rangos, magyar anyanyelvű tudós foglalja el. Ennek azonban kétféle akadálya volt. Egyrészt a régi egyetem esküt nem tett tanszemélyzetének többsége kivándorolt Magyarországra, másrészt az erdélyi magyar intelligencia hangadói értelmetlen passzivitást mutattak és vártak el mindenkitől a román egyetemen szemben. A trianoni békeszerződést követően, mikor a román nemzeti állam kiteljesedése bevégzett politikai tényné vált, ez a „passzív rezisztencia” rendre feloldódott, s egyre többen vállaltak állami állást. Így 1921-ben már nem is egy magyar anyanyelvű filológus érdeklődött a szóban forgó tanszék iránt.

Kristóf György (1878—1965), a kolozsvári egyetem abszolvensé, aki Budapesten szerezte meg a bölcsészdoktori címet, 1903-tól megszakítás nélkül a szászvárosi Református Kun-kollégiumban tanított magyart és latint. A világháborút követő bizonytalan években, mikor a felekezeti iskolák nyilvánossági jogának megvonása veszélyeztette a már számottevő tudományos munkássággal rendelkező hétgyermekes családapa megélhetését, érthető, hogy minden erejével egy központibb fekvésű kollégiumba vagy főiskolai tanszékre igyekezett kerülni. Mäskülönbzen az akkor kibontakozó önálló irodalmi élet megszervezésében is szerepet akart vállalni.

Jelenleg az Allami Levéltár kolozsvári részlegében örzött, több mint ezer kéziratot tartalmazó Kristóf-hagyaték levelei nem egy szempontból megvilágítják egyetemi tanári kinevezésének előzményeit. 1921. július 8-án keltezett levelében Buday Árpád, Kristóf diákkori barátja, a későbbi régészprofesszor úgy tudja, hogy Gyalui Farkast talán már ki is nevezték a tanszékre, Csüry Bálint viszont nem pályázott, és Kiss Ernő előzetes tapogatózásaí sem jártak eredménnyel. Nincs adatunk rá, hogy kinek a közvetítésével vette fel Kristóf az akkori prorektorral, Sextil Puşcariuval a kapcsolatot, de 1921. július 17-én levelet kapott tőle, amelyben közli, hogy a magyar tanszék betöltetlen. Az alább közölt levelek fényt vetnek a további fejleményekre is. Szintén ebben az ügyben — teljesen ismeretlenül — Kristótot levélben keresi fel Vásárhelyi János dési református lelkész, a későbbi püspök. Mint az október 17-én és november 2-án kelt levelekből kitűnik, a német nyelv professzora, Dr. Gustav Kisch, a magyar tanszék betöltésének referense érdeklődött tőle a pályázatnál számításba jövő jelöltekről. Vásárhelyi Kristófra gondolt. Kristóf még novemberben felkeresi Kolozsváron Kischt, s ezután ök is rendszeresen leveleznek. December 27-i levelében Kelemen Lajos arról számol be, hogy Kisch véleményét kért Kristófról tőle és Gyalui Farkastól. Mindketten kedvezően nyilatkoztak. Kristóf egykori tanítványa, a szászvárosi kollégium végzettje, Friedrich Lang német lektor levelei is nyomon követik az ügy alakulását. Mindezeket összegezve kitűnik, hogy amikor az egyetem magyar tanszékét a *Monitorul Oficial* 1922. január 3-i számában meghirdették, az illetékesek Kristóf sikerére számították. Az állásra még ketten nyújtották be pályázatukat: Dr. Borbély István, a kolozsvári Unitárius Kollégium, és Dr. Kovács S. János, a Kereskedelmi Akadémia tanára. Kolozsváron a legismertebb kétségtelenül Borbély István volt, a sajtó neki jósolt sikert. A pályázat eldöntése a korabeli szabályok értelmében hosszú időt vett igénybe. A kar négy professzora mellett a másik három romániai egyetem egy-egy képviselője is részt vett a bizottságban, amelynek elnökét a miniszter nevezte ki. Az esélyes pályázókat kollokviumra bocsátották. Addig is, míg a bizottság döntött, Kristótot bízták meg a tanszék ideiglenes betöltésével az 1921/22-es tanév második szemeszterére. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy miután Borbélyt és Kristótot kollokviumon meghallgatták, a pályázatot egyhangúlag az utóbbi javára döntötték el. Így Kristóf 1923-tól mint rendkívüli, 1926-tól pedig mint nyilvános rendes tanár adott elő az egyetemen.

Sextil Puşcariu alábbi levelei közül az első hármat németből, a többit románból fordítottuk. Bizonyára a nyelvészprofesszor nem volt biztos abban, hogy Kristóf megértene-e román nyelven írt sorait. Személyes ismeretkötésük után tisztázódott, hogy Kristóf, ha nem is beszéli jól, de érti a román nyelvet. Különbzen Alexandru Lapedatu miniszter utasítására a művészet- és vallásügyi minisztérium 1925-ben jelentős összeget utalt ki a magyar professzornak, mely lehetővé tette, hogy „román nyelvtudása tökéletesítésére“ négy és fél hetet a moldvai Agapia kolostorban töltsön. Puşcariu a levelek nagy részét a szülővárosához, Brassóhoz közel fekvő Törösvárról (Branról) írta, ide vonult nyaranta vissza nyugalomban dolgozni és pihenni.

Gaal György

Törösvár, Fogaras megye, 1921. július 17.

Igen tisztelt tanár úr!

A kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékét még nem foglalták el, minthogy a tanári kar igyekszik erre egy rangos tudóst megnyerni. Most, a szüniidőben a betöltésről nem döntenek, és csak összel fog a tanács ezzel a kérdéssel megint foglalkozni. Amennyiben Ön, tisztelt professzor úr, pályáznék a tanszékre, úgy kérem Önt, hogy a bölcsészeti kar dékáni hivatalának küldjön egy erre vonatkozó levelet, és ahhoz mellékelje eddigi tudományos munkáit, valamint egy curriculum vitæ-t. Akkor majd egy bizottságot választanak, amely a munkákról véleményt mond.

De mielőtt Ön megtenné a hivatalos lépéseket, jó volna, ha — amint ez egyetemi körökben szokásos — félhivatalos érintkezésbe lépne a legközelebbi szak-

társakkal, s ősszel személyesen Kolozsvárra jönne, itt a dékánal beszélne, és neki [válaszadási] kötelezettség nélkül átadná a dolgozatokat, vagy esetleg egyelőre egy évre átvénné a tanszék helyettesítését.

En, sajnos, nem vagyok illetékes arra, hogy önálló ítéletet hozzak a magyar filológia dolgában, különben arra kértem volna, hogy egyes dolgozatait nekem küldje el.

Kiváló tisztelettel,
Sextil Puşcariu

A ROMAN NYELV MŰZEUMA
Kolozsvár, Erzsébet út 23.

[19]21. XII. 18.

Igen tisztelt tanár úr!

Az Ön levelét és a benne foglalt iratokat megkaptam. A legutóbbi kari gyűlésen előhoztam a dolgokat, és elhatározták, hogy a magyar nyelv és irodalom tanszékét újból meghirdetik. A törvény kötelez a tanszék meghirdetésére, és el akarjuk kerülni, hogy azt mondhassák, e hely betöltésénél nem tartottunk be minden törvényes előírást. Mivel a nyilvánosságra hozatal után 2 vagy 3 hónapos időköznek kell eltelnie — nem tudom biztosan —, míg a bizottság szakvéleményt mond, sajnos, a tanszék végleges betöltése még februárban sem lesz lehetséges. De, hogy a hallgatók a következő félévben előadásokat hallgassanak, azt javasoltam, és a kar javaslatomat elfogadta, hogy egy bizottság már most adjon véleményezést munkáiról, s így a következő félévre bizzuk meg Önt a helyettesítéssel. Mivel Ön egy fél évre szabadságot kaphatna, nem volna akadálya annak, hogy februárban megkezdje a helyettesítést, és a következő félév folyamán sor kerüljön a végleges kinevezésre is.

A dékán úr a további fejleményekről hivatalosan is értesíteni fogja.

A legjobb kívánságokkal az új évre, amely remélhetőleg Önt mint nagyra-becsült kartársat körünkbe hozza,

tisztelettel,
Sextil Puşcariu

Töresvár, [19]22. VIII. 4.

Igen tisztelt kolléga úr!

Az Ön Kolozsvárra címzett levelét ma kaptam meg itt, nyaralás közben. Augusztus 20-a táján remélem, hogy Bukarestbe utazom, és akkor a minisztériumban az Ön ügyét újból megsűrgetem. Amint látom, az ügy még egy ideig elhúzódik, mert szünetelő van, s mivel a törvény bizottságot ír elő, amely nem egykönnyen fog összeülni, s mivel a iasi-i és csernovici kollégák csak októberben fognak Kolozsvárra jönni. En közben Csernovicra is írtam, hogy az ottani képviselő lehetőleg még szeptemberben jöjjön Kolozsvárra.

Türelmetlenségét annál is inkább megértem, mivel Önnek mint családapának az átköltözésre, valamint gyermekeinek beíratására stb. is gondolnia kell. De kérem, tartson ki, mivel mindenütt és mindenkor az egyetemre való kinevezés kétsédelemmel járt. Ezt saját tapasztalatból tudom. Ezzel szemben, ha egyszer, mint remélem, a tanszékét elnyeri, akkor egyetemi tanári tevékenysége teljes megelégedésére fog szolgálni.

Kiváló tisztelettel,
Sextil Puşcariu

Kolozsvár, [19]24. II. 25.

Tisztelt kolléga úr!

Ezen a héten nyomtatjuk a Cultura nagy részét. Jó volna, ha ezalatt Ön is Kolozsvárt lenne, hogy „imprimatur“-t adjon a magyar szövegre², s a Krónika rovatnál eldöntsük, a cikkek közül melyeket kellene hamarabb közölni, s melyeket lehet elhalasztani, ha nem jut hely valamennyi közlésére.

Ugyancsak ennek a hétnek a végén kerül sajtó alá a Dacoromaniába írt cikke³, s nagyon örvendének, ha személyesen is korrigálná (különösen a tulajdonnevek helyesírására való tekintettel).

Itt küldöm vissza Révay [!] E[rszébet] kisasszony levelét⁴. Örvendek, hogy a Cultura vigasztalást nyújthatott a tehetséges író özvegyének.

Tisztelő híve,
Sextil Puşcariu

[levelezőlap]

Tisztelt Kolléga úr!

Mielőtt elindulnék Genfbe, néhány sort írok Önnek, hogy közöljem, nyomon követtem kérvénye útját⁵ a minisztériumban. Jelenleg a szebeni szakfelügyelőségben van, ahol véleményezésre vár. Minden lépést megtettem annak érdekében, hogy elintézése ne késsék sokáig.

A lakás ügyében⁶ írtam Drăgan és Racovița uraknak, hogy érdeklődjenek. Legyen szíves Ön is beszélni velük. Lapedatu úr is közbelépett az Ön érdekében.

A Cultura következő száma⁷ dupla (150 lapos) lesz és csak visszatérésem után, októberben kezdik el nyomását. Kérem, készítse el addig a magyar anyagot.

Tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

[képeslap]

Törösvár (Fogarasz megye), [19]25. VII. 25.

Szeretett barátom és kollégám!

Megkaptam Jókairól írt szép munkáját⁸, s köszönetem fejezem ki azért az élvezetért, amelyet elolvasása szerzett. Kérem, adja át köszönetemet Bitay úrnak is.

Már majdnem négy hete Törösváron vagyok, élvezem az itteni csendet és pihenést. Elment-e a moldvai kolostorokhoz? Ha [Lapedatu] kollégánk megfeledezett volna ígéretéről, emlékeztesse rá egy levélben. Lehet, a jövő héten találkozom vele Bukarestben, egy napot töltök ott, miután megtartottam két előadásomat Vălenii de Muntén⁹, ahova holnap indulok.

Szívvelyes üdvözzel,

tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

A ROMÁN NYELV MÚZEUMA
Kolozsvár, Erzsébet út 23.

Törösvár, 1926. VIII. 19.

Szeretett kollégám!

Küldöm a kért cikket¹⁰. Kissé sietve írtam. Ha Kolozsvárt kérte volna, ahol feljegyzéseim vannak, anyaga gazdagabb és érdekesebb lett volna. Itt emlékezetből kellett megírnom. Mivel magyar nyelvtudásom eléggé csekély, megtörténhetik, hogy hibákat követtem el az idézett szavak helyesírásában, ezeket kérem, helyesbítse a fordításban. Írtam Pașca¹¹ úrnak — aki ezt a levelet majd átadja —, hogy legyen segítségére a kézirat kiolvasásában, s egyes, meglehetősen hosszú sike-rült, és ezért elég nehezen érthető mondatok kibogozásában.

Már csak egy hét szabadságom maradt, mert a hónap végén külföldre kell utaznom. Remélem, hogy ott jobb idő lesz, mint itt, ahol a hegyeket hó takarja.

A legszívélyesebb üdvözzel,

tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

Törösvár, 1930. VII. 15.

Szeretett kollégám!

Sietve válaszolom levelére, hogy személyesen semmilyen akadályát nem látom annak, hogy tudományos előadásokat tartson Magyarországon. Sőt, úgy hiszem, a két szomszédos ország érdeke, hogy minél szorosabb tudományos kapcsolatot alakítsanak ki, és senki sem illetékesebb Önnél arra, hogy eloszlasson egyes, határon túli téves nézeteket Romániáról.

Mégis, az Ön helyében, meglátogatnám Dr. Valer Moldovan tartományi vezérigazgató urat¹², aki különben kollégánk is a jogi karon, s közölném vele, hogy előadásokat szeretnék tartani. Biztos vagyok benne, hogy helyeselni fogja.

A szünetidőre a legjobbakat kívánja

tisztelő híve,
Sextil Pușcariu

JEGYZETEK

1. Vö. B.: *Magyar nyelvi és irodalomtörténeti előadások a kolozsvári egyetemen*. Irodalomtörténet, 1923. 61—63. — Onisifor Ghibu: *Universitatea Daciei Superioare*. București, 1929. 52. — Kristóf György: *A Kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtára*. H.n., 1943. 18.

2. Kristóf volt a Cultura magyar szerkesztője.

3. A Dacoromania III. (1922—1923-ra kiadott) kötete 1924-ben jelent meg. Ebben Kristóf *Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint* című tanulmányát (550—560.) és *Carol Révai (1856—1923)* című nekrológját (1085—1086.) közölték. Pușcariu valószínűleg az előbbi írásra utal.

4. Az 1924. II. 16-án Nagybányáról keltezett, Kristófnak címzett levél a hagyatékban található. A Cultura I. száma (64—69.) öt Eminescu-verset közölt Révai magyar fordításában. Ezt, valamint a honoráriumot köszöni meg a műfordító leánya.

5. Valószínűleg az 1923 októberében az oktatásügyi miniszterhez címzett kérvényről van szó (fogalmazványa a levéltárban). Kristóf 1923. II. 15-ig folyósított helyettesi fizetésének utólagos kiegészítését kéri anyagi nehézségekre hivatkozva.

6. Kristóf családja 1924 őszéig Szászvároson lakott, s ő maga is csak a tanítási hónapokban tartózkodott Kolozsváron. Többszöri kérvényezés után végül a Magyarországra kívándorló Buday Árpád történelmi intézeti tágas szolgálati lakását utalták ki neki.

7. A hagyatékban van V. Bologa szerkesztőségi titkár Kristófhoz intézett november 18-i levele, amelyben visszaküldi a magyar cikkeket, s közli, hogy anyagi alap híján a duplaszám nem kerülhet sajtó alá.

8. *Mauriciu Jókai. Biografie și caracterizare cu prilejul aniversării de o sută de ani de la nașterea lui. Din încredințarea și cu sprijinul Ministerului Artelor și al Cultelor. De dr. Gheorghe Kristóf, profesor de literatură maghiară la Universitatea din Cluj. Ca adaos: câteva nuvele caracteristice de ale lui Jókai. Traducere de dr. Árpád Bitay, profesor la Liceul de fete „Marianum” din Cluj. Minerva. Cluj, [1925].*

9. Vălenii de Muntén 1908—1914 és 1921—1940 között nyári szabadegyetem működött Nicolae Iorga vezetésével.

10. Nem tudtunk e magyarra fordított cikk nyomára akadni. A hét és félszáz címet tartalmazó Pușcariu-bibliográfiában sem szerepel (vö. Ilie Dan: *Bibliografia Sextil Pușcariu. Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași. Serie nouă. Secțiunea III. [Științe sociale], c. Limbă și literatură. Tomul XIV. Anul 1968. Fasc. 2. 211—239.*)

11. Ștefan Pașca (1901—1957) nyelvészprofesszor, akadémiai levelező tag akkoriban a Román Nyelv Múzeuma intézetben Pușcariu tanársegédje volt.

12. Dr. Valer Moldovan (1875—?) korábban több magas politikai tisztséget töltött be. Oktatásügyminisztériumi államtitkár, majd a szenátus elnöke volt. 1930 januárjában nevezték ki rendkívüli tanárnak a kolozsvári egyetem egyházi tanszékére.

Erwin Wittstock és a hazai magyar irodalom

A magyar—szász irodalmi kapcsolatok történetéhez

A két világháború közötti román—magyar—szász irodalmi kapcsolatok kutatása — minden eddigi eredmény ellenére — napjainkig alig jutott túl a kezdeti felmérésen. A napilapokban és folyóiratokban, köz- és magánlevéltárakban lap-pangó vagy irodalomtörténeti kiadványokban, illetve antológiákban szétszórtan meglevő, de az irodalmak közötti kapcsolatok átfogó bemutatása céljából egy helyre össze nem gyűjtött anyag a közelmúltbeli szellemi örökségünk iránt érdeklődő olvasó, sőt a szakkutatók számára is csak homályos, hézagokkal teli, tökéletlen képet nyújt. A hazai magyar (de éppúgy román és német) filológiai kutatás hibájául felróható törlesztetlen adósság immár évtizedek óta akadályozta, hogy világosan láthassunk abban a szövevényes kapcsolatrendszerben, amelyben a különböző nyelveken írók az említett korszak során pozitív és negatív előjelű megnyilvánulások mindegyre nehezebben kibogozható szálaiival a tartós irodalmi barátságok és éles világnézeti-esztétikai ellentétek pólusain helyezkedtek el. Rendszeres kapcsolatokon alapuló írói-emberi barátságok szövődtek, közös iro-

dalmi-művészeti esteket rendeztek, egymás munkáit fordították, a lapok különszámokat adtak ki a testvérirodalom legjelentősebb alkotóinak bemutatására, ismertetések jelentek meg könyvekről és folyóiratokról — ám azt sem szabad és lehet elhallgatni, hogy ez a két évtized nem volt csupán a baráti ölelkezések és kölcsönös dicsőítmények felhőtlen kora, hanem sokszor igen kemény hangú, feloldhatatlan (vagy akkoriban annak tűnő) ellentétekről tanúskodó polémiák harcos zaja is hallatszott, kíméletlen szavakkal bírálták egymást — mindegyik a maga valós vagy vélt igaza védelmében —, s nem egy hajdani barátság (akár írók, akár folyóiratok között) az elhidegülés útján a megnevezésbe, egymás alkotótevékenységének elhallgatásába torkolt.

Mindezek előrebocsátása után le kell szögeznünk, hogy a részkutatások továbbvitelében *elsődleges feladatunknak* a pozitív eredmények felmutatását tartjuk, mindannak összegyűjtését és közlését, ami abból a korból nemcsak két irodalom baráti kézfogásának a dokumentumaként maradt meg, hanem kedvezően hathatott az egyes írók, irodalmak fejlődésére is. Persze, ezzel összefüggésben, ezt követően szót kell ejteni azokról a forrongó vitákról, nézeteltérésekről is, amelyek negatív irányban befolyásolták a kapcsolatok alakulását, s nemegyszer az esztétika partjain átcsapva az ideológiai különbözőségek területeire áradtak ki.

A romániai magyar—szász irodalmi kapcsolatokat közelebbről vizsgálva, s az egyes írók közötti baráti szálakat követve, kiemelt helyen kell emlitenünk azt a szász író, aki életében is, művében is hídszerpet töltött be a két nemzetiség irodalma között. Erwin Wittstockról¹, a Nagyszébenben született, s előbb szülővárosában, majd a felszabadulás után Brassóban élő és alkotó prózaíróról van szó. Berde Mária, Kós Károly, Makkaí Sándor, Sényi László, Tamási Áron és más hazai magyar írók, irodalomszervezők barátjáról, aki a húszas évek második felétől kezdve Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Nagyenyeden és Brassóban, felolvasóesteken vagy baráti találkozóskor alkalmával, de főleg műveiben² állandóan tanújelét adta annak, hogy számára nem mellékes kérdés, nem udvariassági gesztus a más nyelvet beszélők életének, eszményeinek, problémáinak a bemutatása, ismeretése saját olvasói körében.

Magyarok és románok tiszteletét, sőt szeretetét kora ifjúságából hozta magával; a közvetlen, írói kapcsolatok fölvétele a húszas évek végén következik be. Magyar és szász írók, Aprily Lajos kezdeményezésére, 1928. július első felében Nagyenyeden találkoztak „megbeszélni közös dolgaikat”.³ A személyes találkozás már a következő hónapokban meghozza az első eredményeket: november 17-én sor kerül az *Erdélyi Helikon* íróinak meghívására a brassói *Klingsor*⁴ című folyóirat körül csoportosuló írók kolozsvári bemutatkozására.⁵ Az *Erdélyi Helikonban* Molter Károly így ír a magyar, szász és román közönség előtt lezajlott ünnepi rendezvény jelentőségéről: „Nem az erdélyi költészet háromnyelvű udvariasságát, eszmecseréjét szolgálja ilyen est, hanem minden komoly irodalmi élet alapkövetelményét: talajismeretet, a legmagasabb tárgyiasságot, tartalmas és henyé szóval el nem koptatható hazaszeretetet. Beszéde Erdély anyaságát, több gyermeket melegengető jóságát és a házi tűzhely meghittségét varázsolta elő a lelkekből.”⁶ Miután néhány mondatban jellemzi a résztvevők felolvasott műveit, ekképpen látja a fiatal Wittstock írásművészetét: „Erwin Wittstock talán a legfejlettebb íróművész a modern erdélyi német irodalomban. Kész mestere a szónak, nincs egy fölösleges szava, és alig van nála keresetlenebb varázsló a német szellem differenciáltsága idején. Pedig nem tud még szigorúan szerkeszteni, kötni, csak, mint a selyembogár, a lelke burkát engedi át fonálnak, csillogó gazdagságul másoknak. *Man ignoriert*⁷ című humoros novellája végignevettette a közönséget, ám azért érzett, hogy nem a poentírozott helyeken elsütött patronokat, hanem a bőséges meseptak üdítését köszönték meg a gyönyörködtetett hallgatók. A jelen fonásait nevetető igazmondással aligha tudja valaki jobban napvilágra csalni, mint ez a flott stílművész, akinek élet sugárzik minden alakjából.”⁸

A kezdet örömeiben a szász írók is lelkes hangon emlékeznek erre a találkozóra. Heinrich Zillich, a *Klingsor* főszerkesztője például ilyen lírai szavakkal indítja emlékeztetését: „Egyszer már tapasztaltam azt a mélységes szívéllyességet, amellyel ez a kör [utalás az *Erdélyi Helikon* írói körére. — R. J.] minket fogad,⁹ most azonban, amikor az őszinteség és barátság oly lelkesedéssel s erőtéljességét tekintve talán érdemtelenül fonódott körénk, az elfogódottság volt első lelki válaszuk. [...] Ott álltunk az öröm és a rokonszenv hullámai közepette, amelyek a zsúfolásig megtelt teremben való fellépésünkkor sohase tapasztalt erővel áradtak felénk.”¹⁰

A két folyóiratban szaporodik a fordítások, tanulmányok, lap- és könyvismeretetések száma¹¹, s az újabb csúcspontot a *Helikon* íróinak 1929. szeptember 28-i

brassói vizontlátogatása jelenti.¹² A következő években — ha nem is a kezdet lendületével — továbbra is figyelik egymás irodalmát, amíg a harmincas évek közepétől kezdve bekövetkezik az elhidegülés korszaka, amikor csak esetlegesen, nagy időközökben jelenik meg egy-egy híradás.

Kövessük most nyomon Erwin Wittstock és a hazai magyar írók kapcsolatát levelezésükben.¹³ Hogy a szász író kitűnően tudott magyarul, arról nemcsak a nyelvünkön megfogalmazott levelei, hanem főleg azok az irodalomesztétikai eszmefuttatásai tanúskodnak, amelyeket magyarul megjelent művekkel kapcsolatban vetett papírra. Makkai Sándor *Ördögszekér* című regénye például a történelem-ábrázolás objektivitásával olyannyira megnyerte a tetszését, hogy kedvet kapott a mű lefordítására.¹⁴

Nagyszében, 1928. július 21-én.

Méltóságos

Dr. Makkay Sándor
ev. ref. püspök úrnak

Kolozsvár

Méltóságos Uram!

Különböző oldalról figyelmessé lettem téve Méltóságod „Ördögszekérére“, és szándékom ezen regényt, amennyiben ez már eddig meg nem történt volna, és amennyiben csekély tehetségem e munkának megfelelné, és Méltóságod is kegyesen beleegyezne, német nyelvre lefordítani. Mivel sem a könyvpiacra, sem pedig a helybeli magyar könyvtárból (lévén állandóan kézben) eddig meg nem kaphattam, bátor vagyok Méltóságodat tisztelettel arra kérni, hogy nekem egy példányt eljuttatni kegyeskedjék.

A regény áttanulmányozása után a továbbiakra kegyes engedelmevel vissza fogok térni.

Személyemet illetőleg bátor vagyok az Erdélyi Helikon júniusi számában Molter Károly tollából származó ismertetésre¹⁵ utalni.

Legalázatosabb szolgálója:
[Erwin Wittstock]

Makkai Sándor válasza postafordultával érkezik:

Igen tisztelt Uram,

a mai napon vettem nagybecsű levelét, s örömmel adom elvi beleegyezésemet abba, hogy az *Ördögszekeret* németre lefordítsa. A könyvet a mai napon a címére elküldöttem.

Ha méltóztatik elolvasása után is úgy gondolni, hogy érdemes a lefordításra, akkor kérem majd írni nekem, hogy a feltételeinket és részlet-kérdéseket megbeszélhessük.

A Helikon 3. számában nagy gyönyörűséggel olvastam kiváló szép elbeszélését.¹⁶

Szíves üdvözlettel vagyok kész híve
Dr. Makkai Sándor

Cluj-Kolozsvár, Str. Brătianu 51.

1928. VII. 30.

A levéllel együtt Makkai megküldi Wittstocknak az *Ördögszekér* dedikált példányát, amit a szász író *Zineborn* című novelláskötetével viszonz. Ugyanakkor újabb (sajnos, csak részletben fennmaradt)¹⁷ levélben tér ki a regény érényeiére. Az író — Wittstock szerint — nagy művészi és lelki érzékenységgel ábrázolja a főhóst, Báthori Annát, s nem él az elkendőző szépítés eszközeivel, amikor olyan történelmi alakokat idéz meg, akik szomorú szerepet játszottak a szászok múltjában. Itt utal Báthori Gábor¹⁸ fejedelemre, aki a szászok kiváltságait megnyirbálta, elfoglalta Nagyszébet, és a Brassó mellett vívott csatában is kegyetlenségével tűnt ki. De Wittstock összefoglalóan így írja le véleményét: „A legmélyebben azonban mindenekelőtt az a honszeretet ragadott meg, amelynek ez a regény elsősorban a keletkezését köszönheti, az ősi nép és dicsőséges múltjának szeretete, amely minden sorában megszólal.“

A fordítás végül is Wittstock írói elfoglaltsága miatt nem készült el, ám e levelek többek között azt bizonyítják, hogy az írók nemcsak felolvasóestek alkalmával ismerték meg egymás műveit.

Wittstock és Sényi László, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság (KZSIT) főtítkára között 1928—1929-ben élénk levelezés¹⁹ alakult ki. Az alkalmat az szolgáltatta, hogy a Társaság a fiatal szász írók is meghívta egyik felolvasó ülésére.²⁰ Berde Mária, a KZSIT akkori alelnöke ugyanebben az ügyben fordul az íróhoz:²¹

Kedves Wittstock,

hozzám intézett leveléből örömmel értesültem, hogy január 10-én résztvesz Kemény Zsigmond-ünnepélyünkön. Előre is köszönöm, s óhajának megfelelően a Domokos Hotelben lesz a szálláshelye. De arra kérném, hogy már 9-én érkezzenek meg ide, mert aznap este titkárunkkal, Sényi úrnál hivatalos tea lesz, amelyen minden közreműködő megjelenik. — A következő napon megtekintheti a „Tétkát”.²²

A mielőbbi viszontlátásra! — Üdvözlí

Berde Mária

1929. január 4-én.

A következő év nyarán már egy közös párizsi antológia tervét közli Wittstockkal:

Kedves Wittstock,

remélem, hogy e soraim otthon találják, és egyben kellő munkakedvben. Fontos dologban kell ugyanis segítségét kérnem. Arról van szó, hogy a párizsi Massoni cég kiad egy „Fleurs Transylvaniennes” című almanachot,²³ amelyben szász íróktól is hozni fog írásokat. Kérem, legyen jó, intézze el a Klingsor útján, hogy a nevesebb szász írók, elsősorban persze a Klingsor tagjai küldjék be e célra írásukat az alanti címre a következő módon:

A prózáírók 1—2 rövid novellát, a versírók 2—4 verset, mellékelve életrajzi adataikat és pontos címüket,

Mons. Pierre Massoni, éditeur, Paris, 129, Boulevard du Montparnasse, (Pour Mons. V. Lebourg) — címre.

A könyv részben Kemény János támogatásával fog kijönni, t. i. valamennyien vállalunk néhány példányt eladásra, stb.

Kérem, írjon azonnal, hogy miképpen intézheti el a dolgot, mi a Szépmíves Céh tagjainak körlevelet küldünk; ha szükséges, azt elküldhetjük a szász íróknak is, ez esetben azonban kérem azoknak címét Kovács László titkár úrhoz juttatni.* Jobb volna azonban mégis, ha a Klingsor maga intézkednék. Mivel a fordító most akar nélkülözni a munkának, kérem, hogy azonnal intézkedjenek.

Mindenesetre nagyon jó reklám és nagyon emeli tekintélyünket egy ilyen vállalkozás.

Szives és meleg üdvözetlet:

Berde Máriától

1929. jún. 14.

* Kolozsvár, Str. Brătianu 22. Kovács címe.²⁴

Az év júniusa és októbere között Wittstock valószínűleg újabb levelet írt, és több cikkével együtt a Helikon-írók brassói estjéről beszámoló írását is mellékelte. Erre érkezik a válasz:²⁵

Marosvásárhely, 1929. okt. 29.

Kedves Wittstock,

mivel én is a legfoglaltabb emberek ligájához tartozom, csak most köszönhetem meg Önnek kedves levelét és a mellékelt cikket. Egy belső hang azt sítja nekem, hogy Ön a szerzője a cikknek, amely a brassói estről a Siebenbürgisch-Sächsisches²⁶ Tageblattban megjelent. Tehát még egyszer nagyon köszönöm. Ami a balladám²⁷ illeti, Hajek megígérte, hogy lefordítja német nyelvre, és a Klingsorban, valamint egy napilapban²⁸ közölteti. Előre is örülök, mert a vers így valóban közel kerül a szász közönséghez. Az az érdekes, hogy én úgyszólván semmit sem adtam hozzá ehhez a témához, édesanyám mesélgette nekünk gyakran, már kisgyermekkorunk óta, s már akkor mély benyomást tett ránk. Most, amikor magunk is kisebbségiekké lettünk, ez a családi esemény számomra szimbólummá vált: az igazi erdélyiség jelképévé, amelynek lényege a megértő tolerancia kelle-ne hogy legyen, mégpedig legkisebb követelményként, mert tulajdonképpen nem csupán megtünnünk, hanem megismernünk és szeretnünk is kellene egymást.²⁹ Nos, mi, írók megtettük a kezdő lépést³⁰ e feladat teljesítésére! — Cikkeit nagy érdeklődéssel olvastam, és emlékként megőrzöm őket abban az esetben, ha nem

kéri vissza őket. — Sohasem hittem volna, hogy Stephan Ludwig Roth bizonyos eszmék tekintetében annyival előbbre tartott, mint az egész mai fecsegés az emberek és népek jogairól.

Önt és feleségét a legszívélyesebben üdvözlöm!

Berde Mária

A következő Berde-levél személyes kéréssel fordul az íróhoz a Stephan Ludwig Roth-ballada német nyelvű megjelentetésével kapcsolatban:

Marosvásárhely, 1930. febr. 10.

Kedves Wittstock,

magához fordulok ebben a fontos ügyben, bár azt hiszem, hogy egyenesen a lap-hoz is mehetnék kívánsággal, de mindig jobb, ha van, aki szívügyének tekinti az ember dolgát, és gyorsan, pontosan elintézteti. Arra kérem, legyen jó azonnal helyet adni a Sieb.-Deutsches Tageblattban pár soromnak. Az történt ugyanis, hogy ott február ötödikén megjelent versemhez (Siebenbürgische Ballade) alul magyarázatot tettek, amely egyrészt teljesen ellenmond a vers tartalmának, másfelől valótlanságot tartalmaz. Az áll ugyanis e sorokban, hogy a szerzőző unokája egyik bírának, azok közül, akik St. L. Roth-ot halálra ítélték, holott, mint az a versből kitűnik, ő volt az, aki feleségének kérésére nem szavazott a halálra. Kérem, olvassa át gondosan a verset németül, s megérti, hogy mekkora tévedés van a jegyzetben, és azonnal korrigáltassa, mert anyám nagyon rossz néven venné, ha ilyen világitásban kerülne az ő apja a szász közönség lelke elé, holott éppen ellenkezőleg mint családi büszkeséget szokta emlegetni, hogy nagyapánk nem szavazott a halál mellett. —

Magára bízom a formát, ne legyen hosszú a rektifikáció, mert annak nincs helye és értelme, csupán két-három sor, de világos. A szerkesztő nevében történhetik, mert ha magam tiltakozom, az mindjárt rosszabbul fest.

Kedves és hosszú levelét megkaptam. Jelezni kívánom, hogy Kemény János vizsgái és betegségei miatt az almanach még nincs sajtó alatt, és ha volna valami kis novellája, még bele tudnók tenni. — Magam most végzem be a Céh számára regényemet,³¹ és ezen dolgozom, a legnagyobb szorgalommal úgy, hogy semmi más irodalmi munkára nem érek rá.

Kedves feleségét és magát szívesen üdvözlöm, kérésemet pedig szívére kötöm:

Berde Mária

Erwin Wittstock és Kós Károly levélváltásából 1934-es keltezéssel maradt fenn a két író változatlan barátságáról valló, de az akkori romló viszonyokra is jellemző néhány dokumentum:

Kedves Barátom!

Lehet, hogy már régen ad acta tettél engem, de ez engem nem zseníroz abban, hogy váratlanul és kéretlenül mégis írjak és — beszámoljak. Egyelőre nem egészen, csak félig pozitívumokról. A negatívum pedig az, hogy elsősorban könyvedet³² nagyon hosszú idő alatt és nagy megszakításokkal tudtam csak elolvasni, mert körülményeim olyanok voltak, hogy olvasásra igen-igen kevés időm jutott. És jól el akartam olvasni. Most arról, hogy hogyan vélekedem regényedről, nem írok. Téged — minden hízelgés nélkül — már régtől óta, amióta a Zinneborn-t olvastam, a mai szászok legszászabb és egyben legerélyibb író[já]nak, sőt embernek tartalak, ez a regényed pedig monumentális, súlyos építmény, amit minden jelenlegi német-nyelvű könyv közül legfontosabbnak tartok magyarra fordítani, — mert erre a könyvre, erre a mondanivalóra szükségünk van nekünk, erdélyi magyaroknak és szüksége van minden magyarnak. De ismerek hozzáértő embereket, akik még nálamnál is lelkesebben és elragadtatással nyilatkoznak könyvedről.

Már most: két kiadóval tárgyaltam, és egyiket reávettem, hogy — elolvassa, ill. elolvastassa a könyvet. Ez a Révai rt., szóval előkelő, régi pesti kiadó. Véglegesen nem nyilatkozott. [...] De éppen most készülök Pestre, és személyesen fogok vele komolyan és véglegesen beszélni. De Rózsavölgyi-vel, aki ma a legelőkelőbb pesti kiadónak számít, és valóban csak komoly könyveket és szépen ad ki, is szeretnék beszélni, kivált, ha jó, hozzáértő lektora van, mert ennél még jobb helyütt lenne a könyv.

A fordítás aztán más lapra tartozna. Annyit tudok németül és magyarul, hogy megállapíthattam: nem könnyű, sőt nehéz feladat ezt a könyvet jól, irodalmilag magyarra fordítani, hogy amellettt ne vesszen el az a zamatja, az az egyéni íze,

amije megvan a német eredetinek. Akárki nem fordíthatja le. Én mindenesetre megpróbálok ebben az ügyben is megbízható adatokat beszerezni. Én magam nem merek ennek nekivágni két okból: a Meschendörfer-fordítás³³ miatt néhány reám irigykedő német-nyelvtanár írókollegám megtámadott, mert bizony a sietség és a nem tökéletes nyelvtudás (nem tudok elég német szót és régi szótáram van csak) miatt, bizony belekerült néhány kellemetlen és a németnek nem megfelelő szó. Ambár éppen a bpesti kritikák éppen a fordítás szépségét nagyon és egyhangúan kiemelték. A másik ok az, hogy nekem kellene erre a fordításra jó félesztendő. És most nincsen erre időm. Sokféle és sok munkával vagyok megbízva, és hála istennek: építési tervezőmunkákkal, ami mégis az igazi mesterségem.

Ennyit egyelőre a könyvről. A Helikon legközelebbi számában akarok róla nagyobb cikket³⁴ írni; eddig nem értem erre sem reá. De ugyanakkor szeretnék a Helikonban rólatok, erdélyi szászokról más szempontból is írni. Az utóbbi 2—3 esztendő óta annyi minden történt, a német politikának, életnek, az egész német gondolatnak akkora fordulása az egész világon, hogy annak a Veleték kapcsolatos, reátok ható, a ti életeteket is átformáló hatásairól, és ennek főleg az erdélyi magyarságra és egész Erdély sorsára való lehető hatásairól és megmondásairól többet és többféle szempontból is szeretnék írni. Természetesen: szeretnék Veleték erről beszélni is, és fogom keresni az alkalmat, hogy egyiketekkel-másikotokkal a nyár folyamán találkozhassem. Talán elkerülhetek Szebenbe, Medgyesre, Brassóba. És talán kapok is tisztább képet a mai szász helyzetről és gondolkozásmódról, mint amit innen messziről magamnak alkotni tudok. Majd meglátjuk.

Szóval, én hamarosan pozitívumokról foglak értesíteni és addig is igaz, őszinte barátsággal köszöntelek

Kós Károly

Kolozsvár, [1]934. VI. 1.

Ui. Te nagy író vagy, de ha az írásmat el tudod olvasni, elősmerem, hogy Nagy Olvasó is vagy! De én gépbe még diktálni is nehezen tudok, írni nem.

Ebben a levélben találkozunk az első magyar Wittstock-kiadás tervével. Az író — Kós elutasító válaszára — más, kényszermegoldást keres:

1934. június 9-én.

Kós Károly
építész úrnak

Sztána—Allomás

Kedves barátom!

Hálás köszönet június 1-i leveledért, amelyet nagy örömmel vettem kézhez. Te, amint látom, ritka, de meglepő levélíró vagy. Mindennel, amit írsz, nagyonis egyet-értek, csupán azt a körülményt sajnálom, hogy a fordítást nem tudod magad elvégezni. Nem hiszem, hogy lehetne valaki a magyar írók között, aki jobban elvégezné a fordítást, a legkevésbé talán azok a tanárok, akiket említisz. Amit arról írsz, hogy csak egy „régí szótárod”³⁵ van, eredeti megjegyzés, amely Kós Károlyhoz illik. Én kész lennék, ha a fordítást mégis elvégeznéd, a legújabb szótárt neked ajándékozni.

Mostmár nagyon hálás lennék neked, ha Budapesten a Révaival és a Rózsa-völgyivel továbbtárgyalnál, és dűlőre vinnéd a dolgot. De ha valaki más gondoskodik a fordításról, én arra kérnélek, hogy egy előszót írj, amelynek a tartalmát ketten előzetesen megbeszelnők. De sokkal inkább szeretném, ha elfogadnád a következő javaslatot:

azt indítványozom, hogy Grete Gräser-Haupt³⁶ asszony Sopronból fordítsa le a kéziratot, amit kedvtelésből, tehát tiszteletdíj nélkül vagy csak nagyon csekély tiszteletdíj fejében kétségtelenül elvégezne, s ezután Te átvennéd a nyersanyagot a magyar fordításhoz, izlésed és képességeid szerint átdolgoznád és fordítóként jelenél meg. Grete Gräser-Haupt asszonynak az előszóban lehetne megköszönni a közreműködését. Szívből kérlek, fogadd el ezt a javaslatot.

Zillich és én is szükségét érezzük, hogy a politikai eseményekről magyar barátainkkal egyszer kibeszéljük magunkat. Erre remélhetően hamarosan sor kerül.³⁷ Nagyon örülnék, ha szándékozt, hogy Szebenbe ellátogass, mihamarább megvalósíthatnád, s ezennel meghívlak, hogy nálunk lakjál. Amióta nem láttuk egymást, valóban történt egy és más, ami érdemes volna az eszmecserére, egészen eltekintve annak a szükségességétől, hogy ismét találkozunk s megigyunk egymással egy pohár bort.

Kérlek, válaszolj azonnal, hogy megfelel-e neked a Gräser asszonnyal való megegyezés, mert akkor rögtön írnék neki.

Szívélyes üdvözléssel híved
[Erwin Wittstock]

Kéthónapi várakozás után rövid, sürgető levélben ismét Kós Károlyhoz fordul:

Nagyszeben, 1934. augusztus 14-én

Kedves Károly!

Még nem válaszoltál június 9-i levelemre. Kérlek, írd lehetőleg azonnal, mert nagyon szeretném tudni, sikerült-e neked Budapesten a Révainál vagy a Rózsa-völgyinél valamit elérned. Szeptemberben alkalmam adódik, hogy személyesen felutazzam Budapestre, s akkor magam is meglátogathatnám ezeket a kiadókat. Ezért nagyon kérek, írdjál valamit a fordítás ügyének jelenlegi állásáról.

A legszívélyesebb üdvözléssel híved
[Erwin Wittstock]

A fordítás ügye végül elakad, s csaknem negyven esztendő telik el, amíg az első magyar Wittstock-kötet³⁸ az olvasó asztalára kerül.

Tamási Áron és Erwin Wittstock 1929 januárjában, a KZSIT felolvasó ülésén³⁹ ismerkedett meg. Erre utal a következő levél indítása. Egyik regényének németre fordítását szorgalmazza Tamási:

Kolozsvárt, 1936. augusztus 2.

Kedves barátom,

bizonyára az egyik helikoni összejövétel alkalmából emlékszel reám: egyrészt ez a remény bátorít fel arra, hogy a következő ügyben Hozzád forduljak és a segítségedet kérjem.

Egy dr. Kollár Kálmán nevű úr, akit Budapestről régóta ismerek, most Wien—Amsterdam székhellyel német kiadóvállalatot létesít, s már az ősz folyamán szeretné kihozni „Jégtörő Mátyás” című regényemet. Tekintettel arra, hogy a száz írók közül Te állasz a legközelebb hozzám s a Te írásművészeted tartja leginkább a rokonságot az én székely írásmódommal, arra gondoltam, hogy vajjon Te nem vállalkoznál-e arra, hogy a regényemet németre lefordítsad. Ha mint erdélyi testvér és író-kollega ezt megtennéd, biztos volna a siker. És részben megcsinálná az utját annak, hogy Kollár a további terveit is jól be tudja váltani. Az a terve ugyanis, hogy a Duna-menti legjellegzetesebbeket hozná ki, természetesen a száz írók közül Téged.

Nagyon kérek, válaszolj rögtön a levelemre, és egyben írdjál Kollár Kálmán-nak is, akinek a címét alább fogom közölni Veled. Ha megszerezned nekem azt az örömet, hogy a regényemet lefordítanád (200 oldalas, és gondolom, október 15-re kéne), akkor rögtön elküldeném a regényt, Te pedig rögtön közölnéd Kollárral a feltételeidet.

Szíves válaszodat várom és vagyok

szerető barátod:

Tamási Áron
Cluj, Str. Dima 1. III. (Demian.)

Dr. Kollár Kálmán,
Amsterdam. Z. Sarphatipark 122.

Wittstock akadályokra hivatkozó válaszában az akkor már ismert nevű fordítót, az irodalomtörténész Harald Krassert ajánlja:

T.

8. August 1936

Tamási Áron úrnak

Kolozsvár
Str. Dima 1. III (Demian)

Kedves barátom,

természetesen nagyon jól emlékszem még Reád.

Az általad említett fordítást legnagyobb sajnálatomra nem vehetem át, és pedig azért, mert saját munkáimmal nagyon is túl vagyok terhelve. Ezen kívül közvetlenül egy kúra előtt állok, amelyet egészségi állapotomra való tekintettel Karlsbadban kell elvégeznem, ahol semmi alkalmam sincs a munkálkodásra.

Szívemből kívánom, hogy sikerüljön Neked valakit találni, aki a lefordítást meg-

felelően elvégezze. Kollár Kálmán úrnak ma egyidejűleg ilyen értelemben írtam.⁴⁰ Örülnek, ha más alkalommal segítségére lehetnek.

Szívélyesen üdvözölő szerető barátod

[Erwin Wittstock]⁴¹

A fordításra ismerőseim közül a legalkalmasabb Harald Krasser tanár⁴² volna: Nagyszeben, Leschkircherstrasse 13 (Calea Noastră 13). Talán feltűnt neked a Klingsorban megjelent irodalomtörténeti tanulmányaival s román versfordításaival is. Éppen most fordította le müncheni kiadóm, az Albert Langen—Georg Müller-Verlag számára Sadoveanu Balta című regényét, amely még ebben az évben meg fog jelenni. Esetleg hozzá fordulhatsz.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy az előbbieken közölt néhány adalék is bizonyítja, milyen szoros kapcsolata volt az évek folyamán Wittstocknak a hazai magyar írókkal. Ha a következőkben sor kerülhetne „magyar témájú” munkáinak alaposabb elemzésére, és szemügyre vennék publicisztikai írásait is (nem feledkezve meg felszabadulás utáni kapcsolatairól, például Áprily Lajossal folytatott levelezéséről), akkor igazi teljességében bontakoznék ki az a viszony, amelyet jelen írásunk főcímében fogalmaztunk meg.

Ritók János

JEGYZETEK

1. Erwin Wittstock (1899—1963) értelmiségi családból származott. Gyermekkorát részben szülővárosában, Nagyszebenben töltötte, részben a Szeben megyei Feleken, majd Berethalomban és Nagydisznódon, ahol apja lelkész-ként működött. A geszvári gimnáziumba íraták be, de a háború kitörése után, egyéves tűzérképézet követően a keleti, majd az olasz frontra kerül. A háború után egy évig Kolozson házitánító, 1919—1922 között a kolozsvári román egyetem joghallgatója (az ügyvédi vizgát csak 1944-ben teszi le). Nagyszebenbe visszatérve közhivatalnoki állást vállal, közben egy ideig Bukarestben él. 1939-ben Berlinbe távozik, de hamarosan visszatér Nagyszebenbe. Itt 1945-ben ügyvédi irodát nyit. Első felesége halála után, 1947-ben második felesége városába, Brassóba költözik. Itt tanárként működik 1956-ig. Ettől kezdve az irodalomnak szentelhette életét, miután a román írószövetség nyugdíjat ítél meg számára. 1962 utolsó napjaiban hunyt el.

Első irodalmi kísérleteit álnéven közli 1919-ben az expressionista *Das Ziel*-ban, majd 1920-ban az *Ostland* hasábjain. Ezek az ifjúkori versek még csupán irodalmi „ujjgyakorlatok”; prózairóként 1925-ben jelentkezik a *Klingsor* hasábjain, s első írásai máris felhívják a figyelmet elbeszélőtehetségére.

Főbb munkái: *Zineborn. Geschichten aus Siebenbürgen*, 1927 (nov.); *Bruder, nimm die Brüder mit*, 1933 (reg.); *Die Freundschaft von Kockelburg*, 1935 (elbesz.); *Station Oneifreit*, 1936 (elbesz.); *Miesken und Riesken*, 1937 (elbesz.); *...abends Güste...*, 1938 (elbesz.); *Der Hochzeitsschmuck*, 1941 (elbesz.); *Siebenbürgische Novellen und Erzählungen*, 1955 és 1956 (elbesz.); *Freunde*, 1956 (elbesz.); *Die Begegnung*, 1957 (nov.); *Der falsche Malvasier*, 1970 (elbesz.); *Das Jüngste Gericht in Altbirk*, 1971 (reg.).

Az író fia, Joachim Wittstock irodalomtörténész *Erwin Wittstock. Das erzählerische Werk* címmel (1974) könyvet írt édesapja prózairói tevékenységéről. Az életrajzi adatokat, valamint a könyvezeti adalékok java részét ebből a munkából vettem. Itt mondom köszönetet Joachim Wittstocknak azért a szívélyességért, amellyel édesapja magyar vonatkozású levelezését rendelkezésemre bocsátotta.

2. Elbeszéléseinek gyakran van magyar szereplője: Keresztesi Ibolyka (*Siebenbürgische Bärenjagd*), Mikó gróf (*Der falsche Malvasier*), Molnár Lajos, Makó Gábor, Jeney Kálmán (*Der Sohn des Kutschers*), Hollós, Kosztolányi Béla (*Hollosch*), Pogány Pázmány, Csányi Gizella (*Die Hexensalbe*) stb.

3. Magyar részről, a szervező Áprilyl kivül, Berde Mária, Gyallay Domokos, Járosi Andor, Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, Szentimrei Jenő és Tabéry Géza, szász részről Otto Folberth, Ernst Jekehus, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich volt jelen a találkozáson. (Vö. Otto Folberth: *Die Stunde der „Siebenbürgischen Seele“*. Südosdeutsche Vierteljahresblätter, 1968. 1: 18—23.)

4. 1924—1939 között megjelenő irodalmi folyóirat. Alapításától kezdve Heinrich Zillich a főszerkesztője; ennek Németországba történt távozása után

a Tamásinak szóló levélben említett Harald Krasser vezető a lapot, amelyet 1939-ben — a nagynémet ideológia hazai szövívoí részéről jövő, egyre növekvő külső nyomás hatására — beszüntet.

5. A „szász est“ résztvevői: Heinrich Zillich (bevezető, versek, karcolat), Adolf Meschendörfer (versek, karcolat), Hermann Klöß (drámaiköltemény-részlet), Egon Hajek (versek, regényrészlet), Otto Folberth (novella) és Erwin Wittstock (novella). A szintén meghívott Bernhard Capesius nem vett részt a felolvasóesten.

6. Molter Károly: *Szász írók Kolozsvárt*. Erdélyi Helikon, 1928. 7:556.

7. Ezt a novellát olvasta fel a KZSIT 1929. január 10-i ülésén is.

8. Molter Károly *i.m.* 557.

9. Utalás a nagyenyedi találkozóra (lásd a 3. számú jegyzetet).

10. Heinrich Zillich: *Der sächsische Dichterabend in Klausenburg*. Klingsor, 1928. 12:441.

11. Többek között Áprily Lajos, Bernhard Capesius, Ernst Jekelius, Kacsó Sándor, Molter Károly, Reményik Sándor, Heinrich Zillich nevével találkozunk.

12. A brassói Helikon-esten felolvasott Berde Mária, Molter Károly, Finta Zoltán, Bartalis János, Kádár Imre, Kacsó Sándor, Nyíró József és Szombati Szabó István. — Ezúttal magyar író, Finta Zoltán ír a Zillichéhez hasonló lelkes hangon a találkozóról: „... a megismerkedés ünnepélyes kereteiből is kicsendülő baráti hang melegsége íme rámutat a követendő irányra: régi közömbös szomszédságból lehet még atyafiságos ösztetartás is, amely a magyar és a szász kultúra frontján emberi értékekért küzd vértelen fegyvereivel a szellemnek!“ -fz-: *Honfoglalás a jövőben*. Pásztortűz, 1929. 21: 502.

13. Amint a bevezető részben említettük, a levelezés egy része még nem került felszínre, ezért hiányoznak néha a későbbi utalások alapján feltételezhető előző levelek.

14. A magyar nyelvű gépirásos eredeti másodpéldánya, aláírás nélkül.

15. Molter Károly: *Zineborn. Wittstock Erwin novelláskötete*. (Nagyszében, 1927.) Erdélyi Helikon. 1928. 2: 156—157.

16. Erwin Wittstock: *Petrus Litzki és a keresztyénüldözések*. Fordította Áprily Lajos. [Nagy Imre fametszet-illusztrációjával.] Erdélyi Helikon, 1928. 3: 190—198. — A szerző később átdolgozta ezt a novellát (új címe *Die Verfolgung* lett), s az előbb jelen írás szerzőjének fordításában jelent meg (Utunk, 1957. 11.), majd B. Fejér Gizella fordításkötetében (lásd a 38. számú jegyzetet).

17. A levél a második oldal alján, mondat közepén félbeszakad, ezért tekintjük csupán töredeknek.

18. Érdekeséggé emlíjtük meg, hogy az erdélyi szász tájszótár anyagának tanúsága szerint a szász nép sok helyen a baljós emlékezetű fejedelem nevét pejoratív rövidítéssel „der Gábor“-ként őrizte meg.

19. Hat Sényi- és négy Wittstock-levél maradt fenn. Az utóbbiak közül három (1928. XII. 14.; 1928. XII. 26.; 1929. I. 13.) megjelent *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája* című kötetben. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1973. — A levelezésből kiderül, hogy Wittstock kérte felvételét a KZSIT-be, amely 1929 elején meg is választotta tagjai sorába.

20. A felolvasó ülésen fellépett még: Kemény János (megnyitó), Mécs László (versek), Tamási Áron (karcolat), V. Hegyi Lili operaénekesnő és dr. Láni Oszkár (zongorakíséret).

21. Német nyelvű, kézírásos levél.

22. Azonos tartalmú Sényi László 1928. december 18-i levelével.

23. Az antológia ügyét Berde már a negyedik marosvécsi Helikon-találkozón is felvetette: „Berde Mária egy francia antológia tervéről számolt be, melynek keretében az erdélyi írók és költők mutatnák be java termésüket. A könyv kiadására a Massoni cég tett ajánlatot, az anyagot Lebourg fogja lefordítani »Fleurs Transsylvaniennes« gyűjtőcím alatt. Exotikum kell a jó franciáknak — fejezte be előadását. — Molter Károly, a társaság örökeleven tréfacsinálója, közbeszólt: — Pennsylvániára fognak gondolni, de az nem baj. Mellékeljük Tamási Áront tomahawkkal.“ * * * *Negyedszer szállták meg Erdély írói a marosvécsi várat*. Pásztortűz, 1929. 16: 374.

24. A levél hátlapján Wittstock tintával a következő neveket jegyezte fel (valószínűleg az említett antológiában való szerepeltetés céljából): Zillich, Meschendörfer, Hajek, Folberth, Capesius, Jekelius.

25. Német nyelvű, gépirásos eredeti.
26. Berde tévesen írja a lap címét. Helyesen: *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. (Lásd a következő levelet is.)
27. Az *Erdélyi balladáról* van szó, amely a szászok múlt századi szellemi vezérének, Stephan Ludwig Rothnak a halálával kapcsolatos. Roth, a szászok jogaiért harcolva, szembekerült a kor uralkodó rétegével, s bár Bem személyesen is védelmébe vette, Csányi László kormánybiztos parancsára 1849. április 21-én Szászmuuzsnán letartóztatták, Kolozsvárra szállították, s itt végezték ki május 11-én. Berde nagypapja a formálisan kinevezett „vérbíróságban“ részt vett, s a halál ellen szavazott.
28. Csak a *Tageblattban* jelent meg (1930. II. 5.), innen átvette a brassói *Kronstädter Zeitung* (1930. II. 16.).
29. A ballada két sora ezt így fejezi ki: „Így jó, így: vissza sohase véteni / Császáriának, szászának, románnak, senkinek.“
30. A „kezdő lépést“ a kolozsvári és brassói találkozó jelentette.
31. Utalás a *Földindulás* című regényre, amely 1931-ben jelent meg.
32. Kós a *Brüder, nimm die Brüder mit* című regényről beszél.
33. Kós Károly lefordította Adolf Meschendörfer *Die Stadt im Osten* című regényét (*Corona*. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1933). A fordításba — „a sietség és a nem tökéletes nyelvtudás“ miatt, ahogy maga Kós írja — „leiterjakabok“ is becsúsztak, s ezt Berde Mária Marosvécsen megemlítette (az inas gazdájából — *Patron* — így lett *hüvely!*). Kós 1970-ben adott interjújában így emlékszik az esetre: „...Berde Mária (német—magyar szakos tanárnő) a legközelebbi helikoni írótalálkozó alkalmával nyilvánosan és nagyon gorombán nekem támadt bírálatában, hogy ti. »aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul«. Mire én ugyancsak nem szelíden azt válaszoltam: »Elég baj, ha azok, akik állandóan szónokolnak a szász—magyar barátságról, és jobban tudnak németül, mint én, csak kritizálni tudnak, de fordítani restek; talán, mert ez nem fizeti ki magát Transzilvániában.«“ Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar—román irodalmi kapcsolatokról*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1972. 15—16. — Jegyezzük meg, hogy utolsó mondatában viszont Kós Károlynak volt igaza...
34. A regényről nem Kós, hanem Abafáy Gusztáv írt két évvel később (Erdélyi Helikon, 1936. 2: 138—140.).
35. A német nyelvű levélben e két szó magyarul szerepel.
36. Joachim Wittstock levélbeli (1977. XII. 20.) közlése szerint Grete Graeser, szül. Haupt von Scheurenheim édesapja távolabbi rokonságához tartozott; irodalmi tevékenysége nem ismeretes.
37. Ha ilyen találkozóról nincs is tudomásunk, a párbeszéd a lapokban folytatódott. Kós így írt egy év múlva: „...valljuk be magunknak, hogy azt a szellemi szövetséget, melyet magyar és szász írók mindkét részről (most már tudjuk) igaz hittel és bizó reménységgel kötöttünk, a *politika zavarta meg*. [...] Éppen a Klingsor cikke győzhetett meg arról, hogy fajelméletek és nemzeti politikák felett is tiszta és hűséges egyetértésben kell hogy találkozzék ezen a földön szász és magyar író és művész, közös emberi kultúránk őszinte tiszteletében, egy sorsban együtt élő népeink jövődjének békés építésében, igazi erdélyi összetartásban.“ Kós Károly: *A szászok és mi. Válasz dr. E. Jekeliusnak a „Klingsor“ augusztusi számában megjelent „Ungarisch—Sächsische Literaturbeziehungen in Siebenbürgen“ c. cikkére*. Erdélyi Helikon, 1935. 8: 618—619.
38. Erwin Wittstock: *Látomás*. Elbeszélések. Válogatta és fordította B. Fejér Gizella. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1973. — Wittstock novelláiból románul is megjelent több kötetnyi válogatás.
39. Lásd a 20. számú jegyzetet.
40. A magyar nyelvű levél szövege (aláírás nélkül): „T. Dr. Kollár Kálmán úrnak. — Amsterdam, Z. Sarphatipark 122. — Igen tisztelt Kollár úr! A másolatban mellékelte levél eredetijét ma Tamási barátomnak elküldtem, és ezen úton is sajnálatomnak adok kifejezést, hogy a munkát nem vállalhatom el. — Szívélyesen üdvözlő [Erwin Wittstock].“
41. A magyar nyelvű, gépirásos eredeti másodpéldánya, aláírás nélkül. Az utóirat német nyelven íródott.
42. A már említett Harald Krasser tanár Sadoveanu-fordítása 1936-ban jelent meg *Nechifor Lipans Weib* címmel. A közismerten baloldali nézeteket valló, antifasiszta Sadoveanu regényének kiadása Münchenben, három évvel Hitler uralomra jutása után — ez több, mint érdekes irodalomtörténeti adalék!

A politikai sajtó kezdetei Kolozsvárt

Az Erdélyi Muzéum megszűnése (1818) és Döbrentei Gábor Pestre költözése (1820) idején a társadalmi és politikai életben olyan pangás mutatkozott, amelyben minden lapindítási kísérlet áthághatatlan akadályokba ütközött. Kolozsvárnak a XIX. század első két évtizedében még nincs újságja, s kérdéses, hogy egy erősen cenzúrázott, az erdélyi politikai élet kérdéseit elkerülő lap számíthat-e érdeklődésre. A XVIII. század végén a külföldi mintára szervezett erdélyi olvasóegyletek a reakció nyomására megszűntek, és Bölöni Farkas Sándor is csak Széchenyi fellépése, a Magyar Tudományos Akadémia szervezési munkálatainak megkezdése után gondolhatott arra, hogy Kolozsvárt olvasóegyletet hozzon létre. Ez lehetővé tette, hogy az értelmiség a magyar és a külföldi lapokhoz hozzájusson, és így az európai politikai életben tájékozódjék. Ebben a korszakban merészség, vállalkozó kedv és önzetlen lelkesedés kellett egy politikai lap megindításához. Ezek a tulajdonságok mind megvoltak Kisszántói Pethe Ferencben, az első kolozsvári lap szerkesztőjében.

Már a XVIII. század végén gazdasági lapokat adott ki Bécsben, mezőgazdasági szakmunkákat írt, és Pesten 1814–1818-ban a *Nemzeti Gazdát* szerkesztette. Pethe Ferenc erdélyi munkásságának kezdetéről id. Zeyk János a következőket írta: „Erdélybe, Tordosra — Fejér megyébe — a báró Vayak jószágába, mint haszonbérlo beszármazván, onnan — a köztudat szerint — Kolozsvárra szállott. Ott töré meg ő, munkás lelkével hazánkban a nemzeti nyelvet nyomó grönlandi jeget.“ (id. Zeyk János *Munkáji* IV. Kolozsvár, 1845. 39.)

Pethe eszerint Tordosról jött Kolozsvárra, és itt 1826 augusztusában a guberniumhoz fordult a *Hazai Híradó* című, hetenként kétszer „toldalékokkal“, vagyis mellékletekkel megjelenő lap engedélyeztetése tárgyában. Előfizetési felhívását a gubernium jóváhagyta, és már 1826. augusztus 17-én leküldte a református konzisztóriumnak azzal az ajánlással, hogy a lapot az iskolákban terjesszék.

Kérésében Pethe Ferenc a *Hazai Híradó* tárgykörét így ismertette: „1. Politikai válogatott Esetek és Történetek, melyek... leginkább ezen Nagy Fejedelemségben, s ennek keleti és déli szomszédságában magukat előadják.“ 2. Kormányrendeletek, és „magános emberek vagy egyesületek“ kívánságai. 3. „Az említett Toldalék vagyis a felébresztendő Nemzeti Gazda tárgyai lesznek: mindennemű Gazdasági, Kereskedési, Technológiai, s egyéb tanuságos Ertekezések és tapasztalt dolgok.“ Pethe Ferenc *Hazai Híradó* címmel egy hetenként kétszer egy-egy ív terjedelemben megjelenő lap tervét dolgozta ki. Ehhez járult mindjárt 1827. január elsejétől kezdve a rajzokkal illusztrált melléklet: a *Nemzeti Gazda*.

Terve azonban nem talált meleg fogadtatásra. A konzisztórium titkára nagy késéssel közölte Pethe kérését a püspökkel, s az iskolák előljáróit csak december elsején értesítették Pethe tervéről, amelyről azonban már tudtak a kolozsvári értelmiségi körökben. Bölöni Farkas Sándor ugyanis már 1826. október 12-én ezt írta Kazinczynak: „Pethe Ferenc itt újságot indít 1827-be, a tendenciája oly széles, hogy tárgyak nélkül nem fog szűkölködni, de előre látom hamar elakadását...“ Pethe Ferenc ekkor a plébánia fogadójában kocsmároskodott, ezt cserélte fel újság szerkesztésével olyan időszakban, amikor a magyar olvasóközönség még nem alakult ki, munkatársakra még alig lehetett számítani, a kezdetleges postai és hírszerző viszonyok, valamint a cenzúra miatt friss és érdekes lapot még nem lehetett Erdélyben kiadni. A százötven évvel ezelőtt megindult *Hazai Híradónak* azt az olvasóközönséget kellett megteremtenie, amely pár év múlva türelmetlenül várja az 1830-i párizsi, júliusi forradalom, majd a lengyel felkelés híreit, amely Széchenyi *Hitelét* vagy Bölöni Farkas és Wesselényi munkáit kézről kézre adva olvassa, szükségesnek tartja a trespert társadalmi élet megmozdítását, a szervezkedést, és rájön arra is, hogy a feudális erdélyi gazdasági életet változtatni kell.

Az 1827. január 1-én induló szerény külsejű *Hazai Híradónak* eszerint a politikai és társadalmi élet felélénkítése nehéz szerepét kellett vállalnia, és ezért

meg is tett mindent, elsősorban az egész európai életre kitekintő, a változásokat mindig számon tartó híryanagyával. Pethe a német, francia vagy angol lapokból vette át híryanaga nagy részét, de a balkáni eseményekről is közölt tudósításokat.

A szerkesztő szívesen közölt híreket a török—görög háborúról, a népek függetlenségi harcairól, a párizsi forrongásokról, és számon tartotta a műszaki, tudományos élet fontosabb eseményeit. Így például a *Times* nyomán ismertette olvasóival a London és Portsmouth közötti csatorna tervét, az angol „gőzszékér”, a vasút kipróbálását London és Edgeware között, Eleinte sokkal szegényebb a lap erdélyi híryanaga, a személyi hírek után ritkán kerülhetett sor egy-egy kulturális esemény megemlítésére. A városfejlődést jelző hírek között olvashatjuk, hogy Kolozsvár 1828 januárjában „módos lámpásokkal elkezdett kivilágíttatni”.

A politikai tudósításokon kívül az első években természeti jelenségekről, egészségügyi kérdésekről, a marosvásárhelyi kórházban ápolott betegekről (1828. 1.52.), később a kolerajárványról is olvashatunk érdekes híreket. A lap 1828. június végétől kezdve *Erdélyi Híradó* címmel jelent meg, de tartalma nem változott.

Az erdélyi kulturális életéről, új könyvekről a *Hazai Híradó* kezdetben szinte semmit sem írt, az erdélyi élet elmaradottsága ebből is kitűnik. A szerkesztő franciaországi példát használt fel arra, hogy a tudomány és az iskolák nagy hasznát hangsúlyozza. Második évfolyamában a lap az Erdélyi Színjátzó Társaság pesti előadásairól, a Magyar Tudományos Akadémia megalakulásáról, továbbá Liszt Ferencről és az ifjú Barabás Miklósról — aki Kolozsvárt letelepedve rajzórákat akart adni — is közölt híreket, tudósításokat. Így vált egyre élénkebbé a következő években, amikor az európai politikai élet bőséggel kínálta az olvasókat ígató, érdekes híreket. De csak a következő évben (1829) jutott el oda, hogy fontos gazdasági, társadalmi kérdéseket vessen fel, és vidéki munkatársak bevonásával (például id. Zeyk János) vitát vagy eszmecsere-t indítson. Pethe Ferenc, aki tapasztalt gazda volt, Erdély elmaradottságának, szegénységének az okait kereste, és már egy hetenként kétszer megjelenő folyóirat, a *Társalkodó* kiadására is gondolt.

A kudarcok azonban nem törték le, folytatta a tervezést, és gondolkozásra készítette olvasóit. Az 1829. 10. számban egy enyedi hazafi arról írt, hogy az új folyóirattól a politikai kérdések megvitatását is várja, és kifejezte azt a kívánását, hogy „mindenki szabadon és nyílt szívvel közölhesse a gondolatait, attól nem tartva, hogy jámbor véleményeiért valaha meglakoljon”. Így jelentkezik a Habsburg-birodalom abszolutizmusa elleni tiltakozás és a demokratikus jogok követelése. Ehhez fűződnek a 22. és 23. szám cikkei a *Társalkodó* hasznáról.

Széchenyi gondolatai most kezdenek érni az olvasókban, szükségesnek tartják egy haladást szolgáló folyóirat megindítását, amelyben viták folynak, mint az angol klubokban: „Ez adhat lelket, elevenséget a jovallott *Társalkodónak*.” A megkövesedett feudális világ ellen és egy új világ kialakításáért indult meg a lassú küzdelem a lap hasábjain, s ez folytatódott az 1830-as években az erdélyi városok kollégiumaiban szervezett olvasóegyesületekben. Ez az új felfogás tűnik ki abból is, hogy Pethe a folyóiratot a régebbi kísérletektől eltérően nem irodalmi jellegűnek képzelte el, hanem helyet akart adni benne a történelemnek, a statisztikának, a gazdaságnak, a kereskedelmet, a mesterségeket érintő cikkeknek, emellett még a magyar orvosi nyelv kiművelésére is gondolt, mert a nyelv pallerozását mindig fontosnak tartotta.

Hogy Pethe Ferenc minden elgondolásában és tervében főként a polgárosodó nemességre és a városi polgárságra gondolt, az kitűnik abból is, hogy már ekkor (24. sz.) közölte olvasóival: kiadja az *Európai mértéktárat*, amelyet kereskedőknek, pénzváltóknak, gazdáknak, iparosoknak, mesterembereknek szánt.

Az *Európai mértéktárat* Pethe kinyomtatta, és ívenként küldte el az *Erdélyi Híradó* előfizetőinek, akik az 1830. év végén azt két kötetbe köthették be. A nagy vállalkozás tehát sikerült, megjelent végre Erdélyben egy olyan szakmunka, amely teljes egészében a gazdasági élet szolgálatában állott, és gyakorlati célokat szolgált. Emellett még arra is volt energiája Pethe Ferencnek, hogy 1830 januárjában megindítsa a *Nemzeti Társalkodót*, egy olyan ismeretterjesztő folyóiratot, amely később társadalmi, művelődési, nevelési kérdések felvetésével, számunkra is érdekes útirajzokkal és irodalmi cikkekkel szolgálta a polgárosodást.

1831. július 1-én Pethe anyagi válságba jutott, az *Erdélyi Híradót* a *Nemzeti Társalkodóval* együtt kénytelen volt átadni Méhes Sámuelnek, ő maga pedig Szilágyoslyóra vonult vissza, s nemsokára (1832. február 22.) meghalt. Ezzel az erdélyi hírlapirodalom első, nehézséggel járó, de jövőt előkészítő szakasza lezárult.

Vita Zsigmond

Művelt álmom a szabadságról

Gondolatok a könyvtárban

Dienes Lászlóval már nem lehet vitatkozni. És ha lehetne, miről kellene? Miről vitatkozunk Dienes kortársaival, azokkal, akik közöttünk élnek? Semmiről. Nem vitatkozunk velük. Évfordulókon tisztelgünk előttük. Két évforduló között pedig tiszteljük őket. És a tisztelet kizárja a vitát? Vagy az ellentmondást? Vagy a kor(szak)különbség az egyetértést? Semmi nem zár ki semmit. Tehát: nem személyekkel vitatkozunk. Jobbik esetben szándékokkal vitatkozunk, kedvezőtlenebb helyzetben félreértésekkel. Például Dienes László művelt álmával a szabadságról; olyan ember álmával, akinek ebből a szabadságból — melyikből is? — élet helyett valóban csak órák jutottak. Nem a győztes órái, hanem a harcoséi, akit olykor a saját fegyverei, ha nem éppen a saját fegyvertársai győztek le.

Művelődéstörténetünk felejthetetlen vendégszereplőjévé ugyanaz tette, ami hosszú időre feledésbe taszította: a *Korunk* megalapítása. Annyit mindenki tud róla, hogy ahhoz a tragikus nemzedékhez tartozott, amelynek mintegy emberöltő hosszát nem volt más hazája, mint az anyanyelv. Aki erről megfeledekzik, az nem értheti meg, hogy miért kellett Dienesnek visszajönnie Nyugatról, ahová szökni kényszerült, hogy „Itt, Európa közvetlen szomszédságában” alapítson olyan világnézeti szemlét, amelyet gyors felfogású ellenfelei nem késlekedtek marxistának, forradalminak minősíteni, elébeárvá évtizedekkel annak a méricskélésnek, amellyel a Dienesnél biztonságosabb fedezékből elvbarátok igyekeztek az induló *Korunk* marxizmusának mértékét, forradalmiságának fokát megállapítani. Honnan jött Dienes László Romániába, és hova távozott (mert távozni kényszerült) innen? Aki úgy vizsgálja a *Korunk* Dienes-korszakát, hogy nem teszi fel magának ezeket a kérdéseket, az talán nem is az igazi problémára keres választ; vagy akármit keressen is, nem tudja vagy nem akarja megérteni, miért volt ez a kezdet éppen úgy és nem másként nehéz és ígértes.

Ha leszögezzük, hogy Dienes Lászlónak a nyitottság, a tolerancia, mielőtt életelvévé vált volna, alkati adottsága volt, talán már meg is értettük, miért kellett ellenségeitől (nem képletes bottal) megverettetnie s elvbarátaiktól félremagyaráztatnia. Az ellentétes táborba tartozók között az a gyanús és fölösleges, aki megszegi a játékszabályt: „Az, aki hittel cselekszik, s meg van győződve igazáról, nem fél az ellenkező véleménytől, s az eszmék harcától csak az igazság nyilvánvaló térfoglalását várja.”* Vannak idők, amikor így gondolkozni több, mint bűn; hiba. Ezt vétette Dienes László. S ha érdemei örökösének valljuk magunkat, hadd vegyük magunkra ezt a vétkét is, dacolva, ha kell, az apológia vádjával.

„Sehol nincs nagyobb szükség egymást ellenőrző kritikára — írja Dienes néhány hónappal a *Korunk* megindítása előtt —, mint éppen a közvéleményt irányítani akaró törekvéseknel. Az irányítás már tett, nem pusztá elgondolás, hanem már cselekvés, s mint ilyen a legjobb szándék mellett is mindig egyoldalú, amely korrekcióra szorul. Ezt a szükséges korrekciót kell hogy hozza a szembenálló kritika. Egymást így termékenyen kiegészítve, hasznos felvilágosító és egészséges közvéleményt teremtő munkát végezhetnek a legellentétebb világnézetek hívei.”

Dienes László művelt álma a szabadságról akkor és itt, ahol megalapította a *Korunkot*, magában foglalhatta feltehetőleg az egykori népbiztos érvényét nem veszített eszményeiből és kudarccal végződött praxisából azt és annyit, ami és amennyi egy evolutív módon módosult társadalmi kibontakozás távlatában mint elérendő művelődés-modell funkcionálisnak és működésképesnek bizonyulhatott. An-

* Dienes László: „Sejtelve egy földindulásnak...” Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

nak is bizonyult. A progresszió erőinek összefogását tűzte ki céljául a lapban és a lap által, s ezek az erők heterogén, széthúzó erők voltak szükségképpen. Velük kellett számolnia, ha mind a szerzők, mind pedig az olvasók vonatkozásában életképes vállalkozásnak szánta — s annak szánta — a *Korunkot*. Érdekek és érdeklődés egyöntetűsége, legalábbis a kezdetben, s a *Korunk* történetének Dienes-korszaka, a kezdet elérhetetlen vágyalom lehetett volna csupán, s Dienes nem kergetett délibábokat. Értsünk szót: egy új forradalmi stratégia kidolgozása azokban az években, amikor a betiltott Román Kommunista Párt erői újracsoportosításán munkálkodott, nem volt, nem is lehetett a *Korunk* feladata! Ezt várni a laptól, vagyis Dienesről — hogy ad absurdum vigyük a később ellene felhozott vádatok —: a történelmietlen szemlélet csúcsteljesítménye. A világnézeti válság a húszas évek derekán egyébként sem Dienes László érthetetlen és elszigetelt eltávolodása volt, hanem egy szinte általánosnak mondható megtorpanás tisztességes bevallása. Bukott forradalom részesétől nem éppen indokolt eufóriás bizonyosságok hirdetését várni — hogy mennyire nem, arra közeli példát szolgáltatnak Gaál Gábornak a romániai letelepedését megelőző s azt közvetlenül követő levelei! De mehetünk messzibbre is, akkor pedig Sinkó Ervin messianisztikus útkeresésére kell emlékeztetnünk... A *Korunk* kezdetének szellemi pluralizmusa mégsem elsősorban egy nemzeti tragédia és egy nemzetközi válság személyes kudarcoként vagy éppenséggel meghasonlasként való átélését fejezi ki. Ne felejtjük el: a *Korunk* Dienesnek nem lírai megnyilatkozása volt, hanem a regenerálódás folyamatának megfogható bizonyítéka egyfelől, másfelől kísérlet általában az európai, közelebről pedig a délkelet-európai új szellemi látóhatár kibontására. A *Korunk* első évfolyamainak sokat emlegetett sokarcúsága — nagyon pontos, nagyon hű tükre volt annak a radikálisoktól és szabadkőművesektől marxizálókig terjedő olvasóközönségnek és lehetséges munkatársgárdának, amelyet Gaál Gábor is akkor tudott csak fokozatosan és a már Dienesről regisztrált menetben a szemléletazonosság közös nevezőjére hozni, vagyis részben át-, részben leépíteni, amikor felzárkózott az az olvasótábor és az a közlésképes szerzővonulat, amely a folyóirat távlatait biztosíthatta. Ismétlem, a progresszió tábora korántsem volt egységes, differenciálatlan egész, de mindenképp felismerhetően elkülönült a reakciótól, és Dienes ebben az alapvető különbözőzésben érezte s adta meg a *Korunk* első éveinek alaphangját. Erdeme, nem pedig fogyatékosága, hogy az adott társadalmi-szemleli valóságból indult ki, s nem légüres térben helyezkedett el mondanivalójával.

Dienes László mondanivalója nem a *Korunkkal* kezdődik; de az, akit az előbbieken művelődéstörténetünk felejthetetlen vendégszereplőjének kellett neveznem, a Kriterion kiadta válogatás jóvoltából ott lép a színre, s — tíz évvel később — ott lép át más színterekre, ahol utak találkoznak s vannak szét. Számos jelentékeny kor- és sorstársával együtt Dienes a felgyorsult történelmi idő olyan események cselekvő részesévé tette, amelyeket belső erkölcsi kényszer parancsára mindenestül vállaltak, mielőtt idejük lett volna elméletileg tisztázni ennek a cselekvésnek a távolabbi finalitását; még az azonnali konzekvenciáit is alig. A pontos, alaposan átgondolt, megbízható jegyzetanyaggal ellátott válogatás — Sugár Erzsébet munkája —, valamint Kovács János bevezető tanulmánya mint szellemi portré hűségét az a felismerhető törekvés adja, hogy végre közelről pillanthassuk meg Dienes László korok tükörjátékából sokszor ferdített-torzított vonásokkal felvillanó arcát. Irigylendően hallásá feladatukat éppen az tette, amitől olyan bonyolult ez a válogatás: bizonyos körülmények folytán, melyekre a végre megjelent kötetet üdvözölve ünnepontás volna kitérnem, Dienes Lászlót az általa fél évszázada alapított folyóirat jubileumának évében mint ismeretlen szerzőt kellett a közönségnek bemutatni. E beismerés szívszorító terhén alig könnyít, hogy az, amit hadt nevezünk Dienes László „rehabilitációjá”-nak, a kötet megjelenésekor folyamatban volt, sőt éppen kedvező fordulatához érkezett a jubileumi *Korunk*-év néhány adatközlése, no meg visszaemlékezések és bizonyos szintéziskísérletek jóvoltából. Mindazonáltal az *igazi* Dienes megismertetését s ezzel az ún. Dienes-kérdés megnyugtató feloldásának érdemét bátran tulajdoníthatjuk ennek a válogatásnak. E kötet ismeretében a tárgyilagos olvasó számára nem lehet többé vitás Dienes hovatarozása. Annál kevésbé, mert sem maga a szöveggyűjtemény, még kevésbé az apológia és az exegézis közül szerencsés kézzel vagy inkább dicséretes elvszerűséggel az utóbbira szavazó kommentár nem kerüli meg azt, amiben Dienes László művelt álma a szabadságról korrekcióra szorul, akár az álmodó, akár a valóság javára. Ha műfajilag nem érezzük is a válogatás minden darabjára érvényesnek a kötet alcímében feltüntetett *Tanulmányok* megjelölést, kétségtelen, hogy Dienes esszéíróként fogalmazta a legapróbb tudósítását is; tanulmány tárgyává tett minden jelenséget, amiről szólni kívánt, akár a művészet és a tömegek viszonyát fejtegeti a húszas évek elején, akár a költői szabadság büntetőjogi határait illusztrálja kitűnően

megválogatott, szellemesen kommentált példákat sűrítve alig néhány lapnyi jegyzetben éppen egy évtizeddel később, már Berlinből. A kötetről alkotott első benyomás már Dienes László jelentékeny helyét is kijelöli sajtónk történetében, s ez a szerep — tekintetbe véve Dienes mindössze tízéves jelenlétét — a *Korunk* alapítóját számos hazai lap (*Bukaresti Hírlap, Napkelet, Keleti Újság, Brassói Lapok*) munkatársaként mutatja be. Fontos ez? Igen, még akkor is, ha tudjuk, a *Bukaresti Hírlap* nem bizonyult hosszú életűnek, s megszűntével Dienesnek, aki eredetileg a fővárosban állapodott meg Romániába érkezése után, akárhogy is vélekedett ő maga, akkori létbizonytalanságában, az újabb egzisztencia-keresés távlatairól, az utókor szempontjából szerencsésnek bizonyult kényszerűségből kellett *vidékre* költöznie; fontos ez a többfelé jelenlét azért is, mert nevét ismertté tette a húszas évek olvasói előtt, s amikor megeléglően, hogy magánvállalkozásokat szolgáljon, a maga ura s egyszersmind szolgálja lett, már híveket, barátokat s minden bizonytalanságot tudhatott a magáénak, tábor s ellentábor verbuválva havi szemléje köré...

Dienst hiányérzete vezette egy olyan folyóirat elindításának gondolatára, amelyet „sokrétűnek“ szánt, mert számot vetett azzal, hogy a „korunk lelki krízisének okozó ellentét a legkülönbözőbb területeken, a politikában és gazdasági életben éppen úgy, mint a vallásban és a művészetben, egyformán megnyilatkozik, s mindenkinek azon a területen tudatosítható a legjobban, ahol a legotthonosabb“.

A hiány, tudjuk, valóban létezett. A *Korunk* azzal, hogy bevallotta s oldalain felsorakoztatta az ellentéteket, akarva-akaratlan polarizálta őket. Ez is hasznos volt, még annak az árán is, hogy Dienes utókorra egy nem rövid átmenet tartamára a heterogén szellemiséget a lapalapító személyére, magára a lapra, nem pedig a közegre, a kor arculatára vonatkoztatta. Nem idejekorán, de talán nem helyrehozatalanul későn eszméltünk rá: Dienes László művelt álma a szabadságról magában foglalta a tévedés jogát is. (Ha tévedés volt, hogy előbb az egészet akarta felmutatni, hogy annál hitelesebben kötelezhessen el magát a többenél erősebbnek, igazabbnak megismert és elismert *résznek*.) Tévedéseire és bizonyosságaira — melyeket nem mindig lehet szétválasztani — Dienes László az életét tette föl. Ha az a tíz esztendő, amely mögött feldereng Dienes romániai arca, a *Korunk* prológusa — nos, e nélkül a prológus nélkül nem lenne Mű. Nem lett volna *Korunk*. Gaál Gábor szívós céltudatossága nélkül a lap nem maradhat fenn. De Dienes László pluralista rugalmassága nélkül — meg se születik. Lényegre tapint rá Remete László: „A *Korunknak* [ezt] a társadalomtudományi fővonalát a lap irányítója és 1929-ig egyedüli szerkesztője, Dienes László alakította ki.“* Utolsó sorban pedig éppen ez a fővonal jelentette azt a többletet, amelyet a *Korunk* hozott, ez tette lehetővé a marxizmus domináns érvényesülését a lapban.

S bár Dienes László munkásságának a maga egészében kellene a kutatás számára hozzáférhetőnek lennie ahhoz, hogy az arányokat felbecsülhessük, annyi eddigi ismereteink birtokában is bizonyos, hogy a *Művészet és világnézet* szerzőjét írott tevékenységében a legkevésbé sem korlátozta előképzettsége, budapesti jogi és párizsi társadalomtudományi tanulmányai. Inkább azt mondhatnók: esztétikai gondolkodásának messzemenően hasznára tudta fordítani korszerű társadalomtudományi műveltségét; Dienes jóval többenek bizonyul művészeti tárgyú írásaiban is kulturbölcseleti hajlamú közgazdászknál, műkedvelő kritikusknál, aki a száraz számok világából artisztikus élményekbe menekül. A kolozsvári Társadalomtudományi Társaság (1925) alapítótagja, a *Művészet és világnézet* (1925) szerzője, a *Korunk* (1926) megteremtője egy és ugyanaz a személy, agilis és sokoldalú ember, aki könyvvel, folyóirattal, társulva a valóság kutatására hozzá hasonló és tőle különböző emberekkel, a művelődés több módozatát igyekezett a progresszió leghatékonyabb szolgálatába állítani. Dienes Lászlónak ebben a totalitásgényében ismerhetjük fel annak a magyarázatát, hogy „a *Korunk* — főképpen az első években egyértelműen — a képzőművészeti újítás propagálását, az egyetemes ember alakítását vállalja feladatául...“** Ezt az érdemét is, az avantgarde zászlóbontást akkor ismerik-ismerjük el, amikor már klasszikus értékek az izmusok. De hát megmondta Dienes László — az impresszionizmusról szólva, 1922-ben már: „[mint] minden más szellemi törekvést, amely valami újat hozott az emberiségnek: akkor fogadták csak be, amikor már nem volt új“; de újak voltak még az izmusok, amikor Dienes — nálunk addig ebben a tárgyban nem tapasztalt, s azóta is példás összefoglaló erővel — jellemezte őket. Az impresszionista művészet gyökerében felismerte „a pozitivist-empirikus világnézet“-et; az expresszionista szemlélet szá-

* Dienes László szerepe a *Korunk* társadalomtudományi arculatának kialakításában. In: 50 éves a *Korunk*. Budapest, 1977, 80.

** Kántor Lajos: Kép, világkép. A régi *Korunk* az új művészetért. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977.

mára „csak a kifejezés a fontos, minden ennek van alárendelve.“ S a jelenséggel egyidejű, tehát a visszapillantó szintézist megelőző tisztánlátással tudja, hogy „a kubista művész a dolgok elvont, absztrakt fogalmát akarja objektívnálni [...] szétanalizálja geometriai alapelemeire a képet.“ Akkor, vagyis a húszas években ez a művészet — az avantgarde — és ez a látatása az összefüggéseknek újszerű volt, úttörés a javából. Gaál Gábornak a Kántor által kiemelt megfogalmazását parafrazálva: szakszerű, türelmes, a kép(zöművészeti) analfabetizmust felszámolni hivatott pedagógia. Mai felfogásunk is frissként élvezi azonban Dienes gyűjtőfogalmát, a *konstatáló művészetet*, amelyet a kellő időbeli távolság, illetve távlat hiányában ellentételni kényszerült az „etikos tömegművészet“-tel, ahelyett hogy az utóbbi felé törekvés folyamatában elkerülhetetlenek ismerné el, ahogyan Kántor Lajos teszi.

Kántor Lajos nem abból az (egyik lehetséges) munkahipotézisből indul ki, hogy a régi *Korunk* és az új művészet két dinamikus struktúra, s amit a kettő viszonyáról elmondhatunk: merő változás, hol divergens, hol konvergens mozgás. De viszonyukat éppen azzal mutatja mozgásában, hogy adatokat szembesít, állít párhuzamba, összegez. Munkájának legfőbb értéke az a faktológiai hozzájárulás az általa vizsgált terület jobb megismeréséhez, amelyre a művelődéskritikai, elvtisztázó művek mellett — s hovatovább előtti! — a legnagyobb szüksége van éppen most kutatóknak és érdeklődőnek egyaránt, ha nem is azonos mértékben, azonos okokból. Kántor nem szempontokkal világít meg vagy hogy homályba veszni tényeket, hanem tényekből adódó következtetések útján vezeti el olvasóját az ekként hitelesített szempontok kialakításához. Deduktív módszere — éppen a tény-szempont viszonylat merész felcserélése érdemén — rendkívül termékenynek bizonyul ott, ahol egy-két kivételtől eltekintve (s ezeknek megemlítését éppen közismert voltuk teszi szükségtelemmé) az adatfeltáró aprómunka eddig alig jellemezte azt a vizsgálódási területet, amelyet több-kevesebb joggal nevezünk *Korunk*-kutatásnak. Világosan kitűnik a könyvből a nyomozásnak az az izgalmas menete, amelynek során Kántor Lajos maga győződik meg bizonyos igazságokról; ezeket szerencsénkre nem eleve tételezettként és utólag bizonyítandóként (valójában egy bizonyos gyakorlatban ab ovo bizonyítottként) tesz meg kutatása premisszájának. A *Kép, világkép* premisszája maga a kutatás, az előítéletmentes, tárgyilagos, bátor út az ismeretlenbe.

Elveket — elméleteket! — előítéletekkel pótolni, bár megpróbálták, nem lehet. De az elvek sem helyettesíthetik az adatfeltárást. Ezt látszik bizonyítani Kántor Lajosnak a kiadó nagyvonalúságát, a szerző mellett a könyvszerkesztő esztétikai érzékét, grafikai műveltségét is dicsérő, szép könyve.

Szilágyi Júlia

Dalok palackneszből és axiómaöntvényből

„— Tudja-e valamivel bizonyítani, hogy maga ölte meg a sárkányt?

— Igenis, tudom igazolni! — mondja a huszár, s kivette a zsebruhájából a hét nyelvit a sárkánynak.“ (A *sárkányölő huszár* — székelly népmese)

Lászlóffy Aladár mai legnyugtalanítóbb kérdése: „...tudok-e egy emberben élni? / Egy embernek egyetlen életében?“ — olyan kérdés, amely nemcsak *A hétfejlű üzenet** világképét és versbeszédét alakítja héphaisztoszi kíméletlenséggel, nemcsak a lírai alany konfliktusainak eredője és a kérdéseket elemi

erővel modelláló mondat tárgy, hanem közösségprobléma (a marxista terminológia erre vonatkozó egyik legösszetettebb kategóriájára, a *Gemeinwesenre* utalva): a közösségi lét, a közösségi lény és a potencia magasrendű kifejezése is. A formaszerepen duális alanyként — ez még nem Doppelgänger, de az lehet — feltett kérdésre a legkézenfekvőbb választ elemzésünk során a kozmogonikus és szerzetetköltészet, -filozófia irányában kereshetnénk, itt ugyanis csábító összehasonlítási lehetőségek adódnak. De nem ezt az utat választjuk: Lászlóffy mai eszméinek — ezek egyetemes értékekhez kapcsolódnak, végső soron klasszikusnak tekinthető modell szerint, tehát: eszmények — visszatérő és újráválasztása, a velük való (és általuk meghatározott,

* Lászlóffy Aladár: *A hétfejlű üzenet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

ezért végső fokon ál-)meghasonlás, küzdelem utólagos — bár nem fenntartásmentes — választhatóságukért. nos, ezen tényezőkkel jelezhetjük leginkább az üzenetet „hétfejűvé“ tevő valóságos konfliktusokat, amelyek ugyanakkor a világképnek, az eszméknek és ezek esztétikai létezőmódjának, az alanynak belső konfliktusai is. Következésképpen az, aki ma Lászlóffy költészetének értelmezésére vállalkozik, elsősorban költészetének formán belüli és szövegen kívüli konfliktusairól kell hogy szóljon, világképi és költészeti technikán belüli jelentkezésükről egyaránt. Hésziodosz Erisz-genezisét parafrázálva, itt mi most arról fogunk beszélni, ami „a kínos Fáradságot, az Éhséget, Feledést, meg a könnyes Pájdalmat, meg az Öldöklést, meg a Harcot, a Küzdést, Versengést, Kétértelműséget s a Hamis Szót“ s ezek pozitív ellentéteit egyaránt szüli.

Ha *A következő ütközet* verseiben Lászlóffy én-tudata szinte az aktivizmusra emlékeztető módon pontos és hivalkodó — „Én így énekelek“ (*És így énekeltem*), „Én a láb nélküli farkas repülése vagyok“ (*Az osztályharc*) — mondja —, az 1976-os verskötet a lírai alany magváról, a szubjektumról, a személyiségről csak az eltűnés, az önfelbomlasztás, a szerepek nyelvén tud beszélni. Ez a kötet *mérvadó* versének, *Az óda az álomhoz*-nak egyik vezéreszméje is. Igaz ugyan, hogy már *A következő ütközet* felvillantja a személyiség önfelbomlasztásának e lehetséges bekövetkeztét („Kifognak rendre éneim“ — írja a *Végtelenben*), de a megvalósítás tételesége minden várakozást felülmúl. *Az óda az álomhoz* életkorai „személytelenül szépek“, és a kedvelt témába, az Erasmus-hitvallásba, az intellektussal rendelkező világtörténelem választott szimbólumába burkolva megjelenik a költői *experimentum crucis* félelmetesnek mondható felismerése: „Senki se tudna / úgy megszűnni, mint én: a jól végzett / öröm munkájával, legfennebb kicsit / keserűen háromszor elkialtva, hogy / nem is számítok, hogy úgysem magamból / kell a világot tanítanom, hanem a / világból kell tanítani a világot!“ (Az én kiemeléseim — E.P.) Bizony, a „nem is számítok“ háromszori vállalása a magyar költészetben nem túl otthonos motívum, és súlya, valamint evidenciája mellett eltörpül a költői igazolás ama világtörténelmi illúziója, hogy ti. az én eltüntetését „a határtalan értelmű közönséget“ a „személytelen, feladatvégző értelemként“ szolgálni kívánó akarát igazolja. E motívum még pontosabban körvonalazódik a *Klasszikumban*, ahol a költő a lírai je-

lenségten eme elemének okaként (és ez a megnyugvás forrása is) egy kultúrtörténeti valóságát választ: zárt, kiforrott formák létét, és szubjektumának eltüntetését ennek rendeli alá: „...papírra éljek, egyenesen mások fejének / éljek, mások fejének szegezzem a még látszólag se / személyes nyugtalanságom és nyugalmam: Klasszikum.“ (Itt egy költői hitvallás-típus is megfogalmazódik, erre azonban más szövegkörnyezetben kell visszatérnünk.)

Az eltüntetett személyiségű ember a konfliktusok első nagy csomópontja, az ember ugyanis — és ez a filozófiák egyetemes (állított vagy tagadott) kiindulópontja — természetű lény, sőt társadalmi lényként is mindenekelőtt egyedi lény. Lászlóffy szubjektumának megtagadott-megszüntetett egyedisége (az egyediség a szubjektum általánosan!) mindkét mozzanatot sajátosan változtatja meg. Így a természet mindenekelőtt mint „mindenség“ jelentkezik, ám ez a mindenség nem egy hagyományos kozmogonikus vagy panteisztikus világképmeghatározottság eleme, hanem elvont vonatkoztatási pont, „amit meg kell váltani“ — hogy konkrét legyen, nyilván —, amelynek „kiürülnek a színhelyei“, s amelytől — szintén elvontságának bizonyítékeképpen — a belefeledkezés miatt elzárnak a részletek. A mindenség mint elvontság aztán az egyediséghez való viszonyt is elvonttá teszi, és azzá magát az egyediséget is. Az időfolyamat szakaszolásában így kerül állandóan szembe a „jelenvaló perc“ az „egésszel“, és szintelenedik — válik elvonttá — a jelenlét jelenlésgrajza, így: „Hosszasan rohantam ott, ahol jelen se voltam“; „A jelenlét rövid története“; „Arcom ez az alkalmi táj“ stb.

Logikailag — és mint formateremtő nyelvhasználati norma is — a mindenség és jelenlét mint absztraktumok lesznek Lászlóffy versbeszédének állandóan világitó belső fényei, de mert elvontságok, arc nélküli eszmékké válnak, és jól érzékelhető módon irányítják elsősorban nem is a képek alakulását (bár azt is), hanem főként a képek jelentését. A „bárhol-mindenütt“, „minden-bármir“, „mindig-bármikor“ iker kifejezéseire gondolunk, amelyek — éppen a bennük rejlő halmazelméleti alapú jelentésárnyalat-eltolódás miatt: az egészről az egységre, de sohasem csak egyikre vagy csak másokra! — egyenműsítik nemcsak a világképet, hanem a versbeszédet is, és Lászlóffy költészetének mai legjellemzőbb formajegyét teremtik meg: a *viszonylagosság elemeiből felépített egyetemességet*. Az ilyenfajta egyetemesség pedig nem kapcsolódik az egyetemességet mint fő

szervező elvet választó költészeti hagyományhoz, ugyanis a transzcendens egyetemességre alapozó vallásos költészet, a titok-egyetemességre alapozó metafizikusok vagy akár az eszme mindenhatóságára (= egyetemesség) voluntaristikusan és dogmatikusan építő forradalmi líra fő jellemzője egyaránt az egyetemesség metafizikus: egy és osztthatatlan, tehát abszolút felfogása. Formállogikai érvek alapján a „mindenbármí” stb. típusú kifejezéseknek harmadik tagja is van: a „semmi”, sőt nyelvhasználatunk ösztöne is az első kettő mögé kapcsolja — elmondható tehát, hogy a viszonylagosság teljes ontikus spektrumából választódik ki az egyetemesség-összetevő.

Az elvonttá vált egyediség másrészt sajátosan változtatja meg mindazokat a meghatározásokat, amelyekben az egyediség mint egyediség magára eszmél, és magát egy költői világkép és versbeszéd *horgonyává* teszi, tehát olyan mozzanattá, amely éppen világbeli központi helyzetéből következően az egyediség (szubjektum) sajátos jegyeivel, minőségével látja el környezetének emberi viszonyait, tárgyait. Az a legsajátosabb emberi viszony, amely általánoságában is az egyediség legtöbb elemét kell hogy felmutassa, a legszervesebb viszony, a szerelem a Lászlóffy-féle elvont és viszonyoszerű alany minden sajátosságát is a legsűrítettebben fejezi ki: „kiszámíthatatlan”, „ajándék”, „mindössze” és „meztelen” — a „meztelen halállal” néz szembe. Amikor az alany a szerelemhez nem mint „akarat”, nem mint „vágy” viszonyul, akkor egyediségének legszervesebb meghatározottságát ruházza át egy harmadik birtokosra, aki nem ő maga, nem a szerelmes: hanem a szerelmet fata morgana-véletlenséggel osztogató kegyelmi tényező. Így válik a szerelem is a „mindent szeretni kell” különösségévé, a *minden* pedig, ez a hajdani Ady-félé, de attól nagyon messze levő minden... egyelőre meghatározhatatlan. Ő minden. Valószínűleg ő a letéteményese annak, amit (filozófiai fogalommal) világtörténelmi lehetőség alakjában képzelünk el „az egyetemes tevékenységcsere” biztosítójaként, a szabad szubjektumok lényegi erőinek közhasznú felhasználásának eredményeként szuverén módon létrehozott személyiségként. Hogy ilyen személyiség lesz, abban Lászlóffy nem kételkedik, csak egyelőre nem „látja” a személyiségnek ezt az egyetemes formáját. Látnokságának jellemzője, hogy az egyetemes személyiség konkrét alakját egyetemessé, a személyiségként fogja fel, az Egyenemű Többes formájában. Ez költészetének mai legnagyobb problémá-

ja (mivel antinómia: kifejtetlen, de magát konkrétan akaró utópia), de egyben a továbblépés legnagyobb lehetősége, mivel a versbeszéd technikailag megengedi az antinómia formaváltozását. Utóbbiról az *ars poetica* elemzésével tudunk meg egyet s más, de ezzel szerves egyetemesben mindazon motívumokra is fel kell figyelniünk, amelyek költészetében a reprezentatív tevékenységi formák kifejezéseiként szerepelnek, a személyiség pozitív létrehozásának alapjai.

Lászlóffy *ars poeticája* kettős: egyrészt a költészetet a költészet megértésének egyetemes eszközeként fogja fel, a költészet mint teremtő cselekvés hagyományos platóni doktrínájának megfelelően. Ebben az ötvenes években a *Mercure de France* köré csoportosult francia költőkkel rokonítható, akik közül manapság Michel Deguy fogalmazta meg legelősebben, hogy a költészet problémáira a válasz a költészetben belül keresendő. (Azért hivatkozunk éppen erre a csoportra, mert bár filológiaiilag ez nagyon nehezen mutatható ki, Lászlóffy versbeszédje a *Mercure de France* hajdani költőinek — Yves Bonnefoy, Jacques Dupin, André du Bouchet, Michel Deguy és mások — versbeszédével tematikailag és formailag is feltűnően rokon!) De költőnk soha nem válik hermetikussá, mivel költészetébe költészetben kívüli elemeket is bevisz, ezek főként a feladat és szolgálat extrapoétikus fogalmai: „Azért / köszönöm: ti tesztek ilyené”; „...borzasztó merevedések, a vállalt feladat / görerse!” (E kifejezéseket szövegkörnyezetükből kiszakítottan idézem — E.P.) Az *ars poetica* kettősége azonban szerves: a *költészetben kívüli és belül* irányai a *helyzetben* összefutnak.

Ugyanakkor a *jel* és a *jelre való hivatkozás* a vers szubsztanciájává válik: „A költészet akár a szerelem mindent a jelekre bíz” — mondja Deguy *Epigrammák* című versében; „óra, veréb, ábrázolható / szív, szerelem, körvonal, ennyi a világ / az okos agyakban, és nem fogok nélküle / gondolkozni soha, mert Ember a neve / ennek az álomnak minden időben” — mondja ódájában Lászlóffy, és ez is jeltan, csak (neoprimitivista asszociációkat ébresztő formája ellenére) pontosabb, mert az ember kimondottan egyetemes érték benne, és a jeltárgyak is megnevezettek. A poétikai jeltan humanista és konkrét, bár saját kimondott normáit Lászlóffy sem követi: helyzetét legszívesebben történelmi analógiákkal *jelzi*, Bolyai-, Apáczai-, Galilei-helyzetekkel, annak ellenére, hogy múltját — bizonyos értelemben — annak teljes jelentése és az ún. gyakorlati tanulságok örök asszimilálhatatlan-

sága miatt — tehernek tekinti: „Túl nagy / megtanulnivaló már a múltam. / Alig lehet tőle élni.“ (Csillagolvasás) Miért?

Mert azokat a tevékenységformákat — s ez a másrészt —, amelyek „a világ áthatolhatóságát“ biztosítják, formameghatározottságaik miatt nem tudjuk a múltból kiszabadítani és a mai autentikus tevékenységformáinkká tenni. A költészet, az értelem mint tevékenység, az iskola, az utazás, a lélek mint kortán reprezentatív tevékenységformák, de nem a jövő számára. Ennek ellenére (ezért?) a formákat — itt az antinómia, a főkonfliktus eredője — megőrizve kell megszűntetni, úgy, hogy őket az egyediségtől az általánosig

emeljük. Lászlóffy töretlenül hiszi, hogy e formák léte egyben megtartásuk tevékeny alapja is. Ez a voluntaristák számára kevés, a szkeptikusoknak illúzió. Ám a „falat“, a „Bastille ablakát“, „ott fenn valahol fejmagasságban“ a maga viszonylagos egyetemességének szempontjából mindig az arca előtt látó költő e kötettel a külső és belső tárgyakal, azok elfogadhatóságaért viaskodó konkrét emberért a maga módján nem keveset tett. Ez neki mint költőnek is fontos: a versbeszéd személyhez és helyzethez kötött esetlegességeitől ma elsősorban így tud továbbjutni a konkrét utópiáig, az aforizmatentes versbeszéd-formáig, az *egyetlen* üzenetig.

Egyed Péter

Kavicsok

Pont, mint a kavicsok; kiemeled őket a vízből, odavagy, milyen pompásan csillognak, aztán hagyod megszáradni őket, és rájössz...

(KÖNTÖS-SZABÓ ZOLTÁN)

Az Utazás, a könyvek jövődőléssel zárulnak; hogy „egyszer majd valamelyikünk megírja azt a gyermekkort, aztán az ifjúkort őszintén, szépítés nélkül; ahogy volt“ (Pont, *mint a kavicsok*. In: *Pingált szívek Natasának*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974) és hogy „egyszer majd újra életre keltem őket egy szülőföldről szóló »pikareszk« regényben...“ (Bárka ring az Urbán-öbölben II. Bukarest, 1977). Az olvasó meghökken, hiszen éppen a jövődölt könyvet* tartja most a kezében; zavarában újralapozza, újra átfutja gondolatban, majd még egyszer és még egyszer — a befejezés mindig visszautal —, az ez önmagába futó kör szédületében belényilall a *déjà vu*, nem jut a tudatáig, csak a bőr lúdbőrzik bele, hogy hiszen ezek az arck, a Pata utcai macskakövek mind-mind ismerősek valahonnan a saját időkből, a saját terekből.

Előző kiruccanásai után Köntös-Szabó Zoltán ezúttal huzamosabban utazik vissza-haza az időben; haza, hiszen a féktelen gyermekkor mégiscsak otthon az eljövendő hidegben — ezt sugallja a hazaérkező, de a jövőt tudó író is, akin lassan eluralkodik a „Miért kerülnek mögénk oly hűtlen közönnyel az

imént még repesve felénk iramodó napok...? kérdése, majd a „hova tűntek a hűségesek“ nosztalgája. (Már maga a cím felkavar: hiszen hogyan lehetnének hűségesek, ha végül mégiscsak eltűntek? — Hűségüket már csak a krónikás őrzi görcsösen, mintegy vizet merő kézzel; az ellentét feszültsége indukálja a hangulatot. Az ellentét esetleges feloldási kísérletében a „hűségesek“ megnevezés régmúltra [amí fájóbb: egy-emberi régmúltra] utal vissza, s a feszültség megmarad, ezúttal az idők között.)

Ez a negatív út (negatív — hiszen nem az írótól, hanem az íróhoz tart. egészen, amíg felcsavarodik a tollba) a Pata utcában kezdődik. Tücsöktelepi mitológia? A hűség újabb meséjének mondhatnánk, de valójában inkább a hűség riportja, nem adatszerűen igazolható valóságában, hanem egységében: „A Tücsöktelepen olyanok az emberek, amilyenek. Egy dolgot szentségként könyvelnek el: összetartás nélkül nincs értelme semminek.“ Ez a világ a természetesség, az agresszív póztalanság, az erő és gyöngédség, a finánc-nem-látta élet, az egymás elől bujkáló próza és poétikum világa, a „hűségesek“ jó iskolája: „Itt tanultam meg, hogy nincsenek egyértelműen boldog és kiegyensúlyozott életek, hogy nem az egyszerű volt, hol nem volt nemesi levél teszi nemessé az embert, hanem az öklömnyi húsdarab, amely ott vergődik baloldalt a bordáid alatt“ — vallja Köntös-Szabó Zoltán utazásának vége felé. De előbb még regisztrálni kénytelen a szétfutást, pontosabban annak első mocsanatát. A szétfutás szédülete után már

* Köntös-Szabó Zoltán: Hova tűntek a hűségesek, avagy száz úton csatangol az ember. Beszélések. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

csak leltározni eszmél magára; a hűségesek nyomába ered. Megtörök a forma, az egységnek, az Egésznek a képe higanytükröként „beszélgetésekké“ esik szét: az Utazás elején még az idő folyt, élet-darabkákat sodorva magával, most megállt az idő, felleltározni a torló-dó-felgyült életeket. A hangulatba belopózik a könyv borítója-színű szürkesség, mint pohár tiszta vízbe ömlött tinta. Az író, aki az Út folyamán fel-felbentette álruháját, most már végképp leveszi harmadik személyű álarcát (biztonságot ad az időbeli közelség, vagy hogy amúgy sem magáról beszél?) szükségyszerűen, hiszen az ő személye a kapocs, ami összefűzi a „beszélgetéseket“ és a könyveket is. Megjelenik ugyan önnön ruházatában, jelenléte mégis személytelenebb, idegenebb, mint régi álruhájában, amikor a Bárka még csak kikötni készült az Urbán-öbölben. Sok minden más, megváltozott a táj, az Utazás azonban egy. A hajó a fűszeres, a „veretesen szép, ízes költői nyelv“ (ahogy Kormos Gyula jellemezte recenziójában), az Út mentén meg táltos szimbólumok bujkálnak. Köntös-Szabó Zoltán csupasz idegvégződése a legkisebb légmozgást is jelzik, felerősítik; témaköre nem nagyon tág, de szavai szuggesztívek, mert intenzíven átéltek. És nagyszerűen, magával sodróan mesél: „Sem ellenszenves, sem rokonszenves sem volt a jegyszédő arca, Tüske mégis fénytelen bakancsára sercintett, s anyja tenyerétől kissé felszakadt a szája széle.“ A narráció megszokott, zsbabsztó folyamatából — a sokk miatt — kiugrik egy mozzanat, és nyomban érezzük a süvítő hirtelenséget. Az író itt mozzanatkiragadással él; másutt meg egyfajta ismétléssel ugorja át a szerkezeti megszakításokat, úgy kapcsol át az egyik cselekményemenetből a másikba, hogy gyakran a legkisebb döccenést sem érezni, a felhalmozott, a sűrűsödő emóció nem bomlik meg, nem esik szét — újra összegyűjtendő —, csak más irányba fordul, más sínre vált át, a mese görbéje folyamatos marad: az erdőben rettegő és víziókat látó gyermekeket és az éjszakai útjára induló Urbánt a végtelen magány rokonítja; a kis Dávid magányát és Köntösék konyhájának hangulatát a torkot kaparászó érzés asszociálja.

Köntös-Szabó Zoltán stílusa lenyűgöző, szuggesztív, már-már agresszíven szuggesztív, és töretlen. Annál inkább felszissenünk, annál inkább belebotlunk a biztonságosan simának érzett talaj egy-egy váratlan törésébe. Megzavar (igaz, ritkán) egy-egy gondatlanabb szófűzés: „halk meggyőződést“ emleget egy helyen (*Bárka ring* ... I. 22.); érzem,

mit akar mondani (maga írja odébb: „... a szívből fakadó gondolatokat csak halkan illik elmondani...“), de a kifejezés az összefüggésből következő jelentéssel ellentétes irányba tereli a gondolatot.

A motívum a szöveg, a regény ritmusát adja, betájolja a narrátor pozícióját. Funkciója van. A *Rozsdatemető* Pék Máriaja például mindig „horgas ujjú, csúnya kezű“, és ez ugyanarról a sivárságról árulkodik, mint ugyanott a gyakori mozzanatzáró, unottá fásult „és akkor csókolóztak“ frázis. De zavaró és funkciótlan Köntös-Szabó Zoltán írásai-ban, hogy szinte mindenkinek „hőlyagzó orrcimpája“ van nemre, korra való tekintet nélkül (*Bárka ring* ... II. 50., 276., 285. stb.).

Köntös-Szabó Zoltán stílusának egyik fő jellemzője és erénye általában a töretlenség, az egység, a kerekesség igénye. Ilyen szempontból ítélve, eddigi művei ismeretében, annál furcsábbak, hangulattörőbbek írásainak gyakori „kecskerimeit“, az — úgy vélem, indokolatlanul és funkciótlannal — gyakran majdnem teljes azonossággal ismétlődő szövegrészeket*. Nyilván, az író nyugtalanító gondolatok többször is felbukkanhatnak egy életműben, de azért igényelhető a változó megfogalmazás (nem kell statisztikusnak lennünk ahhoz, hogy tudjuk, ugyanazon szöveg kétszeri véletlen felbukkanásának a lehetősége végtelenül kicsi). Indokolt lehet motívumok ismétlése, ha ezek erősítik, nem pedig gyengítik egymást (a fikcióból non-fikcióba átvitt motívum teljesen hiteltelenné válhat), és ha az önismétlés tartalmi-művészi gazdagodással jár, nem pedig sorvadással. Egész novelláknak regénybe iktatásával (ez is előfordul itt) az eredetileg remekbeszabott, kerek, gyakran a legsikerültebb novellák szükségyszerűen fellazulnak, elvesztik jelképszerűségüket, poézisüket, mivel az író a kerek egészet felnyitni kénytelen, előzménnyel és folytatással bővíteni, új tartalmi szálakkal átfűzni, ami ritkán jár sikerrel; szemléletesen: a kört egyenessé igyekszik kihúzni, ami nemcsak értelmetlen, de léhütel is, mert az egyszer már megrajzolt vonal kiegyenesíthetetlen, kidomporodik az egyenesek szövevényéből. (*A költő születésnapja*, *Európa fázik* — a *Bárka ring* az Urbán-öbölben I. és II. kötetébe átépítve.)

Es mivel gyakran botlunk Köntös-Szabó Zoltán regényének ilyen dombo-

* *Bárka ring* ... II. 197. — Hova tűntek ... 141.; *Bárka ring* ... I.116–125. — Napos évszak 123–126.; *Bárka ring* ... I.242. — Hova tűntek ... 277.; *Bárka ring* ... I.229–237. — Tisztaszemű fiúk 27–34.; *Bárka ring* ... II.109–112. — A költő születésnapja. In: Enekelj csak Simon testvér 134–137.; *Bárka ring* ... I.176–190. — Valahol messze, illatos lilium. In: Pingált szívek ... 174–185. stb.

rulataiba, úgy tűnik, önéletrajzi regényének szöveggrammatikája ál-alárendeléses szerkezetű (a bravúros montázs-szerkezet valójában néhány szétvágott-összerázott hosszabb mellérendelő viszonyban levő novellából áll össze). Gyakoriak a cselekmény menetéből szerkezetileg és értelmileg is kiugró szövegrészek, amelyeknek néha ott érezzük azonban a *novellista* finommivű kezemunkáját, a nagyszerű indításokat és a még nagyszerűbb zárásokat, a kerek egész bujkáló igényét.

Hová tűntek a hűségeselek című könyvében Köntös-Szabó Zoltán új műfajjal próbálkozik. E műfajt neveztek „álcázott riportnak” (Kántor Lajos), „novellaformának”, amely „valóságos helyzeteket, élő személyeket »fogalmaz meg«, „riportból novellává nemesedő »beszélgetés«-műfajnak” (Szávai Géza). A

könyv alcíméből — műfajmeghatározásból — ítélve, valóban hitelességre számíthatunk, ha (nyilván) nem is magnópontosságra, de *alapvetően* igazságra. Ez a nehezen meghatározható műfaj jóhiszeműségünkre, bizalmunkra alapoz. Az viszont, hogy e „beszélgetésekben” előzőleg novellaként, fikcióként elfogadtatott motívumokkal találkozunk, kétélyt ébreszthet e „beszélgetések” hitele tekintetében. Szigorúan: ez a műfaj novellisztikus monológ, esetenként több személy érintkező, konvergáló monológja — a monológ erőnyeivel és hiányosságaiival...

„ÉRTED HARAGDSZ...” A tudatom tiltakozik, de — tetszik a mese...

(Valamikor, a zeneórán — ha jól emlékszem — azt tanultam, egy zenemű hangfekvését, minőségét ez az utolsó hang dönti el...)

Beke Mihály

Öncélú látszatpontosság

Valahányszor költészet és matematika viszonya, egymásba játszásra kerül napirendre, gyorsan megemlítik Poe nevét, *A holló* előszavára utalva, s ezzel a látszatmagabiztossággal megoldottnak vélik az esetet. De észrevétlen marad a kérdés, melyet költészet és matematika relációja magában rejt: tudomány és művészet — két, egymástól különböző tudatforma — egyesítése mit eredményez? Teljes válasz helyett kísérreljük meg Mandics György második kötetének* elemzését.

A szerző első művéhez, Forrás-kötetéhez írt előszavában Majtényi Erik az amerikai irodalom nagy alakját állította a verselő matematikus elé példaként. Utólagos értékelések esetében különösen nagy a belemagyarázás veszélye, igyekszünk hát a Mandics új kötetében megjelent versekre koncentrálni.

A mindössze száz lapnyi versanyag nehéz próbának veti alá olvasóját. Mintha különböző mintájú pálcikákból kellene kiválogatnia az egyformákat a hasonlók közül. Olyanszerű ez a kötet, mint a marokkó-játék. Az egymástól részben független verseket, melyek furcsa módon mégis egymás után következnek, főleg különös címeik igyekeznek összekapcsolni. A versek, a ciklusok címei teljes, hibátlan megfelelésben állnak egymással. A kötet három nagy cik-

lusa írójuk szándéka szerint a hegeli hármaseség költészetben jelentkező megfelelője lenne. A címeket olvasva a lélektanból tanult képlet bontakozik ki: az ember, aki nem más, mint az érzelmi szféra (*Az ösztön sötét örvényében*), az erre épülő értelmi szféra (*A ráció fehér szitáján*) s a piramist kiteljesítő akarat szféra (*A teljesség piros szivében*) együttese. Az első két cím utalása nyilvánvaló, a harmadiké kikövetkeztethető. Érdekes tovább vizsgálni a címszerkezeteket. Érdekesek a jelzők és a jelzett szavak is: az *ösztön sötét örvénye* kezdeti ellenpontja az értelem *fehér szitájának* a rendszertelenség—rendszer oppozíciójában. A harmadik részben a teljesség *piros szíve* a két előbbi összegezése, a jelzett szó metonimikusan értelmezi jelzőjét.

A ciklikus egység után vegyük szemügyre a verseket: 11-11 vers alkotja mindhárom ciklust, az azonos számot viselő versek közt figyelhető meg a kikényszerített tézis—antitézis—szintézis viszony. Példákat már említett Mózes Attila az *Igaz Szó* 1977. 5. számában (*Töredék-kritika a költői mutatóvány ellenében elvesztett poézisről*) felsorolva a teljes tartalomjegyzéket, ezért fölösleges újra felsorolni őket. Ha mégis utalunk *A kettős lépcsőfonat látomásaira* (az első ciklus V. verse), azért tesszük, hogy emlékeztessük Mandicsot: a DNS szerkezetét mindenkinnek tanítják a középiskolában, s a kettős spirál, vagy ha úgy tetszik, „lépcsőfonat” lenyűgözően töké-

* Mandics György: A megtalált anyaföld. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

letes rendszer. De mit keres az örvénylő, ösztönös indulatok rendszertelensége között? Mint motívum, sokkal inkább tartozik (tartozhatna) *A lét felfedett struktúráihoz* (a második ciklus V. verse, az előbbi „antitézise“). Vessünk egy-két pillantást ezekre a struktúrákra. Mindegyik struktúra egy matematikai fogalmat fejt ki, s e fogalmak együttese a költő életfelfogását próbálja felvázolni. Ezek a fogalmak-elemek (kód, művelet, határérték, egyenlet, sorozat stb.) megjelenhetnek versben, kifejezhetik azt, amire Mandics használja őket, de egységes kompozíciót kívánnak, a matematikusi szerkesztési vágy pedig széttördelte a tematikai kompozíciót — feladta a formai bravúr reményében.

A kötet versei között kapocs az Út, a filozófia fejlődésfogalmának megfelelője, melyet az énné — a leegyszerűsített, atomizált emberiségnek — végig kell járnia. A kezdő- és záróversben megjelenő útvesztő, melyen az én már túljutott, az élet megjárandó labirintusának jelképe, tételesen megfogalmazva. És itt érkezünk el a kötet legsúlyosabb hibájához: a versek tételszerűségéhez. Az ún. mondanivalónak a könyv olvasása során kell kibontakoznia, az olvasó kell hogy felfedezze, de a költőnek nem szabad átlag-hétköznapi szinten megfogalmaznia közismert, elkopott igazságokat. Ez már nem poézis. Pedig Mandics képes jót is írni, bizonyítják mély egyéni élményekből született versei. Az egyetemes Útból kilógnak ugyan, külön alkotásként ellenben megállják a helyük:

*A töredék mindennél embertelenebb:
megalkuvásban összezártan egymást
szagatnánk szét,
akár a buta uszított ebek!!!*
(Kimenőnap)

Mintha saját könyvét jellemezné: a versek is csak „buta uszított ebek“ módjában férnek meg egymás mellett, abban fáradván ki, hogy az előttük állóba kapaszkodnak görcsösen.

Szándékosan hagytuk hátra a leginkább mandicsi verset, amely véleményünk szerint magyarázza az egész kötetet. Címe: *Ötödik struktúra: Mátrix*. Mottója a lineáris algebra egyik tétele: „A mátrix rangját nem oszlopai- vagy sorainak száma, hanem elemeinek kölcsönviszonya határozza meg.“ Következik a költemény, négy oszlopban, tizenkét sorban, negyvennyolc elemből összeállítva. Minden elem négy szótagú — sokszor töredékes mondat, néha csak szó szerkezet —, egyenlő arányban két sorba tördelve. Érdekes, mert lehet olvasni függőlegesen, oszloponként vagy vízszintesen, soronként (mindkét irányban előre és hátra, le és fel) vagy akár átlósan. Röviden: ki, ahogy szereti. Nem más ez, mint öncélú játék.*

S még ennyit erről a játékról: nem sikerült. A párhuzamra s ellentétre alapozó szerkezetet, amit Mandics képtelen volt megvalósítani egy kötetben — azt Petőfi megeremeltette a *Szeptember végén* kezdő szakaszában, Bacovia a *Plumb* című versében, Heine pedig a *Mementóban*. Mindhármuknak elég volt rá 8-8 sor...

Lengyel Ferenc

A modern nyelvtudomány csapásain

A tudományos-műszaki forradalomban és a szocialista demokrácia viszonyai között a nyelvnek a társadalom haladásához szükséges információt közvetítő szerepe fokozottan tudatosodott. Mindez egyre nagyobb tömegeket von be a társadalom ügyeinek intézésébe. Nem véletlen tehát, hogy a nyelvtudomány, a nyelv élete iránti érdeklődés napjainkban fokozódott. Ezt a megállapítást igazolják a napilapjainkban, időszaki kiadványainkban megjelenő, az olvasók igényeinek kielégítését célzó nyelvvelő cikkek, a nyelvi műveltséget formáló írások.

Persze a nyelvi, nyelvészeti közműveltség ápolásához ennyi nem elegendő. Ezek az írások nem pótolhatják a népszerűsítő nyelvtudományi munkákat,

amelyekkel, mondjuk meg nyíltan, adószak maradtunk. Eppen ezért hézagpótlónak tekintünk minden, a nyelvtudományt népszerűsítő, a nyelvvelő szolgálat munkát. Ezért vettük érdeklődéssel kezünkbe Máté Jakabnak és Schweiger Paulnak a Dacia Könyvkiadó igényes és igen népszerű Antenna sorozatában megjelent *Nyelvészet és matematika* című könyvét.

Már egy futó betekintés is a könyvbe elég annak megállapítására, hogy a szerzők többre vállalkoztak, mint amit a könyv címe sugall. A modern nyelvtudomány egészét kívánják megismer-

* A kézirat nyomdába adása után jelent meg Marosi Péter hasonló problémákat felvető kritikája (Ábrák és kadabrák. Útunk, 1977. 47.).

tetni olvasóikkal. Nyilvánvaló tehát, azt kell megnéznünk, mennyiben sikerült e céljuk, s ne a matematikai nyelvtudomány népszerűsítését kérjük számon, amire a nem legszerencésebben megválasztott cím utal. A másik dolog, amire figyelmeznünk kell, hogy jóllehet a könyv az Antenna sorozatban jelent meg, több népszerűsítő kiadványnál; amolyan bevezető a modern nyelvtudományba: a hagyományos nyelvtudomány művelői is haszonnal forgathatják, szakszerű s egyben népszerűsítő is.

Mikor modern nyelvtudományt emlí-tünk, elsősorban a Ferdinand de Saussure nyelvelméletéből és módszeréből kinőtt strukturalizmusra gondolunk. Ennek mibenlétéről és főbb irányairól kívánják a szerzők olvasóikat tájékoztatni. Baudouin de Courtenay és Ferdinand de Saussure tevékenységének fölvilágításával kezdik, őket a nyelvtudomány története a nyelvészeti strukturalizmus közvetlen előfutárának tekinteli, bár Saussure-t, a neves svájci tudóst nyugodtan nevezhetjük az első strukturalista nyelvésznek a szó igazi értelmében. Voltaképpen tehát Saussure tevékenysége jelenti a XX. századi modern nyelvtudomány nyitányát, nagyrészt az ő örökségéből nőnek ki a húszas-harmincas években azok az irányzatok, amelyek ma a prágai, a koppenhágai iskola és az amerikai leíró, deskriptív nyelvész néven tart számon a nyelvtudomány. Mindezt igényesen fejtik ki a szerzők könyvük első fejezetében. A vázlatosabb, csak a leglényegesebb színt-foltok felrakása, a szövegbe iktatott sok utalózás elhagyása levegősebbé, olvasmányosabbá tehetné volna a bemutatást.

Századunk tudományosságának egyik átfogó jele a matematikai gondolkodás-mód meghonosodása. A strukturalizmus előmozdította a matematikának a nyelvtudománnyal való találkozását, s ez végül is a matematikai nyelvészet kibontakozásához vezetett. A nyelvtudomány is megközelítette tehát azt az igényt, amelyet korunk tudományos gondolkodása az egzakt tudományokkal szemben támaszt. Ez a határtudomány, még ha nagyon szűken értelmezzük is a matematikai nyelvészet fogalomkörét, magában foglalja a kibernetikát a maga igen szer-teágazó problémakörével s a lélektant.

Tudománytörténeti szempontból is megokolt, hogy a könyv szerkezetében *A matematikai nyelvészet a strukturális nyelvészet szerves folytatása* című fejezet kövesse az elsőt. A szerzők itt teljességre törekedtek, s a hely megszabta keretek miatt itt is tömören fogalmaznak. Tudományos igényességükben még a matematika elméleti alapjainak felülvizsgálásával, „a formális rendszerek

elméletének“ meghonosításával is foglal-koznak, ez utalnak a szakirodalomra. Persze ezek hasznos ismeretek, de egy ilyen terjedelmű és jellegű munkából elmaradhattak volna, hiszen a matematika és nyelvtudományban végbemenő elméleti és módszertani változások megértésének nem nélkülözhetetlen elemei. A szerzők tudományos igényessége párosul a közérthetőséggel a matematikai nyelvtudomány ágai — statisztikai nyelvészet, információelméleti nyelvészet, algebrai nyelvészet, kategoriális grammatika: az algebrai nyelvészet sa-játos hajtása — bemutatásában. Sokszor halljuk a kérdést: mi újat hozott a modern nyelvtudomány? Erre itt több világos választ találunk. Így például a statisztikai módszerek a nyelv minden szintjén alkalmazhatók elméleti és gyakorlati kérdésekben. Például a fonéma-statisztika jól alkalmazható az írógép-billentőzést elkészítésénél, elméleti hasznossága pedig a nyelvészeti és stilsztikai kutatásokban mutatkozik meg. A szókészlet kutatásában: a gyakorlati szótárak a szóstatisztika talajából nőttek ki. Ide tartoznak a tergo-, vagyis szövegmutató szótárak, amelyek nem a szó eleje szerint állítják betű-rendbe, hanem fordítva, a szavak vég-ződésének betűrendjébe állítják a szavakat. De hogy jobban megértsük, miről van szó, adjunk egy kis izelítőt a Papp Ferenc szerkesztésében megjelent *A magyar szövegmutató szótár* E betűje alatti szavak sorrendjéről: *é, bé, karalábé, kapuzábé, többé, göbé, kevésbé, többé-kevésbé, abécé, újjabécé, tébécé, vécé, dádé, szafaládé, csokoládé* stb. A szavak tehát végződésük szerint tökéletes betűrendben vannak. A nem nyelvészek számára hasznos lett volna ilyen kis szótártöredék bemutatása. De tegyük hozzá mindjárt, hogy a gyakori-sági szótárak elméleti és gyakorlati hasznosságának a bemutatásával a szerzők nem maradtak adósak. Megtudja az olvasó azt is, hogy a modern nyelvtudomány és módszere nem minden esetben vezetett új eredményekhez. Így például a kategoriális grammatika, a nyelvek formális leírásának egyik modellje csu-pán „új módszernek bizonyult a szintaktikai összefüggések tanulmányozása területén elért eredmények rögzítésére“. (43.)

Külön fejezet jutott a könyvben a gépi fordításnak. Sommás, de a tudományos igényességet és a közérthetőséget egyaránt kielégítő fejezet. Megtudja az olvasó, hogy a gépi fordítás eredeti célját nem érte el, a gépi fordításhoz fűzött remények nem váltak be, s lényegében már nem is folyik kutatás a fordítás gépesítésére. De a sok fáradó-zás mégsem volt hiábavaló. Hatott pél-

dául a szemantikai kutatásokra, valamint a nyelvtudomány más területeire. Helyesen fogalmaznak a szerzők: „Ma már sok helyen az egykori gépi fordítás gyakorlati követelményeiből inspirálódó kutatások az elméleti nyelvtudomány igen magas szintű kutatóközpontjai lettek.” (52.)

A matematikai nyelvészet a matematikának nemcsak mennyiségi, hanem a strukturális viszonyokkal is foglalkozó ágait szintén hasznosítja a nyelvtudományban. Így született a kombinatorikus matematikai nyelvészet, közismertebb nevén a generatív nyelvelmélet. Szükségesnek tartom azonban ide iktatni, hogy a generatív nyelvelmélet számai a XVII. századi racionális grammatikáig vagy még előbbre vezethetők vissza, s egyben a XIX. század nagy német nyelvfilozófusa, Wilhelm von Humboldt eszméit „rehabilitálják”. Schweiger Paul és Máté Jakab legfőbb kutatási területe éppen a generatív nyelvelmélet problematikája körül jelölhető ki. Ez kiérződik e fejezet felépítéséből és olvasmányos megfogalmazásából. A generatív grammatika, korunk egyik kiváló amerikai nyelvészének, Noam Chomskynak a felfogásában, alig két évtizedes történetében rendkívül nagy változáson ment át, s igen termékenyen hatott korunk nyelvészetének fejlődésére. Minderről pontosan tájékozódhat az olvasó a könyv e viszonylag legrészletesebb fejezetéből. A generatív nyelvelmélet, amely voltaképpen a strukturális nyelvészet, főleg az amerikai deszkriptív nyelvészet formális vonulatának a bírálatából nőtt ki, bő alkalmat adott a szerzőknek arra, hogy századunk legjelentősebb nyelvészeti kérdéseit felvilántsák az olvasó előtt.

Könnyen azt hiheti az olvasó, hogy a következő, *A nyelv mint jelrendszer* című fejezet nem tartozik ide. Az más

kérdés, hogy a könyv szerkezetét jobban is meg lehetett volna szabni. A nyelvi jel tárgyalása szorosan ide kívánkozik. Arról van szó, hogy a generatív nyelvelmélet vagy még általánosabban a matematikai gondolkodásmód meghonosodása tudományágunkban új utakra terelte a hagyományos tipológiai kutatásokat. Előtérbe kerültek ennek nyomán az úgynevezett univerzálisak (egyetemes jegyek) vizsgálata, a szemiotikai, általános jel tudományi szempontok érvényesítése a nyelvészeti kutatásokban csakúgy, mint a kommunikáció-elmélet adta lehetőségek kihasználása. A szerzők nem állhattak meg a szemantika nélküli generatív grammatika tárgyalásánál, bemutatták a generatív szemantikájú generatív grammatikát is. A jelrendszer és a jelentéstan kérdésköre szorosan idekapcsolódik. Viszont zavarólag hat *A generatív grammatika, A nyelv mint jelrendszer* szintjére emelt *A módszer* című fejezet beiktatása.

Utolsóként tárgyalják a szerzők a szó és a mondat szemantikáját. Hiányolható, hogy ha már az előző fejezetekben — szinte fölösen — hivatkoztak az alapvető munkákra, itt nem találkozunk például St. Ullmann, A. Greimas nevével, márpedig az utóbbi harminc év szemantikai kutatásaiban igen nagy részük van.

Máté és Schweiger kis könyve magában foglalja a XX. század nyelvtudományának igen szerteágazó kérdéskörét. Alig száz lapon logikus gondolatmenetben nyújtanak betekintést a modern nyelvtudományba. Túl sokat akarván e terjedelemben elmondani, túlságosan tömören fogalmaznak. Éppen ezért e könyv, jóllehet népszerűsítő sorozatban jelent meg, nem a legkönnyebb olvasmányok közé tartozik, elolvasása azonban mindenképpen megéri a fáradságot.

Kelemen Béla

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

MONOGRAFII PROFESIONALE DESTINATE ORIENTĂRII ȘI SELECȚIEI PERSONALULUI

A műszaki pszichológiában az embert mint a munka alanyát többféle kutatási stratégia segítségével vizsgálják. A kutatási stratégia egyik sajátos változatának terméke az ún. pályatükör, melyet a szakmai felkészítés és munkaerőkiválasztás gyakorlatában hasznosítanak.

Mivel mind a szakmai felkészítés, mind pedig a munkaerőkiválasztás több-szintű tevékenység, a pályatükör is szempontspecifikus. A Babeș—Bolyai Tudo-

mányegyetem Kutatási Központjának neveléslektani részlege a pályatükrök elkészítéskor főként arra törekszik, hogy minél több szakmát minél szélesebb olvasóközönség (tanárok, szakoktatók, munkavezetők, szülők, tanulók stb.) számára hozzáférhető nyelven mutasson be (vö. M. Peteanu szerkesztésében: *Monografii profesionale*. Bucuresti, 1971—1972. 22. kötet).

Pályatükröket tartalmazó kötetet jelentetett meg nemrégén a fenti kutatóközpont filozófia—szociológia—pszichológia részlegének egyik kutatóközössége. A szerzők — Czitrom J., N. Jurcău, I. Latiş, H. Pitariu, V. Samu — szándéka már a könyv tartalomjegyzékének átolvasása alapján is felismerhető: valamely köztes nyelvre átírni egyes szakmai tevékenységcsoportokat, s ezáltal kiemelni azok hasonló és megkülönböztető vonásait. Mi jellemzi a szerzőktől használt köztes nyelv szótárát és „nyelvtani“ (összeállítási) szabályait?

A szótár a munkatevékenységgel foglalkozó különböző szakterületek (közgazdaságtan, technológia, technika, ergonómia, szociológia, pedagógia, etika, pszichológia) nyelvzetéből kiszűrt „alszótárakból“ (kódokból) tevődik össze. Nyelvtani szabályai viszont egyéni személyiségi tulajdonságokra (képességek, temperamentum, jellemvonások) központosítottak, azaz pszichológiaiak. A pályatükrök összeállításának menete a következő: az adott munkaterület jellemzőinek és társadalmi-gazdasági jelentőségének számbavétele; a munkaeszközök, -eljárások, -feladatok, -feltételek bemutatása, majd pedig — és a fentiek alapján — az adott munkatevékenységhez szükséges ismeretek, jártasságok, adottságok, képességek, szokások, temperamentum- és jellemvonások hipotetikus kibontása és a hipotézisek ellenőrzése (megfigyelés, interjú és pszichotechnikai mérések segítségével).

Következtetéseiket a szerzők kétféle viszonyítási rendszerben összegezik. Az ún. pszichogram-módszer segítségével, amely révén megadják az adott szakmához szükséges pszichikus tulajdonságok (az érzékelés, észlelés, figyelem, emlékezés, gondolkodás, érzelmi élet stb. szakmaspecifikus jegyeinek) jegyzékét. A másik viszonyítási rendszer pszichotechnikai próba központú: a vizsgált szakma kiváló művelői az alkalmazott felmérésekben közepes, közepesnél alacsonyabb, illetve magasabb teljesítményt mutatnak-e fel.

A munka gyakorlati értéke kétségbevonhatatlan. Sajnos, a szerzők adószak maradnak az anyaguk kínálta további elméleti következtetési lehetőségek kiaknázásával. A szakmákat a munkafolyamat megszervezésének szempontjai alapján csoportosítják. Ez az eljárás mód ugyan nagymértékben fokozza a könyvben foglalt anyag áttekinthetőségét, de mivel ezt a típusú csoportosítást nem vetik össze a szakmák pszichológiai közelsége-távolsága alapján való csoportosításával, nem tehetik vizsgálat tárgyává azt a kérdést sem, hogy a pályaalkalmasság mikor és mennyiben vezethető vissza a képességre, illetve a késztetésre és a személyiség-szervezettségre. (*Editura Academiei R.S.R. Bucureşti, 1977.*)

F. K.

JIŘI KUBKA: INFORMÁCIÓROBBANÁS

Az „információrobbanás“ olyan színház, melynek nézőterén ma már az egész világ jelen van. Jiří Kubka több évtizedes újságírói tapasztalattal a háta mögött, s — a Nemzetközi Újságíró Szervezet főtítkáráként — a tömegkommunikációs eszközökre vonatkozó, nehezen hozzáférhető adatok birtokában ül be erre a nézőtérre, s megpróbálja a beavatottak szemével láttatni, de a kívülálló (a kihívással naponta szembekerülő olvasó-hallgató-néző) aggodalmával átélni e jelenség ellentmondásos valóságát.

„Az ember világa valamikor a látóhatár peremén húzódó jegenyesorig terjedt — írja a szerző. — A nagy eseményekről szóló hírek óriási késéssel érkeztek, mintegy kihültek, leüledtek, velük foglalkozni olyasmí volt, mint a múlton tündönni. A telefon és távíró feltalálása előtt a hír arról, hogy valaki megbetegedett, akkor érkezett meg, amikor az illető már meghalt vagy meggyógyult. A frissen kapott hírről mindig úgy beszéltek, mint régvolt eseményről. Ezután bizony fájdalmas volt megszokni a világ kibővülését. Szokatlan vagy alkalmatlan időben csörron a telefon? Kedvetlenül és aggodalommal figyeljük: »mit akar ez már megint?« Hašek *Svejk* című regényében valaki a következő mondattal jellemezte a világháború kezdetét: »Nohát megölték nekünk Ferdinándot!« Mire Svejk megkérdezte: »Melyiket?« Ma viszont milliók látják az otthoni karosszékéből egy álmfő meggyilkolását, egy miniszterelnök kivégzését — egyenes adásban. Ezek

nem cinikus példák, hanem drámai bizonyosságai annak a változásnak, ami a világban végbement.“

Végül néhány kevésbé ismert adatot idézünk a könyvből: „A UPI hírügynökség naponta 4,5 millió szót kitevő híryanagot röpit világgá percenként 1200 szavas sebességgel. A nem éppen »pufók« *Le Monde*, amely naponta 18 oldalon jelenik meg, oldalanként hat hasábon, hasábonként 120 sorral és soronként kb. 5 szóval — egy oldalán mintegy 3600 szót, naponta tehát 64 800 szót »közöl«. Ez alig több mint 1 százaléka a UPI ügynökség által naponta kiadott információknak. Ezenkívül minden, *Le Monde*-hoz hasonló napilap közöl még vezércikkeket, kommentárokat, jegyzeteket, értekezéseket, reklámanyagot, különböző helyi vonatkozású glosszákat, tudósításokat stb. Mennyi kerül be hát akkor csak egyetlen sajtóügynökség anyagából a fennmaradó helyre? És ebből mennyi köti le az olvasó figyelmét? Különböző felmérések szerint az olvasó egy »kövér« újságból is a szövegnek csak mintegy 10 százalékát képes és hajlandó felfogni. [...] A *Le Monde* példányszáma 1971-es jelentés szerint: 0,36 millió. Elenyésző szám ez a francia napilapok 12 milliárdos összpéldányszámához képest. Fele annyi franciául tudó emberhez jut el a *Le Monde*, mint ahányhoz például a francia vadászfolyóirat, a *Le Chasseur Français*. [...] Amikor azt olvassuk, hogy a világon az egy főre jutó átlagos újságpapír-fogyasztás 7,2 kg, ne feledjük el, hogy minden harmadik ember írástudatlan. Az újságok mammutterjedelme elsősorban a reklámozás céljait szolgálja, s nem a tájékoztatását. A papírfogyasztás elsősorban ezért került ellentétbe a nyersanyagforrásokból adódó lehetőségekkel, a papír ezért válhatott spekulációs cikké, »fehér kőolajjá« a világpiacon.“ (*Interpress. Budapest, 1976.*)

A. J.

Nagy Albert rajza

Szó szerint: Ady-év

Most, amikor útjára indítjuk a *Korunk* rendszeres romániai magyar sajtószemléjét (melyben havonta próbáljuk majd kiemelni „kis” és „nagy” lapjainkból, folyóiratainkból azt, amire egy „digest” igényt tarthatna, vagy amit a publicista tollára tűzhetne), nem kívánhattunk volna magunknak jobb alkalmat, mint az Ady-centenárium szinte megszámlálhatatlan közleményeiben tallózni. A bőség zavarával nem könnyű ugyan megküzdeni — bibliográfusok vizsgálhatnának itt pontosságból, lelkiismeretességből, múzeumi illetékesek (ügybuzgó szerkesztőktől támogatva) szervezőkészségből és gyűjtőszeszénvedélyből —, a feladat azonban így annál izgatóbb: sokféleképpen tagolt sajtónk vizsgáján lehetünk tanúk.

Hosszúra nyúlt, mondhatni egyéves vizsgán. Hiszen „legolvasottabb” orgánunk, a Román Televízió magyar adása tavasszal, májusban közvetítette első Ady-műsorát (Zilahról), s a megyei napilapok némelyike, így a nagyváradi *Fáklya* még korábban kezdte meg *Az újságíró Ady* bemutatását, váradi publicisztikai írások újraközlésével. (A sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* az évforduló küszöbén „*A mai aréna*” cím alatt tallózott Ady-cikkekből; *A Hét* Ady-számában Molnár Gusztáv közölt különös cikk-montázst, 1901-ből: „*Örnek állítottunk*.”) Hasznos sorozatot vállalt, a helyi Ady-vonatkozások publicisztikai jellegű vagy (és) filológiailag átgondolt összegezését nyújtotta olvasóinak a kolozsvári *Igazság* (Bustya Endre: „*Innen jöttem és ide térek*”; szeptember 14. és november 16. között, tíz folytatásban), a *Szatmári Hírlap* (Krilek Sándor: *A bölcső-hely körül*; az első közlemény még az érdemszent, azaz adyfalvi útépités előtt, 1977. július 10-én jelent meg), a *Fáklya* (Robotos Imre: *HOLNAP és holnapután — Nagyváradon*; november 11—15.). És uralta a mezőnyt jeles Ady-filológusunk *A Hét* és az *Utunk* jóvoltából is: a bucaresti hetilapban *Elrajzolt arckép* címmel (szeptember 30. és december 16. között) egy keményen demitizáló Ady Lajos-portrét vázolt fel Bustya, az *Utunkban* pedig (kiegészítve, folytatva a szeptemberi *Korunk*-közleményt), Ady és Csinszka levelezését tette hozzáférhetővé, példás filológiai apparátussal (kilenc folytatásban, október 14-től január 20-ig). A korábban, Robotos Imre könyve (*Az igazi Csinszka*. Budapest, 1976) kapcsán kirobbant Ady-pör ez újabb folytatása (Bustya *Igazság*-beli, még 1975-ös cáfolatai után) annyira messzevisszhangzó volt, hogy Magyar Lajos már aggódva igényelte: *Szellemét idézzük! (Megyei Tükör, 1977. november 5.)*; Magyar Lajos nem Bustya ellen irányult, ezt írta ugyanis: „Mind den elismerésünk és tiszteletünk Bustya Endre Ady-kutatóé, aki lelkiismeretes munkával, tudós pontossággal tárja föl Ady élete utolsó éveinek igazságait, s ezeket szembezegezi a demitizáló, olykor az ízléstelenség határáig lecsúszó szenná-cióhajhászokkal. Munkája megbecsülést érdemel, és bizonyosan könyvbe is kívánkozik, ám nem lehet az Ady-centenáriumot meghatározó alaphang.”

Nos, az aggodalom indokolatlannak bizonyult. Külső, pártatlan tanút szólaltathatunk meg, illetve idézhetünk egy nagyváradi interjú alapján; Vezér Erzsébet nyilatkozta Indíg Ottónak: „A centenárium szép eredményt hozott itt Románia Szocialista Köztársaságban is. Örömmel láttam, hogy az újjárendezett adyfalvi emlékházat, a váradi Ady-múzeumot a fiatalok tömegesen látogatják. Impozáns és nagyon tartalmas a *Korunk* Ady-száma. És mint hallom, csak ezután jön a java.” (*Beszélgetés Ady életrajzírójával*. Fáklya, 1977. november 17.) Valóban, majd mindenik napi- és hetilap, folyóirat Ady-oldalt vagy Ady-számot állított össze, a helyi erőkre és országos hírví írástudókra, kutatókra támaszkodva; a skála (szinben és értékben) rendkívül széles, a csikszeredai *Hargitától* (ahol november 23-án Ferencz S. István, Bajna György, Ferencz Imre, Váli József, Kristó Tibor, Oláh István, Ambrus Lajos verseit olvashattuk, Gaál András szép Ady-portrét és Páll Lajos illusztrációját is láthattuk) az akadémiai *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekig* (az 1977. 1. számban jelent meg Láng Gusztáv tanulmánya, a hazai Ady-kutatás értékes eredménye), az *Előretől*, a központi magyar napilap ünnepi publicisztikáitól az *Utunk* igényes különszámaig, a *Brassói Lapoktól* (mely

Ritoók János *Uj Irodalmi Lecke Fiúknak* című versét közölte) és a bukaresti *Ifjűmunkástól* az *Igaz Szó* többször beharangozott emlékszámáig. Az *Ifjűmunkás*, akárcsak a *Hargita*, ifjú versszerzőket vonultatott fel (Hunyadi Mátyás, Balla István, Visky András, Körössi P. József), s felfigyeltünk Ara-Kovács Attila tanulmányrészletére (*A magány lehetőségei*), Jovián György két illusztrációjára (még az adott nyomdai reprodukálás feltételei mellett is). Külön figyelmet érdemel viszont e november 20-i „im antológiában“ a kitűnő Ady-fordító, Paul Drumaru magyarul írt verse; éppolyan nemes gesztus ez, mint Mihai Beniuc Huszár Sándornak adott magyar nyelvű interjúja a tévé november 22-i műsorában — és a szintén elsőrangú Ady-tolmács Eugen Jebeleanu költői prózája a *Románia literarű* hasábjain, ahol „az örök Igazságügy Miniszterének“ („Ministru al Justiției eterne...“) nevezi, s a Homérosszal kezdődő „szegény költők“, az idő emlékezetét képviselők sorába helyezi Ady Endrét. (*Ady Endre*. Románia literarű, 1977. november 17.)

A legnagyobb várakozás — az 1957-es, ma már folyóirat- vagy inkább könyvritkaságnak számító híres Ady-szám s a 10 500 példányt eredményező hírverés után — az *Igaz Szót* előzte meg. Az októberi ünnepi felvonulás névsorából ha ideírjuk (a tartalomjegyzék sorrendjében) Szemlér, Sütő András, Beniuc, Horváth Imre, Balogh Edgár, Titus Popovici, Lászlóffy Aladár, Gálfalvi Zsolt, Juhász Ferenc, D. R. Popescu, Szász János, Domokos Géza, Rácz Győző, Bodor Pál, Rosszijanov, Tóth István, Sorescu, Duba Gyula, Francisc Păcurariu, Romulus Guga, Dan Culcer, Szöcs Géza, Markó Béla, Lászlóffy Csaba, Szöcs István, Franyó Zoltán nevét (megszáktíva itt a névsorolvasást), képet alkothatunk magunknak a szervezés jellegéről. (Számítsuk még ide azokat a távoli híradásokat, amelyeket a norvégiai Sulyok Vince, a londoni Stephen Lindner vagy az amerikai Dr. Nagy Károly jegyez.) Mégis, a húsz évvel korábbi teljesítményre leginkább *A szerkesztő asztala* rovatban olvasható korabeli Tabéry-, Bölöni György-, Hatvány-, Földessy-, Gellért Oszkár- és Manojlović-levél emlékeztetett. A verses és prózai vallomások között nem egy igényeset is találunk, dokumentumértékű közlés azonban — akár szépírói értelemben —, amelyet évtizedekig megőrizünk, sajnos kevés akad. Örömmel fedezünk fel egy-egy olyan bekezdést, mint amelyben Beniuc a diákkori emlékeit idézi: „Kolozsváron volt annak idején egy utca, mely a nevét viselte, a román hivatalosság iránta tanúsított megbecsülésének jeleként. Kanyargós utcácska volt, a Mátyás király házának közelében. Lehet, hogy még ma is megvan. Gyakran jártam arrafelé, anélkül, hogy ottan különösebb dolgom lett volna, csupán csak hogy láthassam azt a táblácskát Ady Endre nevével.“ Lehetőségek villannak fel ott, ahol kevésbé várnánk, például az *Áprily és Ady* című, az adatközlésnél többet ígérő cikkben (Máthé József), főképpen azonban Kozma Béla középiskolai ankétjában (*Ezer tanuló — huszonháromezer válasz*); ez a felmérés azt a reményt kelti, hogy lesz folytatása annak, amit a meglehetősen naiv szerkesztőségi kérdésekre érkezett válaszokból a 18 és 29 évesek véleményeként következtetünk ki. Egy nagyváradi tollforgató vegyészmérnök (Varga Gábor) szövegezte szertint: „Túl a kamaszkor »piros hajnalainak« mámoros kurjongatásain, s túl a világracsodálkozás kamaszéveinek »Élet«-imádatán ma is megújulást jelent egy-egy sora, erőt delejez a szürke szerdákba egyik-másik versének kesernyős hangulata. S épp ezért nem tudom elképzelni, hogy létezhet irodalomkedvelő, magának kérdéseket is feltenni képes olvasó, aki ki tudná magát vonni e versek hatása alól. Akár így, akár úgy, de Ady mindenféleképpen vágyainkról, álmunkról-sorsunkról beszél.“

Csiki László sem tagadja ezt, amikor főleleveníti Székely János és Szilágyi Domokos 1969-es különvéleményét, melyet „szakmai becsülettel“ magyaráz, nem pedig az akkoriban divatos deheroizálással: tudták azt, hogy „a sorban menetelés a költészet egyik lehetséges ersei csapásán, hátunkon cipelve a mászás verszobrokat, irodalmunknak nemcsak sorait és teljességét, de szabadságát is veszélyezteti, szemünk világát is vehetik a hátracsapó ágak.“ (*Egy-egy szobrot hurcolunk avagy Ady a mai fiatalokban*. Utunk, 1977. november 11.) Csiki lényegében nem azonosul e véleményekkel, az általánosabb érvényűt keresi és találja meg Adyban, a századelőn s a konkrét költői kifejezőmódon túlmutatót — annak tudatában, hogy senki sem harcolhatja meg helyettünk a harcunkat. Ady Endre azonban szövetséges lehet ebben a harcban. Ezt vallja Sütő az *Igaz Szóban*, ezt Lászlóffy Aladár, Vári Attila, Szilágyi István az *Utunkban*. Szilágyi Ady tartásában a művész és a tömegek, a művész és a hatalom viszonyára figyel. *Kényszerű fenség* című esszéjéből idézzük: „Mert még ezen évtizedek költője is hiszi [Petőfi feltétlen hite után]: népe, közössége élő lelkiismerete, őt ezért bántódás nem érheti. Ez, jóllehet ekkor már önszuggesztívó, de üldöztetéseknek valóban nincs kitéve, persze ez nem lelkiismeret mivoltának szól, csupán annak, hogy a hatalmat nem érdeklí ez a lelkiismeretesdi. Nyilván ez is egyfajta kihívás a költővel szemben, szinte

provokálja részéről a viszontkihívást. A hatalom önhitt, nem érzel veszélyeztettséget a művész részéről. Legalábbis annyira nem, hogy mindenáron belefőjtsa a szót. A művészet hatalmával szemben e korban a hatalom művésze érzéketlen." S tovább idézhetnénk egyéb érdekes részleteket, az Ady-életmű s az utóélet nem egy újszerű megvilágítást a kolozsvári irodalmi hetilap hasábjairól, olyan írásokat, amelyek kötetbe gyűjtve is megőriznék frissességüket.

Említsük meg végül Szócs Géza jegyzeteit az *Igazság* november 29-i számából (*Száz év után*): ezek az impresszionistának látszó feljegyzések őrzik a leghitelesebb képet a centenáriumi ünnepek lefolyásáról, hangulatáról.

K. L.

UNGARETTI — KAVAFISZRÓL (Secolul 20, 1977. 1—2—3.)

A görög műveltség múltjának és jelenének szentelt számában a világirodalmi folyóirat kiemelt helyen közli annak az előadásnak a szövegét, amelyet a kortárs olasz líra egyik mestere az 1957-es Athéni Fesztiválon tartott. Nem a klasszicizmus, hanem a klasszicitás, tehát a rend, a mérték, a harmónia felülmúlhatatlan képviselőjét tiszteli abban, akit — jelképes értéket tulajdonítva egy életrajzi adatnak — „az utolsó alexandriai”-nak nevez. Az Alexandriában született Ungaretti és az Alexandriában (is) élt Kavafisz jelenléte különböző eredetű és természetű nagy kultúrák találkozásának földjén egy új „alexandriai iskola” gondolatát sugallhatja annak, aki az antik görögység szerelmeseként is a huszadik századi költő hivatásáról szól, amikor Héракleitost idézi: „A mértéktelességet buzgóbban kell oltani, mint a tüzet.”

Ungaretti az elvesztett nagy költőtárs nyomait keresve az ötvenes évek derekának Görögországában a hely szellemére lélt, az alkalmi látogatásban a bensőséges visszatalálást élte át, a lélek ünnept, az értelem, a szépség felidézésének pillanatát a végtelenben.

„Hány éve vágyom útra kelni Görögbonba? Hány éve kívánom belehelni azt a levegőt, amely létrehívta az embert Emberré nemesítő erők egyikét?”

„A régi görögséghez [...] és a maihoz is mélyen kötődöm. Nem titok, hogy az egyiptomi Alexandriában születtem, ott, ahol a görög és az olasz közösség megszkta, hogy inkább érzések, mint érdekek fűzik össze. Az első irodalmi csoportosulás, amelyhez az egyiptomi Alexandriában szinte még gyermekfővel közeledni mertem, a *Grammata* folyóirat köré tömörült. Estéről estére a kávéházban üldögéltünk, és közöttünk volt Konsztantin Kavafisz, akit a kritika azóta mindenhol elismert a huszadik század negyöt igazi költője egyikének. [...] Felbecsülhetetlen hasznomra váltak a beszélgetések Vele, aki számára sem a görög nyelvnek, a maga háromezer éves, szakadatlan átalakulásában nem voltak titkai, sem pedig a mi Alexandriánknak,

a civilizációk kohójának, amelyben özszeolvadt az alkony Egyiptoma a tetőfokán túljutott görög szellemiség fáradt eleganciájával és a római civilizációval, mely útban volt az átmeneti tündökléstől a hanyatlás felé.”

Továbbfőzve emlékeit, Ungaretti felidézi utolsó találkozásukat, 1932-ben, a nagybeteg költő halála előtt egy esztendővel. A színhely: ugyancsak Alexandria: „Már utolérte a halálos kór, s Ó sztóikusán, azzal a nemes lelkiérvvel, amely az igazi költőt sosem hagyja el, fel akarta velem keresni a kedves emlékek helyeit. Hangja nem volt már; a rák ott szunnyadt a torkában, s már csak a szemében, a mozdulataiban őrizte a fény gyönyörű formáit.”

Ungaretti úgy érzi, csak „Athén fényében” értette meg, miért volt szükség szerű egy olyan költészet kimondása, mint a görög tragédia költészeté, amelyben a mérték és az aránytalanság maradéktalanul arra hivatott, hogy végre mozgásba hozza az emberi élet egyetemes folytonosságát, s feltárja itélőképességünk és szenvedélyeink titkát. Itt tekinthetett be az emberi lélek labirintusába, s az örvényben itt látta megnyilatkozni az igazságot. A mérték és a mértéktelesség előttünk, ősi és mai idők tanúi előtt, Kavafisz földjén feloldódik a szépségben, s ez a szépség szakadatlanul megújul, békét köt benne s általa a maradandó az átmenetivel, hogy a romok kegyetlenségével emlékeztessen a küzdelem és a megbékélés örök törvényére. Kavafisz költészetében új életre kelt az antik kórus, amely a cselekvés idejét összeegyeztette a természet időtelenségével egyetlen bölés mindentudással az emberről. Mindnyájunk iskolamestereként Kavafisz Athén tanítását közvetíti a Parthenon fénné tisztult súlyával.

A LATAS HEROIZMUSA (Süddeutsche Zeitung, 1977. 202.)

A fotó fölülvizsgálhatóvá teszi a pillanatot. Az időnek ez a befagyasztása nyugtató és kínzó tartalma a képnek. Nem maga a világ, hanem a belőle kiragadott pillanat vált mércévé — írja

Susan Sontag a fotóról írt új esszéjében.

Amióta egy német fényképész kidolgozta a retusálás módszerét, s az eredeti fényképpel összehasonlítva bemutatata a párizsi világiállításon, szárnyra kapott a hír, hogy a fénykép hazudni tud. Ez nagymértékben növelte a portréfénykép népszerűségét. A fénykép valóság-hűsége a festményéhez viszonyítva fokozott, s ez így is épült be a köztudatba. A hamisított festmény a művészettörténetet hamisítja meg, a retusált fotó a valóságot. A fénykép története kettős parancs szorításában őrök: a „retusálás“ parancsát a művészettől, a valóság-hűség parancsát a fényképezett valóságtól örökölte.

A fénykép feladata, akár a realista irodalomé, a leleplezés. A „szép=igaz“ doktrína elleni harcában a fotó eredményesebb a festésznél: a fényképezőgép kattánása felmenti a fényképészt a töprengés alól, hogy melyik az a látvány, amely rögzítésre érdemes. Emile Zola tizenöt évi amatőr fényképész tapasztalat után kijelentette: „Véleményem szerint senki sem állíthatja, hogy valamit valóban látott, amíg le nem fényképezte.“ A fotó tehát a valóság értelmezésének is új tartalmat ad, megváltoztatja az ember látásmódját, sokszorosítja a rá ható ingert, gondoljunk csak mikroszkopikus, illetve légi felvételekre vagy olyan különleges technológiával készült képekre, melyeket a fényképezés felfedezése előtt élt emberek sohasem láthattak. A felvétel tulajdonsága, hogy metaforikusan kezeli a világot, amikor a tárgyak emberszerűségét, illetve az ember tárgy-szerűségét emeli ki, de tautológiába fullad, ha az ember emberszerűségét és a tárgy tárgyszerűségét „fedez fel“.

A festészet sohasem ajánlkozott olyan szemérmetlenül a világ „retusálására“, mint a fotó. Ilyen szerepében meghökentően először 1928-ban jelentkezett Albert Renger-Patch *A világ szép* című könyve kapcsán, mely egyúttal az első fotótémájú bestseller is. Marxista elkötelezettségű írók elbűvölően írnak a fényképről, ugyanakkor annak kérelmetlen szépítő ereje nyugtalanítja őket: egy sodronygyár, egy bérkaszánya, egy személerakat is élvezet tárgya lehet, kiválthatja a szemlélő „jaj, de szép!“ felkiáltását, ha a környezet, a háttér elsikkad a felvételen. A beszéd-képességtől, mellyel egyetlen kép sem rendelkezik, várják el a torzítás helyrehozását. A hiányzó hangnak a képaláírást nevezik, de semmilyen biztosíték sincs arra, hogy az aláírás az igazság oldaláról szól. S még egy teljesen korrekt szöveg is szűkíti, kiiktatván a lehetséges értelmezési módokat. A „jó“

beállítás, elegáns perspektíva fájdalomosan könnyeddé teszi Liwis Hine-nak egy amerikai szövőgyárban agyondolgoztatott gyermekekről készített századfordulói fényképének mondanivalóját. A kép kis formátumban közöl, s igaz ugyan, hogy meggyötri a szemlélőt, de ugyanakkor távolodást is lop a valóság és a fényképhasználó közé, közömbösítve az előző hatást, s ezzel az esztétizáló hatással e gyermekvilág borzalmát kirakat-fájdalommá silányítja.

Egy kötet gondolataiból sinpárt alkotni s végighajtani rajta egy szerelvényt, és tér híján kifejtellen gondolatfoszlányokat feldobálni rá, útnak engedni: e vállalkozás a banalitás veszélyébe jár. Azért is, mert a „nagyok“ fokozottabban vannak kitéve ennek a veszélynek. Susan Sontagnak nemcsak hírneve nagy, melyet két, azóta feledésbe merült, sikeres regénye (*The Benefactor; Death-kit*) alapozott meg, hanem érdemei is nagyok: elméjének igazi teret az esszé, a kritika felfedezése nyújtott. A magyar közönség által ismert *A pusztulás képei* (Budapest, 1972) című esszékötete azon elvének dacára fogant, melyeket *Az interpretáció ellen* című vitairatban fogalmazott meg: „Az interpretáció régi iskolája szívós volt, de legalább tiszteltudó; új jelentést épített fel a szó szerinti tetejébe. Am az interpretáció modern iskolája bányaművelésbe kezd, és ásás közben rombol; leás a szöveg »mögé«, hogy valamely mélyben rejtőző másik szöveget találjon: az »igazít« . De a kétszeres — téma- és módszerbeli — úttörőmunka nem a »nagyok«, hanem az elmék kiváltsága, ezért magyarul, értelmez olyan jelenségeket, mint a pornográfia, happening, camp, olyan filmrendezési koncepciókat, mint amelyek Bresson, Godard, Bergman vagy Resnais filmjeit irányítják.“

Susan Sontagnak a fotóművészetről írt esszéiben az elmélet és gyakorlat közti ellentmondás megszűnik, emiatt írása ragyogóvá válik, s nem kevésbé azért is, mert nem kell a járatlanba ösvényt vágnia. A fotóművészet esszéisztikus elméletét nyújtja: az emberi gondolkodás- és látásmódra gyakorolt hatása mellett társadalmi közegét kutatja, tudományos szerepével, útjával foglalkozik és esélyével, hatásával a publicisztikában.

Az amerikai nyelvészetközpontúság ellenreakcióját fejezi ki Susan Sontag munkásságának iránya; távolodása a nyelvtől, a szótól — amelyben hite megrendült. Ezért fordul a regényírástól a filmrendezés felé, foglalkozik irodalomkritika helyett filmkritikával, s figyel fel a film pillanatára, a fotóra.

A GYERMEK KÉPE FILMVÁSZNON (Le Monde diplomatique, 1977. 280.)

A *gyermek* mint az esztétikum tárgya újabbkori fejlemény. Problematikáját Rousseau dobja be az európai köztudatba, s szintúgy az ő találmánya az a modern igényű és nagyobb formátumú gyermekkép, mely majdan meghódítja a tizenkilencedik század romantika-dúlta egészét, s mely a századfordulón — midőn a mozgókép születésnapját bejegyzik — fejlődésének (eleddig még befejezetlenül álló: tehát ma is folytatódó) aranykorába lépett. Már Louis Lumière úttörő filmkísérleteiben az alakítás kereitein belül a gyermekek — ezúttal jobb híján a Lumière-éi — alaposan kivesszük részüket: a *gyermek* színész-státust vív ki magának.

Hamarosan „gyermekstúdió” létesül. A *gyermek alanya és tárgya* (is) lesz a filmművészetnek. „Ennivaló” csodagyerekek lépnek a vászonra: Shirley Temple és egyéb palánta-csillagokra (Deanna Durbinre) miniatürizált felnőtt szerepeket rónak ki, s ők is játsszák ezeket axiomatizáló, igaz, kissé nyafka, de mindenképp bölcs „kisokosok”-ként. Rövid zárójelben hadd említsük föl annak a Mary Pickfordnak a példáját — a gyermekkor megtartó ereje: vivát! —, aki pukkedlit és szentenciákat hányt a fényözönben, noha jószerevel túl vala a harmincon, még-mindig kislány-mezben és nyafogón.

A mézkerölcs felsőfoka, mely helyelkőzzel az egész gyermekfilmözönt átítatja (a mézmorál voltaképp alapanyaga ennek az áradatnak), világhivatású modelliként Disney-nél csordul ki egy vidámpark rajzolt gyeperé (1955: Disneyland hivatalosan megnyitja kapuit).

Szociológiai megvilágításban: a *gyermek*eket számos közösségi érdeklődésű filmes a zubogó társadalmi ellentmondások legfeltűnőbb példája gyanánt szerepeltette, aki akként mintegy immanens módon zárja magába a feszültségteremtő, egymással szembeszegülő pólusokat.

A gyermekon a *felnőttek univerzumának* nagyítóüvegen át kémlent *makett*jeként jelentkezik. Minden megtalálható itt a *nagyok* világából. Természetesen ezt csak egy „nagy” veheti észre, hiszen a gyermekekről szóló filmek többnyire *nem* gyerekeknek készülnek, illetve ha igen, akkor sem ezt nyújtják a gyermeknézőnek. Valójában a gyermek, hacsak nem tekergő, szüleivel látogatja a filmszínházak termeit, elviszik, magamagától nem vetődik erre —: mint ahogy reálisn másutt sem, itt sem teljes értékű fél, itt sem örendelkező egyéniség, hanem függvény és uszály. A minden hájjal megkent rendező nem győzi a szülőt meggyőzni arról, hogy a

szóban forgó, rendező kreálta film telidestele van fennkölt, épületes és embertfaragó célzattal, melynek a dada, virgács és tanító bácsi mellett a kedves szülő bizisten kövér hasznát fogja látni.

A jobb lelkiismeretű filmben a gyermek immár mint épkezláb lény jelenik meg. A demisztifikáció folyamatát révén a film lassan-lassan áthidalja azt a szakadékot, mely a korábbi gyermekfetisizálás nyomán keletkezett a kristályhangú, zsengezöld gyermekideál üveghegye és a felnőttek fortélyos világa között.

Mivelhogy a gyermekek, bárminőképpen is filmezzék őket, semmiképpen sem képviselik a *gyermekkor*t magát, a kiskor, mint téma, *külső* nézőpontot, tárgyon kívül eső figyelőhelyet föltételez.

A gyermekkor, mint zárt rendszer, csak a felnőtt-világ számára és ennek révén létezik. Eme megállapítás elérte-séből — ami csöppet sem csorbítja az állítás gyakorlati és valóságbeli értékét — egész sor félre- és elértelemzett gyermekportré sarjadt volt ki.

Bárminő logika, s eszerint a *signifiant*, a jelölő logikája is, nyelvhez szervesen kötődő, viszony diktálta logika. A gyermeklogika a szavak és dolgok elkülönültségére alapul: az átmenet egyikről a másikra azonnali és közvetlen.

Szimmetrikusan nézve: a szavak dolgokká lesznek, s ezzel párhuzamosan anyagi, materialisan konkrét létezésre tesznek szert. Úgylehet nem egyébhez, mint a *játék*hoz vezet az útja ennek a viszonyrendszernek (vö. Huizinga *Homo ludens*ével — A szerk.).

Vajon a játéktávlat a szavak és dolgok között lefolyó végtelen játéknak, az állandó fogalmi kergetőzésnek nem éppen az egyenes — gyermekvetületű — letéteményese?

Ezenmód a *játék*, a szüntelen és általánosított játék a nyelv legkiválóbb izleltetője, képviselője: a játék a nyelv képszerű (képi) alkalmazása, nyelvi építőelemekre alapozó történet.

Egyetlen dolog hiánycikk, ami kívülreked az infantilis logikán: a *halál*. A kiskorban az élet oly képzete lehet föl, amelyhez természetszerűen nem kapcsolódik az elmúlás semmifajta gondolati megnyilatkozása. Az élet valamiféle megállott időnek mutatkozik.

Ez a felhőtlen létlátás társítható továbbá a fajfenntartástól megmenekedett gyermekszexualitáshoz, ám alkalmasint a kör emitt bezárul: ma már megcsön-desült a kérdés zuhatagosabb része.

A gyermek a képernyő előtt ül, fásultan szemléli a világot, s csak hébe-hóba járul a hófehér vászon elé. Nézi az acélkék tévét. Keresi magát a gyermeket, s ha szerencséje van, megtalálja a keresetet egy-egy pirosbetűs ünnepen.

SZEMLE

- SZILÁGYI JÚLIA** • Művelt álom a szabadságról (Gondolatok a könyvtárban) 62
EGYED PÉTER • Dalok palackneszből és axiómaöntvényből 65
BEKE MIHÁLY • Kavicsok 68
LENGYEL FERENC • Öncélú látszatpontosság 70
KELEMEN BÉLA • A modern nyelvtudomány csapásain 71
F. K. • Monografii profesionale destinate orientării și selecției personalului (Könyvről könyvre) 73
A. J. • Jiri Kubka: Információrobbanás (Könyvről könyvre) 74

LÁTÓHATÁR

Secolul 20, Süddeutsche Zeitung, Le Monde diplomatique

ILLUSZTRÁCIÓK

Györkös Mányi Albert, Makár Alajos, Harald Meschendörfer, Nagy Albert, Simon Sándor.

A KORUNK HÍREI

A Korunk-délelőttök rendezvényei sorában Dávid Gyula, Marosi Péter és Szász János *A romániai magyar irodalom története* című XII. osztályos tankönyvét méltattuk január 5-én a szerkesztőség helyiségében. Bevezetőt mondott Kántor Lajos, felszólalt Gaal György, Nagy Géza, Söni Pál, Szabó Hajnal, Kuszálík Piroska, Kovách Géza, Becze Piroska és Kányádi Sándor, valamint a tankönyv szerzői.

A Korunk Galéria december—januári műsora:

December 22.: Szabó Vilmos (Zilah) festményei és grafikái. — Török Katalin színművésznő Szilágyi Domokos hátrahagyott verseiből olvasott fel, Benkő Judit (hegedű) és Takács András (brácsa), a Zenei Líceum diákjai Bach-műveket adtak elő. Január 7.: Jovián György (Nagyvárad) festményei. — Bevezetőt mondott Borghida István művészettörténész; László Zoltán színművész Lászlóffy Aladár verseire írt dalaiból adott elő gitárkísérettel.

Január 21.: Madarassy György (Nagybánya) festményei. — Pusztai János bevezetője után Török Katalin színművésznő részletet olvasott fel Pusztai János *A sereg* című készülő regényéből, majd Vermesy Péter *Kamaraszimfóniájának* két tétele hangzott el a Kolozsvár-Napocai Filharmónia előadásában — felvételtől.

KÜLFÖLDI OLVASÓINK FIGYELMÉBE!

Folyóiratunkra 1978 folyamán is előfizethetnek
a következő címen:

ILEXIM

Departamentul export-import presă

P.O.B. 136—137 — Telex: 11226

70116 BUCUREȘTI

Strada 13 Decembrie nr. 3